

L.S. BERG

SUURED VENE
MAADEUURIJAD

A-19439

AKADEEMIK L. S. BERG

SUURED VENE
MAADEUURIJAD

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1952

Originaali tiitel:

Академик Л. С. Берг
Великие русские путешественники
Оформление книги Ю. Киселева
Государственное Издательство Детской Литературы
Министерства Просвещения РСФСР
Москва 1950 Ленинград

Tõlkinud V. Tarmisto

LUGEJALE.

Populaarteadusliku kirjanduse toimetus
palub hinnangud ja arvamused teose kohta,
samuti teoses kasutatud terminoloogia
kohta saata aadressil:

Tallinn,

Pärnu mnt. 10.

Eesti Riikliku Kirjastuse
populaarteadusliku kirjanduse toimetus.

2

EESSÕNA

Avaralt laiub meie Kodumaa.

Ta hõlmab suuri alasid kahes maailmajaos — Euroopas ja Aasias. Maakeral pole ühtegi teist riiki, mis oma mõõdetelt oleks temaga võrdne.

Meie rannikuid uhavad kolme ookeani ja paljude merede veed; mitme tuhande kilomeetri pikkused võimsad jõed voolavad meie Kodumaa avarustel; hiiglasuured mäeahelikud läbivad maad mitmes suunas; meie maapõues peituvad loendamatud rikkused.

Pole kerge ülesanne meie maa kõigi nurkade läbiuuring, jõe-, mere- ja maanteede märkimine kaardile; mägedes, tundrates ja kõrbeles peituvate loodusrikkuste avastamine. Kuid see on auväärne tegevus.

Selle töö võtsid enda peale vene geograafid — reisijad ja maadeuurijad. Säästmata oma jõudu, läbisid nad kõrbeid, ronisid mäeharjadele, ületasid polaarjäätikke.

Kuid vene maadeuurijad-geograafid õppisid tundma mitte ainult kodumaa avarusi. Nende poolt on esmakordselt avastatud ja läbi uuritud palju maid, mis asetsevad kaugel Venemaa piiridest. Ja nende vene maadeuurijate kaudu kandusid teated meie Kodumaa võimsusest ning kuulsusest ka kõige kaugemate maadeni.

Vene uurimisreisijad avastasid kuuenda maailmajaos — Antarktise ning leidsid ja kandsid kaardile palju saari Vaikses ookeanis; nende poolt tehti esmakordselt kindlaks Ameerika loodepoolne rannikujoon ja teostati esimesed merereisid läbi Vaikse ookeani põhjapoolse osa Alaskasse.

Suurem osa Põhja-Jäämere rannikust ja saartest on läbi uuritud venelaste poolt. Nad teostasid samuti esimestena laialdasi teaduslikke uurimisi polaarbasseini keskosas keset ajujääd.

Tee teadmisele ei vii mitte mööda lilledega ülekülvatud siidpehmet muru. See väide on eriti kehtiv geograafide suhtes. Oma rännakuil tuleb neil võidelda suurte takistustega, nagu paljad kaljud ja lumelaviinid mägedes, tuiskliivad kuumades kõrbetes, ujuvad jäämäed Arktikas, hõõguv laava vulkaanilistes mäestikes ja hirmsad tormid ookeanil...

Kirjeldades maadeuurija ees seisvaid raskusi, ütles meie kuulus Sise-Aasia uurija N. M. Prževalski: „Mitte vaibaga pole kaetud tema tee, mitte lahke naeratusega ei võta teda vastu metsik kõrb ja mitte iseenesest ei lange tema rüppe teaduslikud avastused. Ei. Raske töö ja mitmesuguste, nii füüsiliste kui ka vaimsete katsumuste hinnaga tuleb tasuda isegi esimeste pisiavastuste eest.“

Ainult need maadeuurijad, kes ei löö kõhklema raskuste ees ja ilmutavad sitket iseloomu ning paindumatut tahtejõudu, ainult need saavutavad edu. Ja uurimisreisija parimaks autasuks on täideviidud kohustuse rõõmus tunnetamine ning uute teadmiste omandamine oma kodumaa kasuks.

Ajalugu näitab, et vene rahvas on andnud inimkonnale palju silmapaistvaid geograafe, kes on toonud vene teadusele suure kuulsuse.

Meie noorsoole peavad hästi tuttavad olema selliste suurte vene maadeuurijate nimed ja tegevus, nagu Afanassi Nikitin, Semjon Dežnev, Vladimir Atlassov, A. I. Tširikov, V. M. Golovnin, F. F. Bellingshausen ja M. P. Lazarev, P. P. Semjonov-Tjan-Šanski, N. N. Mikluhho-Maklai, N. M. Prževalski ja veel palju teisi.

Need uurimisreisijad avastasid maailmale rea uusi piirkondi maakeral, rajasid uusi teid seni vähetuntud maa-desse, uurisid varentundmatute rahvaste elu-olu ja kombeid.

Olles tutvunud nende tegevusega, ei jää lugejale märkamata asjaolu, et endise aja geograafidele said osaks säärased katsumused, mis on tundmatud nõukogude geograafidele. Geograafiliste uurimiste ajalugu tunneb roh-

kesti vahvate ja julgete inimeste nimesid, kes andsid oma elu kahevõitluses loodusega ainult seepärast, et nad olid pikaks teekonnaks puudulikult varustatud või et neid õigeaegselt ei abistatud.

Täiesti teistsugustes tingimustes töötavad nõukogude geograafid. Riik annab nende käsutusse suured rahalised assigneeringud, ajakohase teadusliku varustuse, mugavad liiklus- ja sidevahendid. Kollektiiv, kes saadab uurijad kaugele teekonnale, jälgib nende tööd ja aitab neil ületada kõik raskused. Mitte ainsakski päevaks ei kaota uurimisreisijad sidet kodumaa teaduslike organisatsioonidega. Ja hädaohtlikel minuteil tuleb kodumaa neile appi. Ühe inimese või väikese grupi otsimiseks korraldatakse ekspeditsioone, saadetakse välja lennukeid.

Niisugune hool on võimalik ainult meie sotsialistlikul maal.

Maadeuurija veendumus selles, et alati ja kõikjal tema eest hoolitsevad rahvas, partei ja valitsus, annab temale jõudu, innustab säärasteks tegudeks, mis polnud jõukohased endistele põlvkondadele.

Aastast aastasse kasvab nende nõukogude inimeste arv, kes pühendavad oma elu geograafilistele uurimistele. Nad püüavad täielikult tundma õppida oma kodumaa rikkusi, läbi uurida rajoone uute hüdrotehniliste seadmete ehitamiseks, avastada maavarasid ja allutada kõik loodusrikkused nõukogude rahva teadlikule tahtele, et anda sellega oma panus kommunistliku ühiskonna ülesehitamiseks.

Selles suures ja tähtsas töös ei unusta nõukogude inimesed oma eelkäijate — möödunud sajandite vene maadeuurijate tööd ning tegusid. Nende elu on meile eeskujuks piiritus armastuses oma Kodumaa vastu, ustavuses teadusele, sitkuses ja tahtejõus ülesseatud eesmärkide saavutamisel. Nende eeskujust on tulevastel geograafidel-uurimisreisijatel mõndagi õppida.

Käesolevas raamatus jutustatakse mõnede suurte vene maadeuurijate tööst ja tegudest.

Külvaku nende teod noorte lugejate südamesse püüdu soada geograafideks, võtta ise ette rännakuid, mis teeniksid teadust ja aitaksid kaasa meie armastatud Kodumaa edasisele arenemisele ja tema võimsuse kasvule!

AFANASSI NIKITIN

„Reis kolme mere taha“

Aastail 1466—1472 teostas Tveri kaupmees Afanassi Nikitin tähelepanuväärse reisi Tverist (praegusest Kalininist) Indiasse ja tagasi. Reisija jättis järele ülestähendused, mis kannavad nimetust «Reis kolme mere taha», millede all mõeldakse Kaspia, India ja Musta merd. Afanassi Nikitini «Reis» on ülemaailmse tähtsusega kirjanduslik mälestusmärk. Ühena esimestest euroopa kirjanduses andis ta Indiast tõetruu kirjelduse, mis põhineb isiklikel muljeil. Kolmkümmend aastat pärast Nikitinit külastas Indiat portugallane Vasco da Gama, kuid tema sattus Indiasse mere kaudu ja talle oli tuttav vaid poolsaare rannaäärne osa.

Afanassi Nikitini elust teame ainult seda, mida ta on kirja pannud oma ülestähendustes. Sellele võib lisada, et rändur suri aastal 1472 tagasiteel, natuke enne Smolenskisse jõudmist. Kuid Nikitini ülestähendused toimetati pärast tema surma Moskvasse.

Enne Nikitinit tunti Indiat Venemaal muinasjutulise ja imederohke maana. Sellisena kujutati teda tol ajal populaarsetes «Loos India riigist», «rikkast Indiast» räägitakse Oneega ümbruse böliinades. Afanassi Nikitin hankis tollest maast

написа грѣшное свое хоженіе за три
морѣ, првое море дербеньское доріа
хвалитская. второе море индафк
ское торигондастанская. третье
море черное. доріа степевоольская
Пондохъ вѣстъ гостя за по верху аго из
ѣтомліпъ. ѿ великого князя ми
ханлаборисовнуа. и ѿ великого князя
твѣрьскаго. поидѣ на нивъ волгоу

Väike katkend Afanassi Nikitini käsikirjast
„Reis kolme mere taha“.

esimesena täpseid andmeid. Mitte ilmaaegu polnud «Reis»
sisse võetud Moskva kroonikasse: selle mälestusmärgi täht-
sust hinnati juba XV sajandil.

Reis Volgal, Kaspia merel ja Iraanis.

Viibimine Osmuses

Tverist (praegusest Kalininist) sõitis Nikitin aastal
1466 mööda Volgat alla kuni Astrahanini. Nižni-Novgo-
rodist (praegusest Gorkist) peale sõitis Afanassi Nikitin
ühes Širvaani šahhi saadiku Hassan-bekiga. Širvaan oli tol
ajal iseseisev riik, kuhu kuulusid Taga-Kaukaasia linnad
Šemahha, Bakuu ja Derbent. Širvaani valitseja (šahh) oli
Moskvasse suurvürst Ivan III juurde läkitanud saadikuna
Hassan-beki, kes 1466. aastal pöördus tagasi koju, viies
kaasa, nagu teatab Nikitin, 90 jahipistrikku, mis Ivan III

saatis šahhile kingituseks. Selle saadikuga ühes algas Afanassi Nikitin sõitu Nižni-Novgorodist. Asuti teele mitmel laeval.

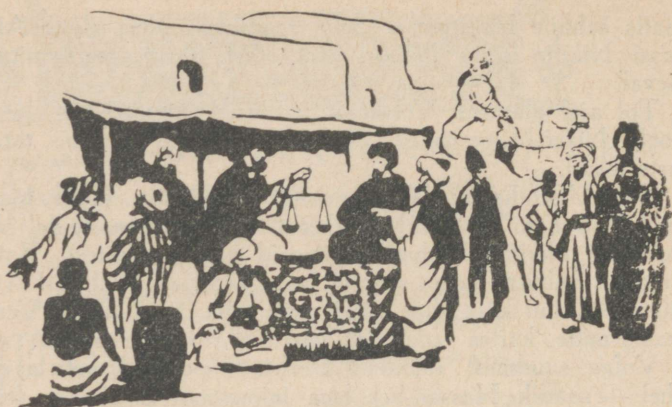
Tol ajal ulatusid Venemaa valdused ainult pisut lõuna poole Nižni-Novgorodist. Sealtpeale algasid kaasani tatarlaste maad.

Kuni Astrahanini läks laevasõit õnnelikult. Kuid lõuna pool Astrahani rüüstasid tatarlased väikese laeva, millel olid Afanassi Nikitini kaubad, ja tapsid ühe venelastest. Volga suudmes vallutati teine, suurem laev. Tatarlased lubasid Afanassi Nikitinil küll sõita edasi mere taha, kuid tagasi Venemaale mitte, kartes venelastelt karistust riisumise pärast.

Volga suudmest suunduti Derbendi poole kahel laeval: ühel — saadik Hassan-bek oma inimestega ja kümne venelasega, teisel — 12 venelast, kuus Moskvast ja kuus Tverist. Nähtavasti oli Afanassi Nikitin ühel laeval Hassan-bekiga. Teel puhkes torm ja üks laevadest purunes vastu kallast, kusjuures kohalikud elanikud (kaitahhid — üks Dagestani rahvaid) viisid venelased kaasa ja riisusid kaubad.

Kui Nikitin oli saabunud Derbenti, sai ta teada, et siin viibib Vassili Papin, Ivan III saadik Širvaani šahhi juures. Papin oli asunud teele samuti mööda Volgat, aga enne Nikitinit, ja saabunud õnnelikult Derbenti. Afanassi Nikitin palus Papinit ja Hassan-bekki välja astuda paljaksriisunud ja vangistatud inimeste kaitseks, kes lastigi vabaks.

Derbendist siirdus meie rändur Bakuusse, kus Nikitini sõnade järgi põleb kustutamatu tuli. Tõepoolest leidub Bakuu lähedal põlevate maagaaside väljumiskohti.

Siit algas Nikitin oma teekonda Indiasse.

Tema tee kulges esialgu merd kaudu Kaspia lõunarannikule, seejärel aga maad mööda Pärsia (Iraani) kaudu Ormusesse. See linn asetseb saarel Ormuse väinas, mis ühendab Pärsia lahte India ookeaniga. Ormus oli elav sadam, mille kaudu toimus kauplemine Väike-Aasiaga, Egiptusega, Kesk-Aasiaga, Indiaga ja isegi Hiinaga. Kõigi maade kaupmehed leidsid siin kaitset ja protektsiooni.

«Ormus on suur sadam,» ütleb Nikitin, «siin käivad inimesed kogu maailmast, siin on ivaasuguseid kaupu. Kõike, mida maailmas toodetakse, leidub ka Ormuses. Toll kaupadelt on aga kõrge, kõigelt võetakse kümnist» (kümnis — kümnendik osa hinnast). Muuhulgas kauples Ormus ka pärlitega, milledest on rikas Pärsia laht.

Afanassi Nikitin ütleb Ormuse kohta, et see asetseb saarel ja et seda kaks korda päevas «ujutab üle meri»; selle all mõeldakse meretõusu, mis siin, nagu mujalgi, toimub kaks korda ööpäeva jooksul. Nikitin märgib õigesti haruldaselt kõrget õhutemperatuuri Ormuses: päike, ütleb ta, võib siin põletada inimese. Uskumatust kuumusest Ormuses jutustavad ka teised rändurid. Veneetslane Marco Polo, kes külastas Ormust kahel korral, märkis, et siin olid majade juures bas-

seinid, kuhu inimesed laskusid kõrvetava tuule — saamumi ajal.

Ormuse saar on veeta ja taimestikuta paik. Tema sadama väärtus seisis selles, et ta oli kaitstud rünnakute eest maapoolsest küljest.

Ormuses ostis Afanassi Nikitin hobuse, kavatsedes selle ära müüa Indias, kus hobused olid kõrges hinnas.

India.

Tšaul ja rännak edasi Hindustani sisemaale

Poolteist kuud pärast lahkumist Ormusest maabus Nikitin India läänerannikul Tšaulis, 18,5° põhjalaiusel, lõuna pool Bombayd. Tšaul on igivana linn, mida mainib juba kuulus vanaaia geograaf Ptolomaios. Tuntud oma kaubandusega, oli Tšaul Nikitini ajal muhameedliku Bahmaniidide dünastia valduses.

Nikitini kirjelduse järgi on inimesed siin tumeda nahavärvusega ja kõik käivad peaaegu paljana, kandes ainult rätikut puusade ümber. Nikitini erilist tähelepanu pälvis asjaolu, et naised käisid katmata peaga: seda peeti Venemaal häbistavaks. Kõik, mis meie rändur kõneleb rõivastusest, käib mitte-muhameedliku rahvastiku kohta. Tuleb märkida, et Nikitini ajal oli India jaotatud neliateistkümneks riigiks — kümneks muhameedlikuks ja neljaks hindu riigiks.

Need riigid olid üksteisega pidevalt sõjajalal. Afanassi Nikitin kirjeldab sõda Bahmaniidide riigi ja võimsa Vidža-

India oli 1472. aastal üksikuteks riikideks jaotatud. Muhameedlikud riigid on näidatud rooma numbritega ilma ringita: I — Kašmir, II — Delhi sultanaat, III — Multan, IV — Sind, V — Gudžerat, VI — Malva, VII — Handeš, VIII — Bahmaniidide riik, IX — Bengaalia, X — Džauapur. Hindu riigid on märgitud rooma numbritega ringis: I — Vidžajanagar, II — Orissa, III — Gondvana, IV — Radžputana. Mustade sõõriketega on märgitud Afanassi Nikitini poolt läbikäidud kohad.

janagari riigi vahel. Selle sõja vältel hukkus palju inimesi nälja ja veepuuduse tõttu. Ühe linna vallutamisel Bahmaniidide poolt sattus vangi umbes kaksikümmend tuhat meest, naist ja last, keda pärastpoole müütati tühise hinna eest.

Pöördume tagasi Nikitini reisi kirjeldamisele. Afanassi Nikitinit jälgis alati hulk inimesi, kes imetlesid valget meest.

Kohalike sõjameeste relvastusesemetest mainib meie rändur kilpi, mõõka, oda, nuga, saablit, vibu ja nooli.

Tšaulist suundus Nikitin maad mööda Hindustani sise- maale. Siin äratas ränduri tähelepanu suursuguste inimeste liiklemisviis «inimeste peal», s. o. kandetoolidel. «Khaanil» on palju elevant, keda kasutatakse sõjategevuse ajal.

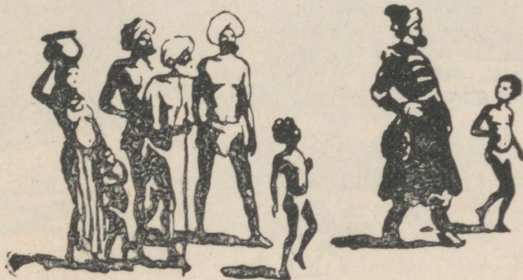
Talv algab siin «nelipühipäevast», s. t. juuni algul. Nikitin nimetab talveks aega, mil hakkab puhuma suvine mussoon ühes ohtrate vihmasadude ja võrdlemisi jaheda ilmaga.

«Nelja kuu jooksul, nii päeval kui öösel, oli kõikjal vesi ja pori.» Ookeanil edelast puhuva suvise mussooni hooaeg kestab tõepoolest juulist septembrini.

Kevad aga, Nikitini järgi, algab «Püha Neitsi Maarja kaitsmise ja eestkostmise päevast», s. t. oktoobris, kui mussoonivihmad lakkavad. Talvine mussoon kestab detsembri keskpaigast kuni mai lõpuni. Neil kuudel sademed peaaegu puuduvad ja kõige soojem kuu on mai.

Elanikkond kasvatab nisu, hernest ja teisi põlluvilju. Kookospähklitest, samuti ka palmikoorest valmistatakse joovastavaid jooke. Hobuseid toidetakse herneste ja keedetud riisiga.

Indias peatus Nikitin sissesõiduhuvides ehk karavan-seraides. Need olid maksuta ruumid reisijate jaoks. Sääraseid

sissesõiduhuove oli Vana-Indias rohkesti. Igivana kombe kohaselt oli valitsus kohustatud ehitama neid varjupaiku iga kahe küla vahele. Nende majade korra ja puhtuse järele pidid valvama külavanemad. Saabunud isik oli kohustatud külavanemale teatama, kust ta on pärit ja kuhu läheb, mis asju ajab, mil viisil saabus, missugusesse kasti kuulub, kus on alatine elukoht, kas omab relvi. Vastused küsimustele kirjutati üles, relvad aga võeti ööseks ära. Hindudele ja muhameedlastele olid sissesõiduhuovides eri ruumid.

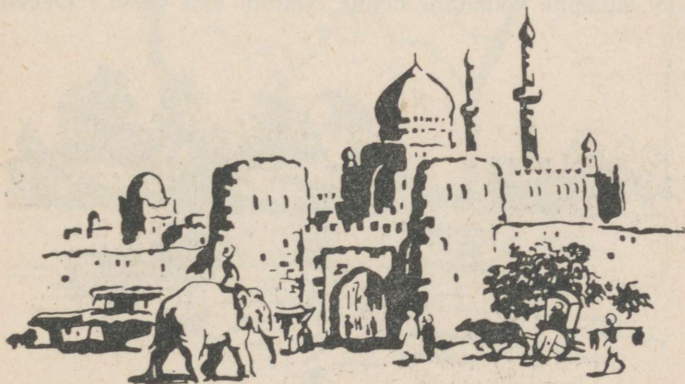
Muhameedlike kommete järgi võisid muhameedlaste maale saabunud teiseusulised, s. t. kristlased ja juudid, viibida seal oma asjaõiendusteks mitte üle aasta; pärast seda pidid nad kas ära sõitma, vastu võtma muhamedi usu või astuma riigi alamaks.

Ühe India linna khaan võttis Nikitinilt ära tema täkkhobuse, kelle ülalpidamiseks üksi oli meie ränduril juba kulunud sada rubla, ja lubas hobuse tagastada ainult sel juhul, kui Nikitin võtab vastu muhamedi usu. Kuid ühe horassanlase (Horassan — maa-ala Põhja-Iraanis) vahendusel läks korda khaani veenda hobust tagasi andma ja loobuma Nikitini pööramisest oma usku. Sel puhul mainib Nikitin irooniliselt: «Venelased-vennad, kui keegi teist tahab minna Indiamaale, siis sa jäta oma usk Venemaale ja hüüdes Muhamedi mine Hindustani- maale.» Nikitini õnneks oli tal tegemist nähtavasti mitte väga fanaatilise muhameedlasega. Nikitini lootused kauplemisvõimalustele Indiaga ei täitunud: «Midagi ei leidu meie maa tarbeks», «Venemaa jaoks kaupa ei ole». Odavad on üksnes pipar ja värv, nähtavasti indigosinine. Sisseveetavalt kaupadelt tuleb mitte-muhameedlastel maksta kõrget tolli ja peale selle varitseb merel suur hädaoht piraatide-kafiiride, s. t. hindude poolt.

Vüübimine Bidaris. Bahmaniidide viik

Nikitin veetis Bidaris neli kuud. Bidar on suur linn Dekkani (India lõunaosa) keskkohas, seitsmesaja meetri kõrgusel merepinnast. Tol ajal oli Bidar, Bahmaniidide muha-

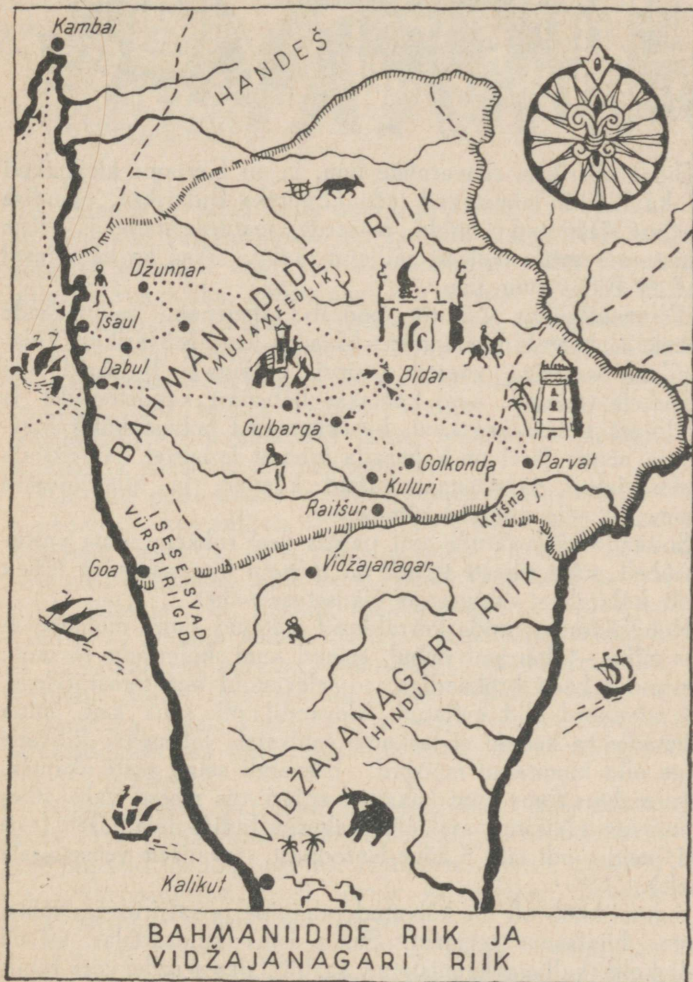

meedikliku dünastia valduste pealinn, kuulus oma siidriide, metalltoodete ja kalliskivide poolest. Dekkanist jõudsid teemandid Euroopani. Erilist kuulsust kalliskivide leiupaigana omas Golkonda.

Bidaris oli suur hobusteturg. Siin müüs Nikitin kasuga ära oma hobuse.

Nikitin nimetab Bidarit kogu Hindustani pealinnaks. Kuid see ei ole päris õige. Tõsi küll, Bahmaniidide riik oli tol ajal Indias kõige võimsam, kuid nimeliselt peeti muhameedikliku Hindustani valitsejaks sultanit, kelle asupaik oli Delhis, kogu India hiljutises pealinnas. Aastal 1398 kuulutati Delhis kogu India valitsejaks Tamerlan, kuid ta lahkus sealt oma sõjavägedega kolme kuu pärast, jättes järele nälja ning viletsuse. Delhise ilmusid uuesti kohalikud muhameediklikud valitsejad. Delhi sultanite võimupiir ulatus Nikitini ajal vaevalt Dekkanini.

Bidar oli rikas, rahvarohke linn, ja nii Euroopa kirjanikud kui ka Nikitin nimetavad teda «Suureks Bidariks». Endise toreduse jäänused losside, mošeede, mausoleumide ja teiste ehitiste varemete näol on säilinud tänini. Aga ka käesoleval ajal on Bidar suur linn.

Teravapilguline Nikitin pöörab tähelepanu talupoegade raskele olukorrale Dekkanis: «Maa on üsna rahvarikas; külaelanikud on väga vaesed («üpris paljad»), bojaarid aga rikkad ja toredad; neid kantakse hõbedast kandetoolides ja nende ees talutatakse kuni kakskümmend hobust kuldrakmetes; ja nende järel on kolmsada inimest hobustel, ja viissada inimest jalgsi, ja pasunapuhujaid kümme, ja litaurilööjaid kümme, ja vilepuhujaid kümme.»

Sultanite väljasõitude ajal paistis veel rohkem silma vastuolu ühelt poolt rikaste tujude ja mõttetu toreduse ning teiselt poolt külarahva vaesuse ja õigusetuse vahel.

Rongkäikudes, mida korraldasid sultanid suure muhameedliku püha — bairami puhul, esines kuni kolmsada elevanti. Elevandid kaeti brokaadiga, sõjalevandid aga terasrüüdega, mis mõnikord olid kullatud. Elevandil oli suus kett, mida viibutades ta kedagi ei lasknud valitsejale läheneda; kihvade külge olid kinnitatud mõõgad. Elevandi selga seati «kants», kuhu mahtus kuus kuni kaksteist sõjariistus meest, vahel ühes kahuritega (Nikitini ajal olid kahurid Indias laialdaselt levinud; neid toodi siia Lääne-Euroopast, tavaliselt veneetslaste poolt).

Sultani kuub oli üle külvatud rubiinide ja safiiridega; mütsi ilustas hiiglasuur teemant. Sultan istus kuldsadulas, tal oli vööl kolm kullaga kaunistatud saablit, peale selle veel rubiinide ja safiiridega ilustatud amb. Sultani kohal kandis hindu päikesevarju. Rongkäigust võtsid osa elevandid, kaamelid, hulk hobuseid kullaga ilustatud rakmetes ja peale selle veel sultani naised, saatjaskond, pillimehed, pasunapuhujad, tantsi-

jad. Hindud — ütleb India tundja professor I. P. Minajev — on kirglikud vaatemängude harrastajad. Isegi XIX sajandil võis iga iseseisva hindu vürsti pealinnas näha samasugust hiilgavat rongkäiku, millist nägi XV sajandil Nikitin Bidaris.

Moosekandid, lauljad, tantsijad, isegi žonglöörid, ütleb Minajev, olid hindu valitseja hiilgava väljasõidu vältimatud kaastegelased. Rongkäik ei liikunud tavaliselt mitte pühalikus vaikuses, vaid sellega kaasnes lauljate, pasunapuhujate ja trummilööjate kõrvulukustav kära, hobuste kabjaplagin, elevantide ja metsloomade möirgamine.

Elevante peeti Indias võimsuse sümboliks. Sultan Muhhamad-šahh I, kes valitses Bahmaniidide riigis sada aastat enne Nikitinit, omas ligi kolm tuhat elevanti. Ta oli rikkaim valitseja oma dünastias: mitte keegi temale järgnenud valitsejatest, ütleb Minajev, ei riisunud sellisel määral naaberradžasid (radža — kohalik vürst) kui tema; oma sõjaretkedel hävitas ta ligikaudu pool miljonit «uskmatut» (s. t. hindut). Elevante kasutati sõjas; iga elevant võrdus viiesaja kuni tuhande ratsanikuga. Peale elevantide võtsid, Nikitini sõnade järgi, sõjakäikudest osa veel «kiskjad loomad» — arvatavasti lõvid, tiigid, leopardid.

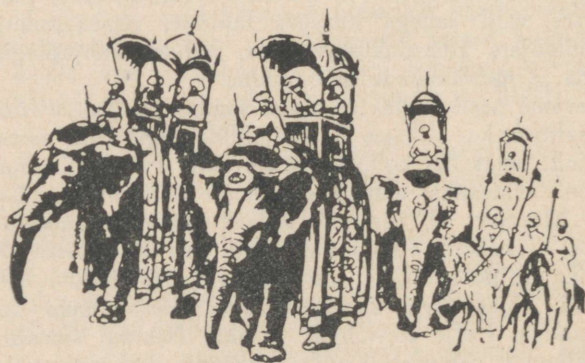
Nikitin teatab, et pidulikel väljasõitudel käis sultani järel sada ahvi. Indias hindude-brahmiinide juures austatakse ahve kui pühasid loomi. Jumalust Hanumani, hindu eepose Ramajana üht kangelast, peeti ahvide valitsejaks. Benareses on isegi ahvidele pühendatud tempel.

Minajev jutustab, et üks India valitsev vürst korraldas möödunud sajandi algul kahe ahvi pulmad, milleks kulutas sada tuhat ruupiat (ruupia — India münt). Seejuures sooritasid brahmiinid kõik usukombed, mis on ette nähtud abielu sõlmimisel. Korraldati pulmarongkäik elevantide, kaamelite

ja hobustega. Peigmees, peas kroon, oli pandud istuma kandetooli, ja kandetooli järel sammusid lauljatarid, pillimehed, tantsijad. Pulmapidustused kestsid kaksteist päeva.

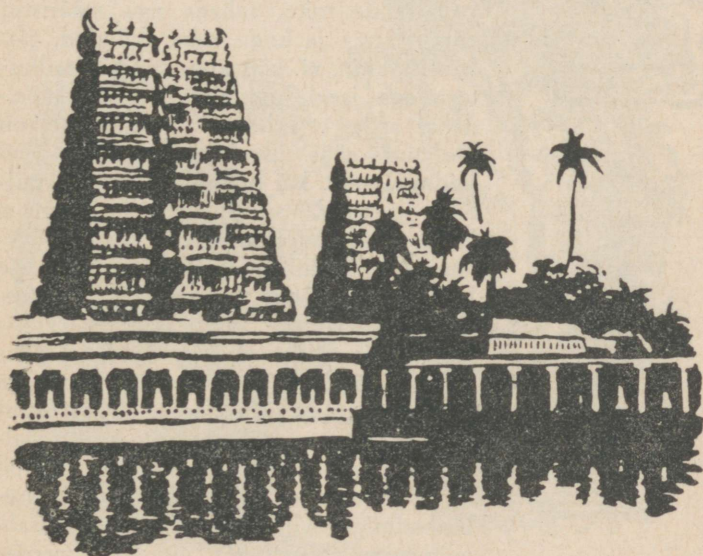
Bidaris sõlmis Nikitin tutvusi paljude hindude-brahmiinidega ja avaldas neile, et ta pole muhameedlane ega ka horasanlane Jussuf, kellena ta ennast esitles, vaid venelane, nimega Afanassi. Pärast seda avaldust hakkasid hindud suhtuma Nikitini sualdusega, «ei varjanud midagi ei söömise, kauplemise, palvetamise ega teiste asjade suhtes; ei peitnud ka oma naisi».

Sellest võime järeldada, et Nikitin oli haruldaselt andekas uurimisreisija: oskas võita kohalike elanike usaldust, kõneles vabalt türgi, pärsia ja hindustani keeli, oli salliv usu suhtes, tarviduse korral võis esineda ka muhameedlasena.

Rännak edasi. Hindud-brahmiinid

Veetnud Bidaris neli kuud, leppis Nikitin kokku hindudega Parvatisse minekuks; Parvat on hindude pühapaik, Nikitini sõnade järgi — nende Jeruusalem ja Mekka. Siia sõitis kokku arvutu hulk hindusid jumalaid kummardama; igal aastal, teatavil päevadel, korraldati siin aastalaatasid. Parvatis, mis asetses väljaspool muhameedlike riikide piire, oli palju jumal Šivale pühendatud templeid. Templites oli mitmesuguseid jumalakujusid: inimene elevandi londiga (jumal Ganeša), ahvi (jumal Hanuman), kiskja. Ühel hiiglasuurel kivist jumalakujul oli ahvi nägu, saba heidetud üle õla, pahemas käes mõök, aga «parema käe oli tõstnud kõrgele ja sirutanud välja nagu keiser Justinianus Tsargradis». (Selle all mõeldakse Justinianuse kuju hobusel Konstantinoopolis, mida Nikitini ajal enam ei olnud.) Kõnesoleva jumalakuju ees seisab mustast kivist raiutud hiiglasuur kullatud härjakuju. See on Šivajumala härg. Tollel härjal «suudeldakse sõrgu ja puistatakse tema peale lilli». Üldse on brahmiinidel härg ja lehm pühad loomad.

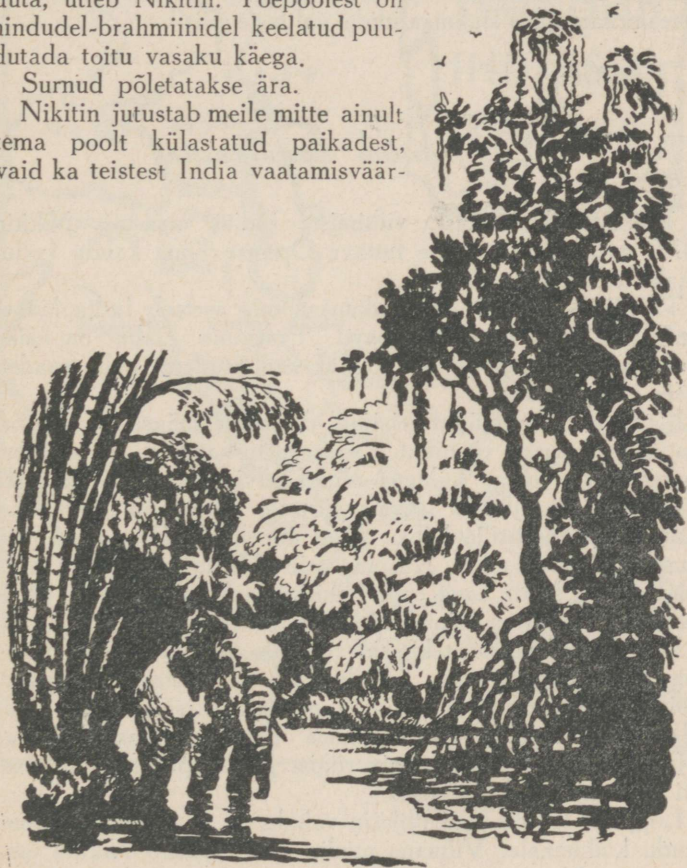
«Hindud,» ütleb Nikitin, «ei söö üldse liha: ei veiseliha, lambaliha ega sealiha, ei söö lindu ega kala, ei joo viina.» Kuid see on õige ainult mõne usulahu suhtes. Nikitin ise teatab, et mõned söövad lambaliha, kanu, kala, mune; veiseliha ei söö siiski keegi. Viina tarvitamine oli brahmiinidel tõepoolest keelatud; brahmiinide õpetuse järgi sündis joomar teises maailmas ümber eesliks. Sellele vaatamata on Indias alati joodud vägijooke. Kuid veiseliha ei söönud hindud-brahmiinid tol ajal ega söö ka nüüd mingil tingimusel ja lehma tappa peetakse suureks patuks. Hindud — ütleb Nikitin — nimetavad härga isaks ja lehma emaks. Nagu teada, pöörduvad brahmiinid oma palves lehma poole, nimetades teda pühaks, puhtaks, jumal Brahma tütreks. Kasutades lehmasõnnikut kütena, küpsetavad nad leiba ja keedavad endale toitu, tuhaga aga määrivad nägu, laupa ja kogu keha. Hindud, jätkab Nikitin, ei söö koos muhameedlastega ega isegi «üksteisega». Siin mõeldakse seda, et eri kastide esindajatel on keelatud süüa üheskoos. Indias peeti laiduväärseks, kui brahmiin söi seda, millele oli vaadanud inimene madalamast kastist, muhameedlane või koer. Rüvetamine võis toimuda mitte ainult teise kasti inimese, vaid ka patuse poolt; seetõttu ei söödud isegi omastega koos: «kes teab, millist suurt pattu keegi varjab». Samal põhjusel ei soovitatud süüa koos naisega. Nikitini andmetel oli teekonnal igapähele oma sööginõu ja igäüks valmistas enesele toitu ise. Kuid brahmiinil oli lubatud reisil süüa koos oma naisebrahmiiniga. Mitte-brahmiinilt võis brahmiin toitu vastu võtta ainult kolmepäe-

vase nälgimise järel. Hindude toit on riis ja mitmesugused taimed; kõike valmistatakse õliga. Lusikaid ei tarvitata. Kui muhameedlane vaatab toidu peale, «hindu enam ei söö, aga kui süüakse, siis mõned katavad end rätikuga, et keegi ei näeks». Enne sööki, nagu märgib Nikitin, sooritavad hindud pesemist — pesevad käsi ja jalgu ning loputavad suud: nii kirjutavad ette igivanad usureeglid. Sööma pidi katmata peaga (samuti nagu venelased) ja ilma jalatsiteta.

Hindud söövad kõike parema käega, aga vasakuga toitu ei puuduta, ütleb Nikitin. Tõepoolest oli hindudel-brahmiinidel keelatud puudutada toitu vasaku käega.

Surnud põletatakse ära.

Nikitin jutustab meile mitte ainult tema poolt külastatud paikadest, vaid ka teistest India vaatamisvää-

sustest: Kalikutist (kunagi kuulsast sadamast Lõuna-Indias), Tseiloni saarest, Pegust (piirkonnast Lõuna-Birmas).

Tseiloni («Siljani») saarel toodetakse kalliskive, nende hulgas rubiine, ahhaate, berülle jt. Seal elutseb ahve ja elevante.

Kalikutist kõneldes loetleb Nikitin kaupu, mida sealt välja veetakse. Need on: pipar, kaneel, nelk, ingver, muskaatpähkel ja teised vürtsid. Mõistukõnes jutustab Nikitin meriröövlitest, kes märatsesid tema ajal India läänerrannas. 1471. aasta suvel, just meie ränduri viibimise ajal Indias, lõppes õnnelikult sõjaretk ühe sõltumatu piraadi-vürstiriigi vastu, mis asetses ookeani rannikul, Bahmaniidide valduste piiril.

Tagasitulek kodumaale

Pärast nelja-aastast viibimist Indias otsustas Nikitin 1471. aasta lõpul temale tuttava Ormuse linna kaudu kodumaale tagasi pöörduda.

Ta sõitis välja Dabuli sadamast, mis asetseb India läänerrannikul, lõuna pool Bombayd. Praegune Dabul on väike asula, kuid kunagi oli see kuulus kaubasadam, kuhu saadeti palju hobuseid.

Kuu aja pärast nägid reisijad «Etiopia mägesid» — kõrgustikke Aafrika rannikul. Nähtavasti kandsid ebasoodsad tuuled laeva sinna, kuhu ei olnud tarvis. Kohalike elanike käest, kel oli kiusatus laeva rüüstata, osteti ennast vabaks, andes riisi, pipart ja leiba. Jõuti õnnelikult Ormusesse. Siit suundus Nikitin mitte Kaspia, vaid Musta mere ja Trapezundi poole. Mitte kaua enne Nikitini saabumist, nimelt 1461. aastal, oli see linn läinud türklaste valdusse.

Kohalikud võimud tekitasid reisijale «palju kurja»: viisid kogu tema kraami enda juurde linna ja teostasid põhjaliku läbiotsimise, kusjuures otsiti «ametlikke kirju». Asi seisis selles, et Afanassi Nikitin saabus Türgi piiridesse Türgiga sõjajalal olevast Turkmeenia riigist ja Trapezundis kahtlustati Nikitinit salakuulamises.

Lõppude lõpuks lasti Nikitin vabaks ja ta suundus Krimmi kaudu kodumaale. Viimane punkt, mida mainib Nikitin oma

NIKITINI
TEEKOND
INDIASSE
TAĞASI

Tver
Smolensk
Moskva
Nizni-Navgorod
Kaasan

Kieve
Sarai

Kafa
Astrahan

Derbent
Baku
Trapezunt

Tabris
Bagdad
Kum
Isfahan
Siraz
Kasan
Fezd
Kirman

Lar
Bender
Ormus
Moskat

Delhi

Kambai
Tsoul
Bidar
Dabul

Kalikut

«Reisis», on Kafa ehk Feodossia Krimmis, kuhu rändur saabus 1471. aasta 5.—6. novembri paiku. Afanassi Nikitin suri 1472. aasta kevadel, natuke enne Smolenskisse jõudmist.

«Reis kolme mere taha» annab tunnistust autori teravast tähelepanelikkusest ja ühtlasi tema täielikust ausameelsusest. Vähe sellest, kogu teost läbib Venemaa ühtsuse ja tervikluse idee. Võõrsil ei unusta Afanassi Nikitin kodumaad üheski olukorras. Ta esineb kõikjal kui venelane, mitte kui Tveri elanik.

Liigutav on autori patriootiline kõrvalekaldumine Venemaa suhtes. Märkides, et Gruusia, Türgi, Valahhia (Rumeenia) ja Poodoolia maad on kõige poolest rikkad ja et seal kõik sööda on odav, lisab Nikitin:

«Aga Venemaa — ei selles maailmas pole temale sarnast maad, ehkki vene bojaarid on ülekohtused. Aga küll tuleb aeg, kus Venemaa seatakse korda, ja siis hakkab seal valitsema õiglus.»

Kaheksa aastat pärast Nikitini surma heitis Venemaa endalt mongoli ikke ja sai iseseisvaks riigiks.

SEMJON DEŽNEV

*Merereis Kolõmalt Anadõrile.
Ebaõnnestumine. Uus ekspeditsioon.
Dežnevi neem*

Ei olnud veel möödunud poolt sajanditki Siberi riigi vallutamisest Jermaki poolt, kui venelased, liikudes järkjärgult Obi jõest ida poole, jõudsid Vaikse ookeanini: 1639. aastal rajas Ivan Moskvitin käputäie kasakatega Ohhoota mere rannikule asula. Pisut varem oli asutatud Leena jõe äärde Jakutsk ja see võimas jõgi läbi sõidetud kuni suudmeni. Sellesama XVII sajandi kolmekümnendail aastail olid avastatud Jana, Indigirka, peatselt ka Kolõma, milleni mindi Alažeja jõe suudmest mere kaudu (see jõgi asetseb Indigirka ja Kolõma vahel). Retkest Kolõmale võttis osa ka kasakas Semjon Ivanovitš Dežnev, üks tähelepanuväärsemaid avastusrändureid.

Aastal 1647 varustas holmogorlane Fedot Popov Nižne-Kolõmskis väikese salga, kes pidi purjetama mereteed kaudu itta ja otsima «kalaluud» — nii nimetati tol ajal kaubanduses kõrgesti hinnatud merihobukihvu. Kuulu järgi oli palju merihobusid Anadõri jõe suudme läheduses, kuhu venelastest veel keegi polnud jõudnud.

Sellest üritusest kutsuti osa võtma ka Semjon Dežnev, kes juba siis oli tuntud oma kogemuste ja vahvuse poolest.

1647. aasta suvel väljusid neli laeva (tolleaegse nimetusega «kotsid»), millel oli 63 püügitoenduslast, Kolõma suudmest ja suundusid ida poole. Kuid eesmärk jäi saavutamata:

läbipääsmatu jää tõttu tuli peagi Kolõma jõe tagasi pöörduda. Aga see ebaõnnestumine ei peatanud alustatud üritust. 1648. aasta juunis varustati uus salk, nüüd juba kuuel kotšil, kes väljus Kolõma suudmest 20. juunil (vana kalendri järgi). Eesmärgiks oli jällegi Anadõri jõeni jõudmine.

Purjetamine oli tugevate tuulte tõttu väga raske. Alles kolme kuu pärast jõuti neemeni, mis kannab nüüd kuulsa avastusränduri Semjon Dežnevi nime.

Seda neeme ehk maanina kirjeldab Dežnev järgmiselt: «Kui Kolõma jõelt minna mere kaudu Anadõri jõe, siis jõuame maaninani, mis ulatub kaugele merre; selle maanina vastas, saartel, elavad inimesed; neid nimetatakse hambulis-

teks, sest et läbi huule käib neil kaks üsna suurt luust ham-
mast.»

Kaks saart, millest kõneleb Dežnev, on Diomedese ehk Gvozdevi saared Beringi väinas Dežnevi neeme vastas. Hambulisteks inimesteks nimetati tol ajal siinseid eskimoid, kes varem kandsid alumises huules ilustusi merihobukihvadest, kivist ja luust. Selleks torgiti alumine huul suunurkade läheduses läbi ja pisteti sinna hambakujulised pulgad või ümargused metallnaastud, mõnikord 3—5 sentimeetri suurused. Tšuktšid ei ole selliseid ilustusi kunagi kandnud.

Läbides Beringi väina, tuli Dežnevi laeval jälle kannatada tugevaid torme. Väike laevastik paisati mitmes suunas laiali; Dežnevi kotš, millel oli 25 inimest, heideti randa kusagile Anadōri jõe suudmest lõuna poole. See toimus pärast 1. oktoobrit.

Selle jõeni tuli minna jalgsi kümme nädalat. «Läksime kogu aja mäest üles ja omapead (s. t. teejuhtideta), teed ei tunne, külmanud ja nälginud, alasti ja palja jalu.» Kui jõuti mere lähedal Anadōri juurde, oli 25 inimesest ellu jäänud ainult 12.

Järgmisel, 1649. aastal purjetas Dežnev, olles ehitanud 'aevu, mööda Anadōri ülespoole ja ehitas selle jõe kaldale Anadōri talvituskoha. Nii liideti Anadōri piirkond Venemaa külge. Kuid peale selle teostas Dežnev suure geograafilise kangelasteo: ta leidis esimesena tee Jäämerest Vaiksesse ookeani ja tegi seega kindlaks, et Aasia ei ole Ameerikaga ühendatud.

Suur geograafiline kangelastru

Lugedes Dežnevi napsõnalist aruannet tema sangarlikust sõidust Kolõmalt Anadõrile, mis teostati kolmsada aastat tagasi, on küllalt põhjust imetleda vene meresõitjate vahvust ja oma ala tundmist. Tuleb silmas pidada, et XVII sajandil sõitsid meie meremehed Põhja-Jäämerel kotšides, mis on väikesed, vaevalt 20 meetri pikkused purjelaevad; kotš võis kanda umbes 30-tonnist raskust. On teada, et meie vanaaegsed meremehed kasutasid kompassi.

Igal juhul pole ka käesoleval ajal sõitmine Tšuktši merel kerge: meenutagem kas või viletsusi, mida tuli samades paikades üle elada «Tšeljuskiniil» aastail 1933—1934.

Dežnevi andmete usaldatavuses ei ole mingit kahtlust, kuigi varem leidis teadlasi, kes kahtlesid nende tõepärasuses ja väitsid, nagu oleks ta jõudnud Anadõrile mitte merd, vaid maad mööda. Kuid Dežnevi enese aruande põhjal võib veenduda tema avastuste tõepärasuses: ta ei võinud kelleltki saada

andmeid Diomedese saartest ning seal elavatest «hambulistest» eskimotest.

Osutati ka sellele, nagu poleks Dežnevi retkest midagi teada olnud ei Siberis ega ka Moskvast seni, kuni akadeemik G. F. Miller aastal 1736 leidis Jakutskis Dežnevi aruande. Kuid see ei vasta tõele.

Dežnevi retkest teati Siberis ja välismaal juba enne Millerit. Horvaat¹ Gjurgji Križanič, kes aastail 1661—1676 elas Tobolskis, kirjutas ladina keeles teose «Siberi ajalugu», milles muuseas jutustatakse järgmist: siberi «sõjamehed (s. o. kasakad) tegid kindlaks, et Jäämeri ühineb selle merega, mis ümbritseb Siberit ja Hiinat idast». Need sõnad võivad käia ainult Dežnevi meresõidu kohta aastal 1648.

Hollandlane Witsen, kes külastas Moskvat aastal 1664, andis välja hollandikeelse mahuka teose «Tataaria põhi ja ida», mis ilmus mitmes trükis. Selles raamatus, mainimata Dežnevi nime, jutustab autor, kuidas kasakad, võideldes suurte raskustega, sõitsid ümber Aasia kirdeotsa, kusjuures esitatakse isegi säärane üksikasi nagu sellest sõidust osa võtnud laevade täpne arv.

Siberis elas ning teostas seal palju reise Poltaava lahingus vangi võetud rootslane Stralenberg. Aastal 1715 koostas ta Tobolskis Siberi kaardi. Indigirka suudme kohal leidub kaardil pealiskiri: «Siit jõudsid venelased, läbides jääga tõkes-

¹ Horvaat ehk kroaat — teatava slaavi rahva liige. — Tõlkija.

tatud merd ning võideldes raskuste ja surmaohtudega, Kamtšatka aladeni.» Tegelikult ei olnud selle sõidu lähtekohaks mitte Indigirka, vaid, nagu nägime, Kolōma.

Dežnev annab Anadōri kohta rea huvitavaid geograafilisi teatmeid. Ta koostas selle jõe joonise suudmest kuni ülemjooksuni, mida kahjuks pole seniajani arhiividest leitud. Oma aruannetes esitas ta lühida, kuid täpse kirjelduse Anadōri piirkonna loodusest. Anadōri jõe ümbrus, kirjutab Dežnev, on metsavaene ja soobleid on seal vähe. Jõe ülemjooksul

kasvab hõre lehisemets; jõe orus kasvavad valge kask ja lõhnav pappel. Peale jõeoru ei leidu mujal Anadōri piirkonnas metsi. Anadōri jõkke tuleb merest palju «punast kala», s. o. lõhilasi. Selle all tuleb mõista ketakala, kes tuleb Anadōri massiliselt, koeb siin ja, vastavalt Atlassovi täiesti õigele tähelepanekule, hukkub pärast seda jões täielikult, pöördumata tagasi merre.

Dežnev suri Moskvas 1673. aastal.

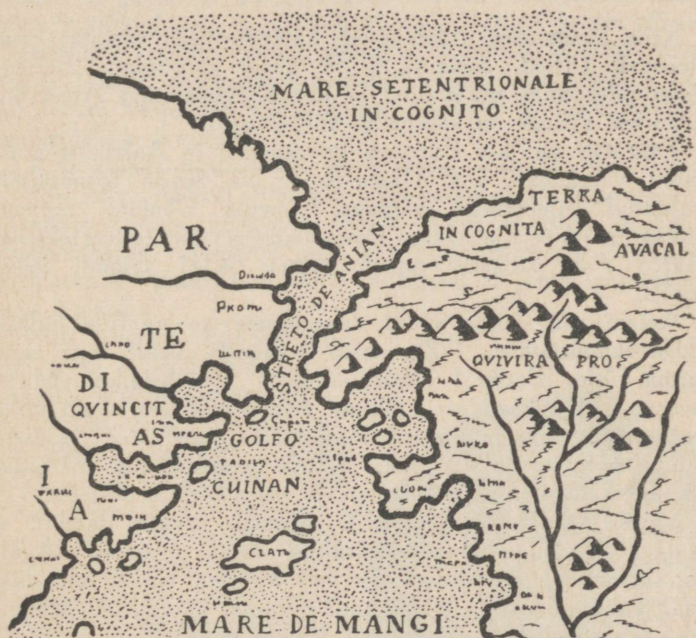
Niisiis teostas Dežnev suure geograafilise kangelasteo, tehes esimesena kindlaks, et kirdes lahutab Aasiat Ameerikast väin. Kahtlemata tema andmete alusel on Venemaa kaartidel XVII sajandi teisest poolest Aasia kirdeosa ümbritsetud merega.

Aniani väin ja Dežnevi uurimised

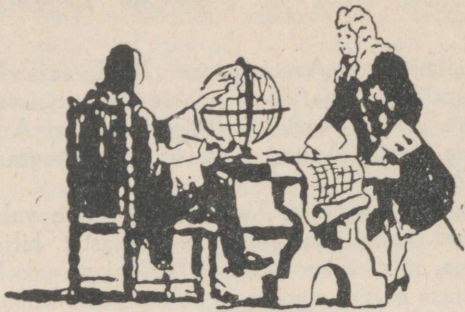
Kui silmitseme Aasia kaarti XVI sajandi lõpu või XVII sajandi geograafilises atlas, siis näeme praeguse Beringi väina asemel Aasia ja Ameerika vahel Aniani väina.

Esimesena mainib Aniani väina itaalia kartograaf Gastaldi aastal 1562.

Kuidas sattus kaartidele Aasia ja Ameerika vahelise väina kujutus samal kohal, kus umbes sada aastat hiljem Dežnev avastas väina, mis hiljem nimetati Beringi väinaks? Kas võib oletada, et neis paigus purjetas XVI sajandi keskpaiku keegi eurooplastest?

"ANIANI VÄIN"
AASIA JA AMEERIKA VAHEL
(GASTALDI KAARDI JÄRGI XVI SAJANDIST)

Neile küsimustele tuleb täiesti kategooriliselt vastata: enne Dežnevit (1648. aastani) ei ole ükski eurooplane Beringi väina piirkonnas purjetanud ja oletus Aasia ning Ameerika vahelisest väinast on kabinetlik väljamõeldis.

Targutati nii: kui Euroopa on Aasiast ja Aafrikast eraldatud väinadega, siis, tähendab, on ka Aasia tõenäoliselt eraldatud Ameerikast väinaga. Nimetus «Anian» tugineb kuulsal itaalia reisijal Marco Polo ebaõigesti tõlgitsetud tekstile. Marco Polo külastas nimelt Hiinat XIII sajandi teisel poolel.

Aniani väin leidis varsti vanaaegsete geograafide hulgas üldist tunnustamist. 1725. aasta jaanuaris, veidi aega enne surma, ütles Peeter I kindral-admiral Apraksinile: «Mulle meenus neil päevil see, millest ammu mõtlesin, kuid mille teostamist takistasid teised toimingud, nimelt tee Jäämere kaudu Hiinasse ja Indiasse. Sellele merekaardile märgitud tee, mis kannab nimetust Anian, ei ole märgitud alusetult.»

Mõned teadlased, isegi XX sajandil, arvasid samuti, et Aniani väin oli omal ajal märgitud «mitte alusetult». Avaldati arvamust, et andmeid Beringi väinast võisid tuua hispaania meresõitjad XVI sajandi esimesel poolel, mil Mehhi-kost saadeti mitu ekspeditsiooni Vaikse ookeani põhjaossa.

Kuid säärane võimalus langeb täielikult kõrvale. Nagu ütlesime, ilmus Aniani väin kaartidele esmakordselt aastal 1562, kuid hispaanlased jõudsid alles 1595. aastal $41,5^\circ$ põhjalaiusele, s. o. peaaegu 25° võrra lõuna poole Beringi väinast.

Niisiis on Aniani väin kartograafiline fantaasia ja Aasia

ning Ameerika vahelise väina tõeliseks avastajaks on Semjon Ivanovitš Dežnev.

See avastus on mitte ainult suure geograafilise tähtsusega, vaid tähtis ka selles suhtes, et Dežnev osutub Põhja-meretee rajajaks, mis esmakordselt võeti kasutamisele nõukogude ajal. Sellest on vaja lühidalt jutustada.

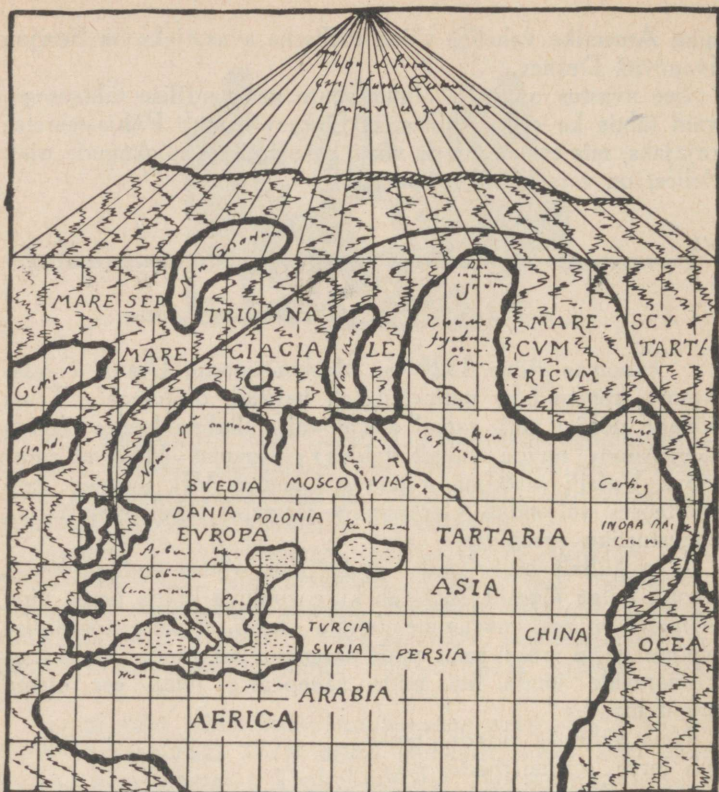
Venelaste uurimised Siberi põhjavannikul. Põhja-meretee

Roomas viibis 1525. a. Moskva saadik Dmitri Gerasimov, kogenud ja mitmekülgselt haritud diplomaat. Tema sõnade põhjal anti samal aastal välja ladina keeles (mida Gerassimov muide vabalt valdas) «Raamat Moskva suurvürsti Vassili saatkonnast paavst Clement VII juurde». Selles teoses väljendab Gerassimov järgmise tähelepanuvääriva ennustusliku arvamuse:

«On küllalt hästi teada, et Dvinaa, võttes endaga kaasa arvutu hulga jõgesid, suundub kiire vooluna põhja poole ning et merel on seal niisugune tohutu ulatus, et üsna tõenäolise oletuse järgi võib sealt piki parempoolset randa laevadega Hiinamaale jõuda, kui mitte vahepeal ei juhtu ees olema mõnd maad.»

Neis vähestes ridades peitub terve uurimistöörde programm Põhja-meretee kasutuselevõtmiseks. See ülesanne teostati lõplikult, pärast 400-aastast pingutust, alles nõukogude ajal, kui laev «Sibirjakov» 1932. aastal sõitis ühe navigatsiooniaja jooksul Valgest merest ümber Siberi ranniku Vaikse ookeanini. Seda laeva juhtis kapten V. I. Voronin ja teadusliku staabi eesotsas olid kuulsad polaaralade uurijad professor V. J. Vize ning akadeemik O. J. Schmidt.

PÕHJA-MERETEE KAART 1610. AASTAST.

KAVATSEŦAV TEE HOLLANDIST HIINANI
ON NÄIDATUD KÕVERJOONEGA

Niisiis nõudis kirde-läbipääsu avastamine Euroopast Vaiksesse ookeani hiigeltööd ja -energiat. Selle ülesande lahendamisel töötasid säärased silmapaistvad vene inimesed, nagu Dmitri Gerassimov, Semjon Dežnev, Peeter I, Bering ning

Tširikov, Prontšiššev, vennad Laptevid, Lomonossov, Kropotkin, Makarov, Mendelejev, ja nõukogude uurijad V. I. Voronin, V. J. Vize, O. J. Schmidt ning palju teisi. Õigupoolest tuleb mõtet Põhja-mereteest pidada vene rahvuslikuks ideeks, kuna see algatati (1525. aastal) ja neljasaja aasta pärast lõplikult teostati (1932. aastal) venelaste poolt.

XVII sajandi keskpaigaks olid vene meremehed ja maadeuurijad kogu Siberi põhjaranniku läbi uurinud ning kindlaks teinud, et Valge mere ja Vaikse ookeani vahel ei leidu ühtegi maad, mis tõkestaks teed itta, nagu kartis Dmitri Gerassimov.

1646. aastaks jõudsid venelased mere kaudu itta Tšauni laheni.

Järgmine etapp Põhja-merete kasutuselevõtmisel teostati aastal 1648 Dežnevi poolt, kelle nimi jääb samuti alati-seks suurte geograafiliste avastuste ajalukku. Tema kinnitas esimesena Dmitri Gerassimovi oletuse Põhja-merete võimalikkusest.

Üle viiekümne aasta tagasi (1898. a.) anti Geograafia Seltsi taotlusel Dežnevi nimi tema poolt kirjeldatud «Suure kivi neemele» Beringi väina Aasia-poolsel rannal.

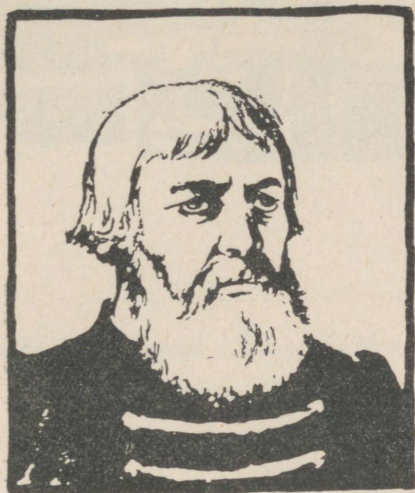
Ei Dežnev ega Bering (1728) ei näinud Beringi väina Ameerika-poolset randa. Selle väina mõlema ranna avastamise au ei kuulu Cook'ile (1778), nagu harilikult arvatakse, vaid tüürimeheabile Ivan Fjodorovile ja tema abilisele geodeet Mihhail Gvozdevile.

Väljudes 23. juulil 1732 Kamtšatka jõe suudmest, suundusid nad neeme rajooni, mis kannab nüüd Dežnevi nime.

Vaadanud üle saared Beringi väinas, läksid nad Ameerika-poolsele rannale, mis nüüd kannab Wales'i printsi neeme nimetust, teostasid kaardistamisi ja 1732. aasta detsembris saatsid üksikasjalise aruande oma meresõidu kohta.

Seega viis Ivan Fjodorov, kes nägi Beringi väina mõlemat randa ja esitas materjali kaardi koostamiseks, Dežnevi töö väarikalt lõpule.

VLADIMIR ATASSOV

*Esimesed andmed Kamtšatka kohta.
Atlassovi retk.*

Kamtšatka ühendamine Venemaaga

250

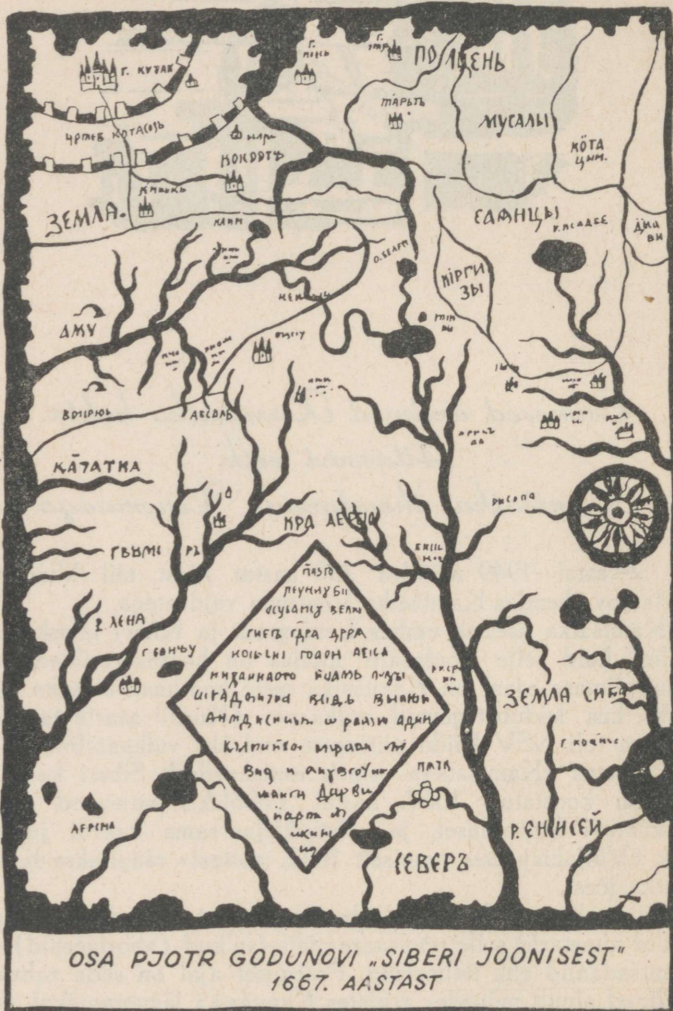
Aastal 1949 möödus 250 aastat ajast, mil Vladimir Atlassov ühendas Kamtšatka Venemaa valdustega.

Kamtšatka asetseb umbes Leningradi ja Kiievi laiuskraadi vahel, kuid selle poolsaare loodus on hoopis erilaadiline: kuni viimase ajani oli Kamtšatka meie kodumaa ainsaks paigaks, kus leidub tegevaid vulkaane. (Küriili saarte taasliitmisega tuli NSV Liidu piiridesse veel üks vulkaaniline ala.)

Nimetus «Kamtšatka» esineb esmakordselt Siberi kaardil, mis on koostatud 1667. aastal Tobolskis vojevood Pjotr Godunovi korraldusel, ja seletuskirjas sama kaardi juurde ehk «Väljakirjutises jooniselt 1672. aastast» räägitakse Kamtšatka jõest.

Sõna «Kamtšatka» pärineb ühest neist nimedest, millega endid nimetasid selle poolsaare põliselanikud (aborigeenid) — kamtšadaalid ehk itelmeenid. Praegusel ajal on seda rahvast säilinud ainult mõnedes asulates Kamtšatka läänerannikul, kus võib veel kuulda itelmeeni keelt. Teistes paikades on itelmeenid segunenud venelastega ja täielikult unustanud oma keele.

↓ Kamtsatka jõgi

OSA PJOTR GODUNOVI „SIBERI JOONISEST“
1667. AASTAST

Nüüd nimetatakse kamtšadaalideks üldse kõiki venelasi, kes on sündinud Kamtšatkal.

Keele suhtes kuuluvad itelmeenid ühte ning samasse gruppi korjakkide ja tšuktšidega, kes elutsevad Siberi äärmises kirdeosas. Kõik need kolm keelt — itelmeeni, korjaki ja tšuktši keel — on Siberi keelte hulgas täiesti eraldi kohal.

Korjakid asuvad Kamtšatka poolsaare põhjapoolses osas ja sellega piirnevatel mandrialadel. «Korjakk» tähendab selle rahva keeles «põhjapõdrakasvataja».

Kuidas sattusid andmed Kamtšatka kohta esimestele vene kaartidele?

Semjon Dežnevi kuulsa merereisi ajal Beringi väinas 1648. aasta sügisel purustas torm tema laevad. Kaks kotši (suurt paati) Fedot Aleksejevitsš Popovi juhtimisel kandusid Kamtšatka. Osa Popovi inimesi, liikudes lõuna suunas, jõudis Kamtšatka jõeni, kus nad rajasid talvituskohta. Popovi teekaaslaste kaudu võisidki sattuda Anadõri venelasteni need andmed Kamtšatka jõest, mis me leiame 1667. aastal koostatud kaardil.

Kuid esimesena läbis kogu Kamtšatka põhjast lõunasse ja andis temast üksikasjalise kirjelduse kasakas Vladimir Atlassov, keda tulebki pidada selle poolsaare avastajaks. Tema oli ka see, kes liitis Kamtšatka meie Isamaaga.

Atlassovi veth Kamtšatka

Aastal 1649 rajas Semjon Dežnev Anadõri jõe äärdekindlustuse. Augustikuul 1695. aastal saadeti Jakutskist siia ülemaks (valitsejaks) Vladimir Atlassov.

Atlassov oli täiesti erakordne isik. Kuigi ta oli vähe haritud, omas ta ebatavalist mõistust ja suurt tähelepanuvõimet. Nagu edaspidi näeme, sisaldavad tema avaldused suure hulga kõige väärtuslikumaid etnograafilisi ja üldgeograafilisi andmeid. Siberi avastusrändureist XVII sajandil ja XVIII sajandi algul ei esita keegi, isegi mitte Bering, nii sisukaid aruandeid.

1697. aasta algul suundus Atlassov Anadõrskist lõunasse. Ta võttis enesega kaasa 60 venelast ja 60 jukagiiri¹. Sõideti põhjapõtradega Penžina jõeni. Siin kohati korjakke. See rahvas ei kasutanud tol ajal veel rauast riistu, kuigi oli kuulduste põhjal teadlik rauast nugade ja kirveste olemasolust. Relvad ja kõik majapidamis-esemed valmistasid korjakid kivist ja luust. Rõivad ja jalatsid õmmeldi põhjapõdranahast. Korjakid toitused kaladest ja metsloomadest. Elamiseks kasu-

¹ Jukagiirid — Kolõma jõe piirkonnas elav rahvas.

tasid ühed põhjapõdranahkadest valmistatud jurtasid, teised pooleldi maa-aluseid muldonne. Penžina korjakid küttisid merel hülgeid ja vaalu, kasutades selleks suuri, umbes 12 meetri pikkusi paate.

Lahkunud Penžina suudmelt, liikus Atlassov põhjapõtra-dega kaks nädalat mööda Kamtšatka läänerannikut, seejärel pöördus aga ida poole, Vaikse ookeani rannikule korjakkide-oljutoride juurde, kes asusid Oljutora jõe ääres.

Oljutora juures jaotas Atlassov oma inimesed kaheks salgaks ja käskis ühel neist minna mööda Kamtšatka idarannikut lõuna poole. Selle salga juhiks määrati Luka Morozko. Atlassov ise pöördus aga läänerannikule ja liikus lõunasse. Ohhoota merre suubuva Palana jõe ääres tõstis osa salgas olevaid jukagiire mässu; nad tapsid reetlikult mitu kasakat, haavasid paljusid, nende hulgas salga juhti, ning läksid ise minema.

Säärases raskes olukorras oli Atlassov sunnitud abi paluma Luka Morozko salgalt. Kui need olid saanud teate ustava jukagiiri kaudu, saabusid nad ja päätsid Atlassovi.

Kui kasakad olid jõudnud Tigili jõe suudmest lõuna poole, pöördusid nad Kamtšatka jõe suunas. Viimasesse suubuva Krestovka jõe suudmes püstitasid nad risti järgmise pealiskirjaga: «205. (s. o. 1697.) aasta juulikuu 18. päeval pani selle risti pjatidesjatnik¹ Volodimer Atlassov ühes seltsi-

¹ Pjatidesjatnik — viiekümnemehelise väesalga ülem.
— Tõlkija.

meestega.» See rist oli terve veel Krašeninnikovi ajal, s. o. nelikümmend aastat hiljem.

Kamtšatka jõel leidsid kasakad neli ostroogi (kindlustatud kohta), nende juures aga umbes nelisada kamtšadaalide elamut ehk «jurtat», nagu neid nimetab Atlassov.

Kamtšadaalid rõõmustasid venelaste tuleku üle ja andsid jassakki¹.

Kamtšadaalide niisugune käitumine on seletatav sellega, et neil olid omavahelised kodutülid. Venemaa alamateks võetud kamtšadaalid palusid Atlassovit neid abistada nende oma kaasmaalaste vastu, kes elasid Kamtšatka alamjooksul ja teostasid röövretki nende asulatesse. Atlassov nõustus, paigutas sõjamehi, jukagiire ja kamtšadaale paatidesse ning asus teele mööda Kamtšatkat allapoole.

Mõlemal pool jõge oli näha palju suuri kamtšadaalide asulaid, igapähe 300—500 jurtat. Kolme päeva pärast jõuti kohani, kuhu neid kutsusid kamtšadaalid. Seal oli umbes 400 jurtat. Sealt läks Atlassov mööda Kamtšatkat ülespoole oma endisele asukohale tagasi, kuid nende kamtšadaalide tundmaõppimiseks, kes elasid Kamtšatka ääres kuni mereni, saatis ta ühe kasaka. See tõi teate, et alates Kamtšatka lisajõest Jelovkast kuni mereni leidub 160 ostroogi, igapähe 150—200 inimest. Ostroogideks nimetasid venelased kamtšadaalide «jurtadest», s. o. muldonnidest koosnevaid asulaid, mis olid kindlustatud muldvalli ja püsttaraga.

¹ J a s s a k — naturaalmaks nahkades, loomades jne. — Tõlkija.

Kamtšatka rahvastik. Kamtšadaalide elu-olu ja kombed. Kohtumine kiviilidega

Kamtšadaalide kohta annab Atlassov üksikasjalisi ja äärmiselt huvitavaid etnograafilisi andmeid. Nad on väikese kasvuga, keskmise habemega. Kannavad soobli-, rebase- ja põhjapõdranahast rõivaid; rõivaste kaunistamiseks kasutatakse koeranahka.

Nende talvised jurtad, jätkab Atlassov, on mullast, suvised aga asetsevad ligikaudu kuue meetri kõrgustel postidel, «ja neisse jurtadesse käiakse redeleid mööda». Need omapärased vaiehitised ehk balaganid on Kamtšatkal säilinud kuni meie ajani.

Atlassovi sõnade järgi toituvad kamtšadaalid kaladest ja metsloomadest. Maaviljelust nad tol ajal ei tundnud. Talveks varuti kalu, paigutati need aukudesse ning kaeti mullaga. Kalu keedeti puust moldides vee sees, millesse pandi tuliseks aetud kive. Seda fakti, et kamtšadaalid keetsid kalu ja liha puust nõudes tuliseks aetud kivide abil, kinnitab ka Kamtšatka uurija akadeemik Krašeninnikov. Raamatu «Kamtšatkamaa kirjeldus» (1755) teisele köitele on ta lisanud joonise, mille kujutatakse, kuidas kamtšadaalid «keedavad paatides kaladest rasva tuliseks aetud kivide abil». Vee keetmise viisi tuliseks aetud kividega tunnevad ka paljud teised rahvad, nagu indiaanlased-tlinkiidid Loode-Ameerikas, ainud, eskimod, polüneeslased, uusmeremaalased ja teised.

Kamtšadaalid tundsid puunõude ja savipottide valmistamist.

Atlassov ei unustanud märkimata ka seda, missugused vene kaubad võivad kamtšadaalide juures minekut leida; nendeks on sinised klaashelmed ja noad, mida saab vahetada sooblite, rebaste ning «suurte kobraste», s. o. niinimetatud merikobraste vastu.

Meri- ehk kamtšatka kobrast on õigem nimetada merisaar-maks, kuna päris kobrastega ei ole sel loomal peale naha väärtuse midagi ühist. Merikobras on kärplaste sugukonna esindaja ning jõesaarma lähim sugulane. Kalaan, nagu nimetavad merikobrast zooloogid, kasvab kuni poolteise meetri pikkuseks ja kuni neljakümne kilogrammi raskuseks.

Kunagi püüti kalaane suurel arvul Kamtšatka idarannikul, kuid nüüd on nad säilinud ainult poolsaare lõunatipus, kaitsepiirkonnas Lopatka neemel. Peale selle leidub palju kalaane Komandori saartel (Mednõi saarel).

Kakssada aastat tagasi, Beringi ekspeditsiooni ajal, leidis kalaane Beringi saare rannikul tervete karjadena. Nad mitte ainult ei kartnud inimest, vaid liginesid isegi tulele. Nad on lõbusad ja graatsilised loomad. Enne magamaheitmist, veest väljudes, raputavad kalaanid endalt vee, nagu seda teevad koerad; seejärel «pesevad» nad end kasside kombel esikäppadega, korrastavad oma karvkatte ning heidavad siis kerratõmbunult magama. Soojadel päevadel mänglevad kalaanid rannal, kaelustades üksteist esikäppadega. Kuival maal jälitatav kalaan ajab selja turri ja turtsub nagu kass, tehes seejuures näo, nagu tahaks ta vaenlasele kallale tormata. Kuid inimesele pole ta sugugi kardetav.

Emasloom sünnitab ühe poja, kelle eest ta hoolitseb suure õrnusega ja keda ta ei jäta maha isegi äärmise hädaohu korral.

1725. aasta paiku võis Kamtšatkal noa vastu vahetada toreda kalaaninaha, aga kahekümnenda sajandi algul maksis kalaaninahk Londonis hulgimüügil 800 rubla.

[Relvad olid kamtšadaalidel Atlassovi ajal järgmised: vibu vaala kiussarvisest, nooled kivist ja luust. Rauast esemeid neil ei olnud. «Tulepüssi», märgib Atlassov, kartsid kamtšadaalid väga ja nimetasid venelasi «tuleinimesteks».] Krašennikov esitab nimetusena, mille kamtšadaalid andsid vene-

lastele, «brahtatōn», mis tähendab «tuleinimene»; kamtšadaalid mõtlesid, et venelastel on tuline hingamine.

Tol ajal, mil venelased saabusid Kamtšatkale, elas selle maa rahvastik läbi kiviaega; metalle kamtšadaalid ja sealsed korjakid ei tundnud. Krašeninnikov jutustab imestusega, kuidas nad valmistasid kivist ja luust kirveid, nuge, nooli, odasid ning nõelu.

Kamtšadaalidel, jätkab Atlassov, on paadid, mis kannavad kümmet-kahtkümmend inimest. Mitte mingisuguseid loomi nad ei pea; neil on ainult koerad, niisama suured kui meilgi, «ainult palju karvasemad ning karv on nendel oma veerand arssinat pikk». Kamtšatka koerad on tüüpilised laikad; nad paistavad tõepoolest silma oma väga pika karvaga. «Soobleid kütitakse kuljomadega (püünistega) jõgede ääres, kus leidub palju kalu, teisi soobleid aga lastakse puu otsast.»

Kamtšadaalidega kõneles Atlassov korjakkide vahendusel, kes elasid venelaste juures ja tundsid vene keelt.

Kui Atlassov Kamtšatka jõe alamjooksult tagasi jõudis, siis ilmnas, et korjakid olid tema põhjapõdrad ära ajanud. Atlassov hakkas korjakke jälitama, jõudis Ohhoota mere ääres neile järele ning võttis ägeda võitluse tulemusena põhjapõdrad nendelt tagasi. Sealt siirdus ta Itša jõe äärde.

Liikudes edasi lõunasse, kohtas ta väikest «kuriili talupoegade» asulat. See on esmakordne kuriilide mainimine, kes elasid Kamtšatka kõige lõunapoolsemas osas. Kuriilide maal, teatab Atlassov, on soojem kui kamtšadaalide juures, mistõttu sooblid on nendel halvemad; suuri merikopraid ja rebaseid on aga palju.

Atlassov käis lõuna suunas kuni Golõgina jõeni, mille suue on kõrvuti Opala suudmega. Opala jõe piirkonnas elasid veel kamtšadaalid ning Golõgina oli seega esimene Kuriili jõgedest, mida nägid venelased. Seda jõge mõtlebki Atlassov, öeldes, et «esimese Kuriili jõe vastas merel nägin nagu olevat saari».

Saar, mida Atlassov meres nägi, oli kõige põhjapoolsem Kuriili saartest, nimelt Alaid, millel asetseb vulkaan Alaid, kõrgusega üle 2300 meetri.

Kuriilid, kes kunagi elasid Kamtšatka lõunaosas, olid põhjapoolsete Kuriili saarte elanikega — kuriilidega ehk

ainudega — segunenud kamtšadaalid. Kuriilikeelne sõna «kuru» tähendab «inimene» (sama tähendus on ka sõnal «ainu»). Käesoleval ajal elavad ainud Sahalini lõunaosas, kahel kõige lõunapoolsemal Kuriili saarel ja Jaapani saarel Hokaidol.

Krašeninnikov ja teised maadeuurijad annavad kuriilidele õige hea hinnangu: nad on viisakad, sõnapidajad, õiglased, ausad, rahuarmastavad; vanadesse inimestesse suhtuvad nad suure lugupidamisega ja elavad omavahel väga üksmeelselt.

Golõgina jõelt pöörduti tagasi Itša jõe. Seal hukkusid kõik põhjapõdrad ning tuli jääda talvitama, korraldades peatuskoha. Sealt saatis Atlassov Kamtšatka jõe Potap Sjurjukovi 14 venelase ja 13 jukagiiriga.

Retkest osavõtjad, kes olid jäänud Itša äärde, hakkasid paluma, et pöördutaks tagasi Anadõri äärde. Atlassov nõustus sellega ja 2. juulil 1699 jõudis ta 15 venelase ja 4 jukagiiriga tagasi Anadõrskisse. Kaasas oli tal andamina saadud 330 sooblit, 191 punarebast, 10 põhja-siberi rebast (hariliku rebase teisend tumepruuni kõhualusega, midagi puna- ja tõmmurebase vahepealset), 10 merikobrast, sooblinahast rõivaid, 7 suuremat kopranaha tükki.

Kuni venelaste tulekuni ei olnud sooblid kamtšadaalide juures kuigi suures lugupidamises. Krašeninnikovi sõnade järgi eelistasid nad sooblinahale koeranahka, soobleid aga püüdsid rohkem liha pärast, mida tarvitasid toiduks. Jutustati, et pärismaalased on naernud kasakate üle, kes vahetasid noa 8 ja kirve 18 sooblinaha vastu.

Anadõrskisse võttis Atlassov kaasa kamtšadaali «vürstikesse», kavatsusega toimetada ta Moskvasse «tolle maa tõelise olemasolu tunnistajana», kuid teel suri kamtšadaal rōugetesse.

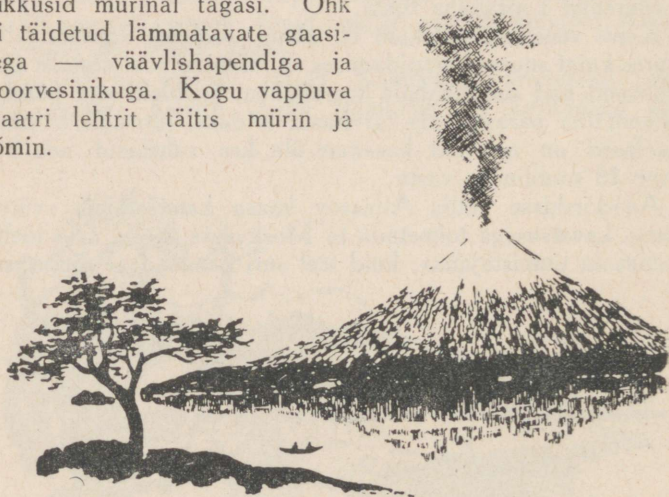
Kamtsatka loodus. Tegevad vulkaanid

Atlassov andis Kamtsatkast esimese geograafilise kirjelduse.

Kamtsatka jõe alamjooksul nägi Atlassov mäge, millest päeval tõusis suitsu, öösel aga leeke. See oli Kljutševskaja sopka¹, praegugi tegev vulkaan, mille kõrgus on umbes 4900 meetrit ja mis on ühtlasi Kamtsatka kõrgeim tipp. See on üks kõige grandioossemad vulkaane kogu maailmas.

Tavaliselt hõljub Kljutševskaja sopka tipu kohal hiiglasuurte kapsapeade kujul suits, mis mõnikord tõuseb kraatrist kahe ja enamgi kilomeetri kõrgusele. Neist suitsupilvedest langeb vulkaani nõlvadele sageli tuhka ja kive.

1935. aastal laskusid nõukogude alpinistid Kljutševskaja vulkaani kraatrisse. Nad tegid kindlaks, et kraatri läbimõõt on 250—300 meetrit ja sügavus 50 meetrit. Kraatrisse laskumise ajal toimus purse: lehvikukujuliselt tõusid tuha ja erenemaselt hõõgivate kivide pilved 200—300 meetri kõrgusele ja kukkusid mürinal tagasi. Õhk oli täidetud lämmatavate gaasidega — väävlishapendiga ja kloorvesinikuga. Kogu vappuva kraatri lehtrit täitis mürin ja kõmin.

¹ Sopka — üksik koonusetaoline mägi või kink; Kaugidas — kustunud või tegev vulkaan. — Tõlkija.

Ühe väga tugeva purske ajal lookles üles hiiglasuur pilv ja kõikjale lehrisse hakkas rahena sadama hõõguvaid kive. Sellest hoolimata läks meie kartmatuil uurijail siiski korda kraatrist õnnelikult välja pääseda.

On tähelepanuväärne, et Kljutševskaja sopkal võib kõrvuti näha tuld ja jääd, sest kraatri servad on kaetud jääkihiga, mööda vulkaani nõlvu laskuvad aga alla jääliustikud.

Nagu Atlassov õigesti märgib, pole Kamtšatkal metsikult kasvavaid viljapuid, kuid metsades leidub rohkesti kaski, lehiseid, kuuski ja kääbusmände. Tõepoolest on Kesk-Kamtšatka okaspuumetsad esindatud osalt dauuria lehise saludena, osalt ajaani kuuse metsadena; harilikult kasvab kuusk segamini lehise, haava ja kasega. Peale selle kasvavad mäenõlvadel helerohelised metsad haralistest ja kaharatest «kivi»- (s. o. mägi-) kaskedest, mille koor on hall või punakas. Siberi taigaga sarnanevaid metsi Kamtšatkal ei ole. Jõeorgudes kasvab valge kask. Kääbusmänd on kuni kolme meetri kõrgune okaspõõsas või -puuke, mille pähkleid tarvitavad meelsasti toiduks nii inimene kui ka karu ja soobel.

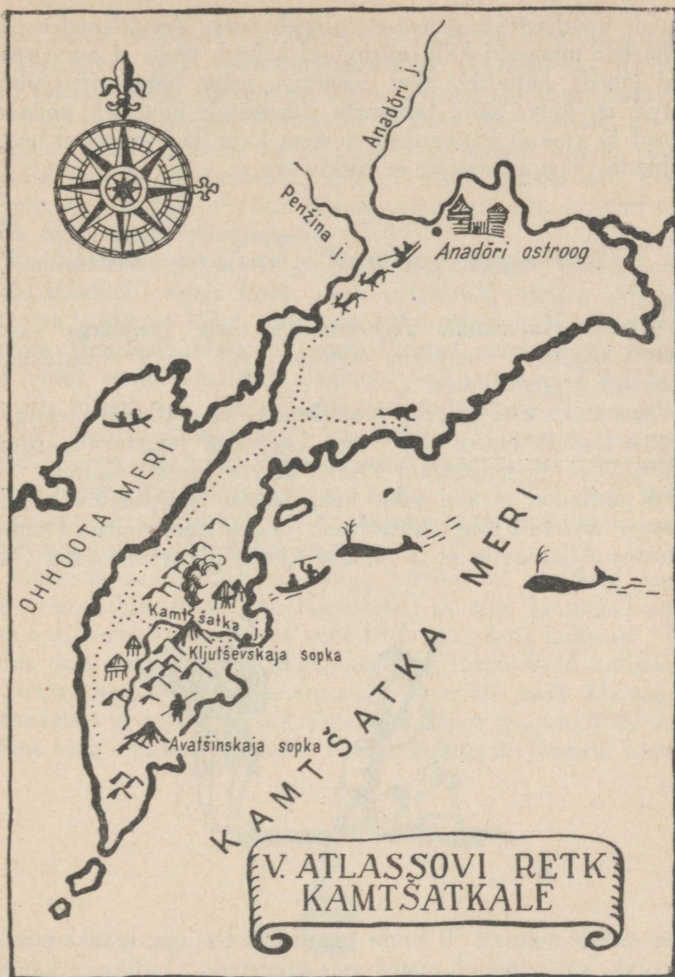
Marjadest paistsid Atlassovile silma palukas, toomingamari ning väga magus kuslapuumari. Palju on Kamtšatkal palukaid. Sealse toominga marju süüakse niihästi toorelt kui ka küpsetatult. Sealne kuslapuu kannab oivalisi söödavaid mustjassiniseid marju, mida tarvitatakse toiduks värskelt, samuti ka keedisena. Selle põõsaspuu koortest pruuliti varemalt viina.

Atlassov mainib ka üht kõrget rohttaime, millest kamtšadaalid valmistasid suhkrut. See on putkeline «magus rohi». Krašeninnikovi sõnade järgi ei saadud 16 kilogrammist kuivast rohust mitte rohkem kui 100 grammi suhkrut. Selle taime mahl on mürgine ja kutsub esile põletikulisi nähte. Kasakad pruulisid sellest magusast rohust viina, hapendades teda kusalapu marjadega või sinikatega. Magusalt rohult tuli aga enne koor maha kaapida, muidu oleks saadud viin olnud üsna ebatervislik.

Atlassov kirjeldab ka Kamtšatka kalarikkusi. Kalu tuleb merest jõgedesse loendamatul hulgal. Neist seitse liiki erinevad «vene» kaladest. Jõgedest kalad merre tagasi ei lähe, vaid hävivad seal kõik. Ühte neist kalaliikidest nimetab Atlassov kohalike elanike kombel ovetšinaks. See kala on tšavõõtša, kes kuulub lõhilaste sugukonda ja on Kamtšatkal esinevate kalade hulgas kõige hinnalisem ning suurem. Ta tuleb merest jõgedesse kudema (niisuguseid kalu nimetatakse rändkaladeks), kaalub kuni 40 kilogrammi ja kasvab kuni meetri pikkuseks. Endistel aegadel oli kamtšadaalidel kombeks küpsetada tulel esimene püütud tšavõõtša ning süüa see «ülisuurt rõõmu avaldades», nagu jutustab Krašeninnikov.

Täiesti õigesti märkis Atlassov, et tšavõõtša ja temaga suguluses olevad Vaikse ookeani lõhilased, nagu keta, gorbuaša, nerka ja mõned teised, koevad ainult üks kord elus ja seejärel hukuvad. Atlassovi sõnade järgi tuleb jõgedesse kalu (siin on mõeldud «punaseid kalu» ehk lõhilasi) «üpris palju».

Krašeninnikov, kes viibis Kamtschatkal aastail 1737—1741, kirjeldab lõhilaste rännakut järgmiselt:

«Suvel lähevad Kamtschatkal kõik kalad merest jõgedesse niisuguste suurearvuliste parvedena, et vesi seetõttu jõgedes tõuseb ja üle kallaste valgub. Alles õhtul, kui kalad lakkavad

jõgede suudmetesse tulemast, alaneb vesi. Vee alanedes jääb kallastele uimaseid kalu niisugusel hulgal, nagu ei esine suurtegi jõgede kallastel. Kui västraga vette lüüa, siis juhtub harva, et kala jääb tabamata. Sellistel juhtudel püüavad karud ja koerad käppadega rohkem kalu, kui inimesed teistes kohtades käsipüünistega ja võrkudega.»

Esimesed andmed Jaapani kohta

Lisaks Kamtšatka ühendamisele meie Isamaaga saadi, tänu Atlassovi energiale, esmakordselt väga väärtuslikke andmeid Jaapani kohta.

Oma retke ajal mööda Kamtšatkat sai Atlassov teada, et kamtšadaalide juures elab vang, keda nad nimetavad «russakiks». See oli jaapanlane Osaka linnast Hondo saarelt. Ta oli Kamtšatkal elanud juba kaks aastat ja Atlassov kõneles temaga korjakist tõlgi vahendusel. Jaapanlane, nimega Denbei, jutustas Atlassovile, et ta oli ühe kaupmehe teenistujana Osa-

kast merele sõitnud 30 suure paadi ehk bus'iga, igaüks meetrit 30 pikk, kusjuures oli eesmärgiks toimetada «Indiasse» kaupu: riisi, riisiviina, suhkrut, riidet, portselannõusid, rauda. («India» mainimine on vastastikuse mitteamusaamise tulemus; tegelikult vedas Denbei kaupa Jaapani linna Jedosse, praegusesse Tokiosse; Osaka elanike keelemurdes kõlab Jedo nimelt «Jendo».)

Teel puhkes torm ja laev heideti pärast kuuekuulist ümberekslemist Kamtšatka läänerrannikule, Bolšaja jõe suudmest

lõuna poole. Kohalik elanikkond, segarahvas kamtšadaalidest ja kuriilidest, keda venelased nimetasid «kuriilideks», ei võtnud tulijaid kuigi sõbralikult vastu. Denbei sai käest haavata. Kaubad riisuti, kusjuures kangad ja raud võeti endale, riis ja suhkur kallati tünnidest välja, aga viin valati merre, jättes vaadid kalade säilitamiseks. Laeval leidus puuda neli kuld-mün-te; et aga kuld oli «kuriilidele» tundmatu, siis jagasid nad selle oma lastele mängimiseks.

Kaheteistkümnest laeval viibinud jaapanlasest võtsid kohalikud elanikud vangi kolm, aga ülejäänud üheksa sõudsid minema teadmata kuhu. Jutustaja seltsimehed hukkusid vangipõlves. Venelaste tuleku üle tundis Denbei suurt rõõmu. Atlas-sov võttis vangi kohalikest elanikest ära ja majutas venelaste juurde, hiljem aga viis ta endaga Anadõrskisse kaasa. Sealt saadeti Denbei Moskvasse, kus teda 1702. aasta jaanuaris esitati Peeter I-le. Ta oli esimeseks jaapanlaseks Venemaal. Peeter käskis talle õpetada vene keelt, aga kui ta vene keele ja kirja on ära õppinud, siis panna tema juurde kolm või neli vene last jaapani keelt õppima.

Moskvas saadi Denbeilt väga huvitavaid andmeid tema merereisi kohta, samuti ka Kamtšatka ja eriti Jaapani kohta. Tol ajal kõneles jaapanlane vene keelt juba üsna ladusasti. Ta esitas oma maa kohta üksikasjalisi ning tõepäraseid andmeid.

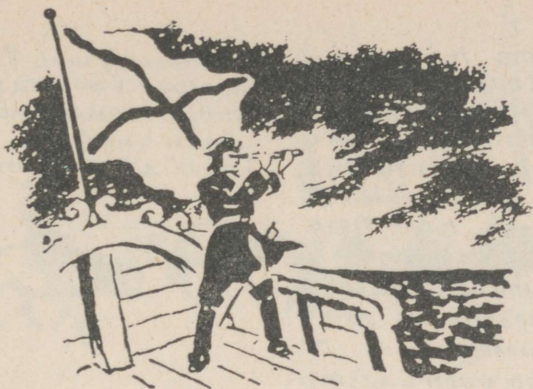
Seega, tänu Atlassovi energiale, ühendati meie Isamaaga Kamtšatka ja saadi pealegi selle poolsaare geograafiline kirjeldus ning esimesed andmed Kuriili saarte ja Jaapani kohta.

A. I. TŠIRIKOV

Suure Põhja-ekspeditsiooni organiseerimine

Kapten Aleksei Iljitš Tširikov, silmapaistvaim osavõtja Suurest Põhja-ekspeditsioonist aastail 1725—1742, on üks kõige kuulsamaid vene meresõitjaid.

Suureks Põhja-ekspeditsiooniks nimetatakse tähtsat vene geograafilist üritust, mille juhiks Peeter I määras aastal 1725 Beringi. Selle ekspeditsiooni ajalugu on järgmine.

Üks Peetri kaastegelastest, laevaehitusmeister Fjodor Stepanovitš Saltõkov, andis 1713. ja 1714. aastal tsaarile märgukirjad, milles soovitas ehitada Siberi jõgede suudmetes laevu ning nendel laevadel sõita piki Siberi põhjarannikut, et selgitada laevasõiduteid Amuuri suudmeni ja Hiinani. Selle ettevõtte eesmärgiks oli kaubavahetuse loomine Kaug-Ida maa-dega.

Kaua aega ei võimaldanud sõda Rootsiga asuda nende projektide teostamisele.

Aganüpea kui oli tehtud rahu, saatis Peeter aastal 1721 Obi jõe suudmesse asjatundjaid järele uurima, kas sinna pole võimalik rajada sadamat. Soodsal juhul kavatseti siin laevu ehitama ja nendel Jaapanisse kaupu vedama hakata. Kuid see üritus ei õnnestunud.

Сыскать Нзугенияновъ
или існудмастерыиъ
костюрой бы муръ тамо.
Здѣлать спалубовъ
поздѣвшииъ примѣхъ,
капче есте прибавиъ
нараляхъ. Пдлѣ того
снямъ отъбрапхги б.
плотнякоеъ Асѣхъ
и стрѣментѣс, кото-
рыѣ молодѣе бы лѣ п-
Одного партѣмѣстѣ-
ра и 8 глѣмъ матрѣ

Сотвори утнѣиъ 9 удорѣ
козлѣоеъ и мѣтепсѣ. и с-
тупорѣ позерѣиъ мамрѣ
боты (наубамъ и бзъ)
палѣ дѣлать мурѣ

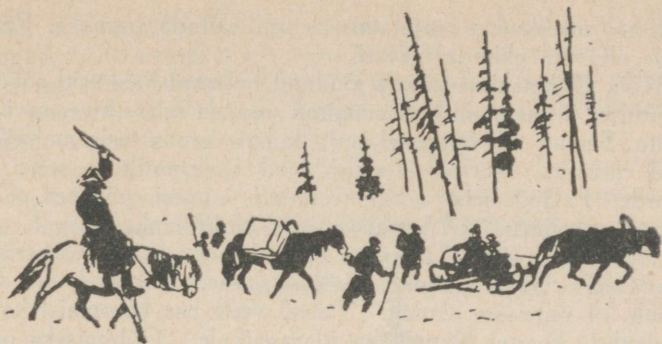
Зѣ нотѣиъ шѣдѣ
на, пѣмъ Шѣмъ, мѣ
рѣ-зѣ-сѣмъ-вѣтѣ
амѣмъ

Uks punkt Peeter I Ukaasist Beringi ekspeditsiooni korraldamise kohta. Ukaasi kolmandas punktis on kirjutatud: leida õpilane või meistri abiline, kes võiks Ohhotskis valmistada ühemastilise laeva. All nurgas Peeter I käekirjaga märkus: „On väga vaja üht tüürimeest ja tüürimehe abi, kes on käinud põhjapool- ses Ameerikas.“

Veebruaris (vana kalendri järgi) 1725. aastal saadeti Peterburist ekspeditsioon kapten Ivan Ivanovitš Beringi juhtimisel Kaug-Idasse.

Peeter I poolt Beringile antud instruksioonis oli ette nähtud laevade ehitamine Kamtsatkal, et selgitada, kas Aasia on ühenduses Ameerikaga.

Kuid selle geograafilise küsimuse lahendamine ei olnud ainsaks eesmärgiks. Kavatseti, sel juhul, kui Aasia ja Ameerika vahel on väin, organiseerida kauplemine Jaapani, Hiina ja Indiaga mööda põhja-mereteed.

Esimesest Kamtšatka-ekspeditsioonist osavõtjate seas oli leitnant Aleksei Iljitš Tširikov, üks kuulsamaid vene mere-mehi. Ta oli hea haridusega ohvitser, tagasihoidlik, aus ja ühtlasi vankumatu oma kohuste täitmisel.

1721. aastal lõpetas Tširikov Peterburis Mereväe Akadeemia nii väljapaistvalt, et ta ülendati otsekohe alamleitnandiks. Järgmisel aastal määrati ta juba samasse Mereväe Akadeemiasse õppejõuks.

Kuigi Tširikov 1725. aastal polnud veel 22 aastatki vana, määrati ta Beringi esimeseks abiks.

Ekspeditsiooni plaan oli järgmine: toimetada inimesed ja varustus Siberi kaudu Jakutskisse ning sealt Ohhoota mere rannikule Ohhotskisse. Seejärel tuli siirduda Kamtšatkaale ning edasi merd mööda sõites selgitada, kas Aasia on Ameerikaga ühenduses.

Koormate vedu läbi Siberi oli seotud suurte raskustega. Et anda ettekujutust tollaegsetest transporditingimustest, toome järgmise näite. Osa varustusest saadeti Jakutskist Ohhotskisse 663 hobuse seljas. Neist hukkus teel 267. Raskekaalulisemad esemed saadeti veeteel, mööda jõgesid. Kuid karavani tabasid karedad külmad. Karavani ülem, leitnant Spanberg, toores ning julm inimene, tegi korralduse osa esemete kohaletoimetamiseks regedel, rakendades nende ette inimesi. Sajast reest jõudsid jaanuaris 1727. aastal määratu suurte raskustega Ohhotskisse ainult nelikümmend.

Ohhotskis oli tol ajal üldse kümnekond elamut ja rohke-

arvulise meeskonna majutamiseks tuli ehitada barakke. Peale selle oli vaja ehitada laevad.

Kõik Ohhotskisse päralt jõudnud hobused hukkusid sööda- puudusel ja meeskond oli sunnitud tassima seljas kive, savi ja puitu. Samuti tuli inimestel endil kohale kanda teele mahajäänud varustus. Nurisedes asusid nad veebruarikuul selle töö juurde. Paljud neist surid, rohkesti inimesi põgenes. Osa varustust toimetati Ohhotskisse alles aprillikuul.

1727. aasta sügisel kogunes ekspeditsioon terves koosseisus Kamtšatka läänerannikule, Bolšeretskisse. Tol ajal oli siin ainult 14 venelaste elamut. Talvel veeti osa koormaist kamtšadaalide koortel Kamtšatka idarannikule. Ööbimiseks oldi sunnitud enesele varjupaika rajama lumes. Nižne-Kamtšatskis, Kamtšatka jõe alamjooksul, ehitati laev «Svjatoi Gavriil», pikkusega 18 meetrit.

Esimene merereis. Ebaõnnestumine. Kahtumine tšuktšidega

Kamtšatka jõe suudmest väljus laev 25. juulil 1728, olles peale võtnud proviandi neljakümnele inimesele aasta jaoks.

Sõideti põhja suunas. Kui oli jõutud $64,5^{\circ}$ põhjalaiusele, sõudsid laeva juurde kaheksa tšuktši nahkpaadis; nendega peeti läbirääkimisi «Svjatoi Gavriilil» leiduvate korjakkidest tõlkide abil.

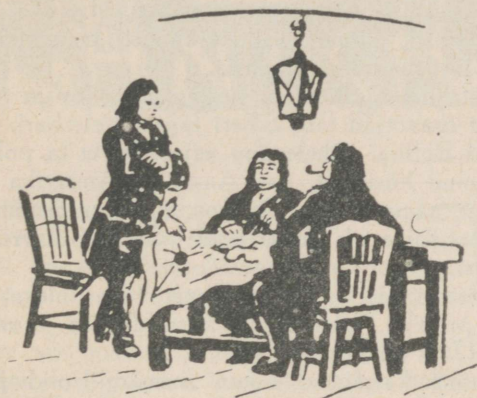
Tšuktšid teatasid, et meres on saar, millel elavad nendetaolised inimesed. Ja tõepoolest, kahe päeva pärast avastatigi

saar, mis nimetati St. Laurentiuse saareks. Kuid tuleb tähele panna, et sel saarel ei ela mitte tšuktšid, vaid eskimod.

Peagi jõuti väina, mida nüüd nimetatakse Beringi väinaks. 24. augustil, 65,5° laiusel, hakati nõu pidama, kas sõita edasi põhja poole, ja kui sõita, siis kui kaugele.

Tširikov soovitas pöörduda läände Kolõma jõe suudmesse, kuna teisiti polevat võimalik lahendada küsimust, kas Aasia on Ameerikaga ühendatud või mitte: Aasia võib ju Ameerika

kaga ühenduses olla ka lääne pool sellest kohast, kus asus «Svjatoi Gavriil». Vajaduse korral, jätkas Tširikov, tuleb otsida sadamat, kus oleks võimalus talvitamiseks.

Kuid Bering ei võtnud aruka ning julge meremehe nõuanne kuulda ja kaks päeva hiljem, mitte kuskil maad nähes, käskis ta pöörduda tagasi, otsustades, et sellega ongi ülesanne lahendatud: Aasia ei ole Ameerikaga ühendatud. Nagu eespool nägime, oli see küsimus lahendatud juba 80 aastat varem Dežnevi poolt, kuid tol ajal teadsid Dežnevi avastusest väga vähesed.

Tagasiteel avastas Bering (nüüd temanimelise) väina kõige kitsamal kohal Diomedese saare. Tegelikult on siin kaks saart: Ratmanovi ja Krusensterni saar. Praegu kulgeb nende vahelt NSV Liidu ja Ameerika Ühendriikide piir. Beringi väina kõige kitsamas kohas lahutab Aasiat Ameerikast 89-kilomeetrite vahemaa.

Eskimotega asustatud Ratmanovi saar, mis kuulub NSV Liidule, on 5 kilomeetrit pikk ning asetseb Aasia rannikust 32 kilomeetri kaugusel.

Teine, Krusensterni saar asetseb naabersaarest 3,5 kilomeetri ja Ameerika rannikust, nimelt Alaskast, 40 kilomeetri kaugusel. Ka sellel saarel elavad eskimod. Selge ilmaga võib Krusensterni saarelt näha mõlemat mannert: Aasiat ja Ameerikat.

Tagasiteel kohtuti uuesti tšuktšidega, kes tõid müügiks liha, kalu, rebaste ja polaarrebaste nahku.

12. septembril, pärast poolteisekuulist merereisi, saabuti Kamtšatka jõe suudmesse tagasi.

1730. aasta märtsis jõudsid Bering, Tširikov ja teised ekspeditsioonist osavõtjad läbi Siberi tagasi Peterburi.

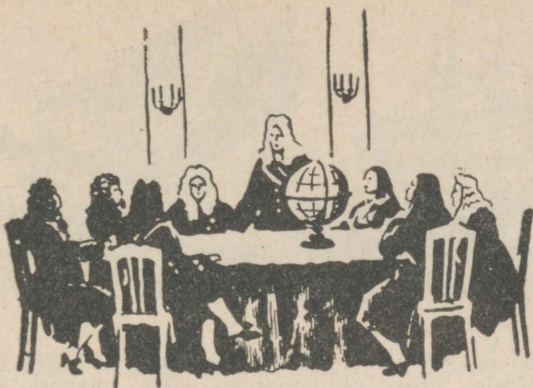
Siin juhtiti Beringi tähelepanu asjaolule, et ta polnud ilmselt lahendanud küsimust, kas Aasia ja Ameerika on ühenduses, sest et, nagu märkis Tširikov, ühendus mannerde vahel võis asetseda lääne või põhja pool «Svjatoi Gavriili» poolt võetud kurssi.

Seetõttu esitas Bering peagi pärast tagasitulekut uue ekspeditsiooni projekti. Ukaas selle korraldamise ja varustamise kohta anti 1732. aasta aprillis.

Teise Kamtšatka-ekspeditsiooni eesmärgid olid järgmised: teha kindlaks, kas «Kamtšatkamaa» on ühendatud Ameerikaga, jõuda Ameerika rannikuni ja see iga ülgelt läbi uurida, külastada Kuriili saari ja Jaapanit, selgitada, kas Kolõma suudmest pääseb mereteed mööda Anadõrini ja Kamtšatkani.

Beringi projekti järgi pidi ka teine ekspeditsioon jõudma Kamtšatka maad mööda, läbi Siberi, samuti nagu esimehegi.

Admiraliteedi-kollegiumi president, admiral Nikolai Fedoroviš Golovin tegi ettepaneku teostada see ekspeditsioon mereeed kaudu, ümber Lõuna-Ameerika, möödudes Hoorni neemest ja Jaapanist. Golovin nõustus isegi asuma selle ettevõtte juhi kohale.

Kuid see suurepärase mõtte ei leidnud tol ajal pooldamist ning esimene vene merereis ümber maailma toimus alles aastail 1803—1806 kaptenite Krusensterni ja Lisjanski juhtimisel, kes valisid just tee ümber Hoorni neeme, mida oli soovitanud Golovin.

Teine Kamtšatka-ekspeditsioon. Uued avastused

Teine Kamtšatka-ekspeditsioon suundus Kaug-Idasse, nagu esimenegi, läbi Siberi.

Beringi esimeseks abiks määrati jällegi A. I. Tširikov.

Peale selle rühma, kes pidi mööda Vaikset ookeani Ameerikani sõitma, organiseeriti veel kaks salka: üks, kellele tehti kohustuseks Siberi põhjaranniku kaardistamine; teine, kelle ülesandeks oli Siberi igakülgne uurimine. Viimase koosseisus oli muuseas S. P. Krašeninnikov, kuulus Kamtšatka uurija.

Nendest kuulsatest meremeestest, kes esimestena märkisid maakaartidele Siberi põhjaranniku, tuleb mainida nimesid, nagu Ovtšõn, Prontšiššev, vennad Laptevid, Tšeljuskina ja palju teisi.

Siberi põhjaranniku kaardistamine tol ajal on täiesti erakordne kangelasugu, mis teeb meie meremeeste nimed geograafiliste avastuste ajaloos surematuiks.

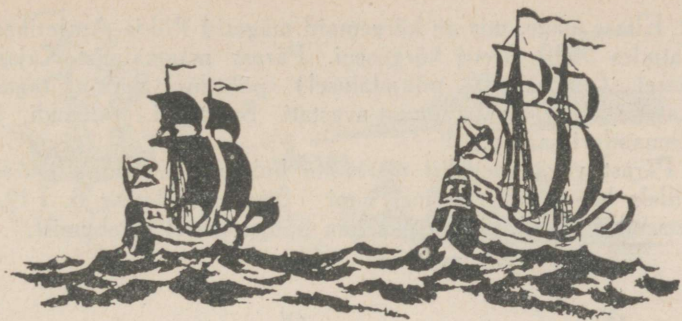
Kuid ekspeditsiooni varustuse toimetamiseks Jakutskisse kulus enam kui kaks aastat. Alles 1736. aasta lõpuks kogunesid sellesse linna Bering, Tširikov ja teised osavõtjad, üldse ligi 800 inimest, kaasa arvatud meeskond, sõjaväelased ja väljasaadetud; viimased olid määratud koormate veoks Ohhotskisse. On arusaadav, et sellise suure inimhulga valitsemine oli väga raske. Üksnes toiduaineid vajati aastas kuni kümme tuhat tsentnerit.

1737. aasta kevadel jõudis Tširikov Ohhotskisse. Seal asus retkkond laevade ehitamisele.

1740. aasta algul tegi Tširikov Beringile järgmise ettepaneku: tema, Tširikov purjetab Kamtšatkast kirde suunas merele, et teostada Ameerika ranniku vaatlusi, sügiseks aga pöördub Ohhotskisse tagasi. Kuid Bering lükkas selle plaani tagasi kui instruksioonidele mittevastava.

1740. aasta sügisel sõitsid paketboot¹ «Svjatoi Pjotr» Beringi juhtimisel ja paketboot «Svjatoi Pavel» Tširikovi juhtimisel Avatša lahte Kamtšatkal. Loodusliku sadama, kus laevad peatusid ja mis on parimaid maailmas, nimetas Bering ekspeditsiooni laevade auks Petropavlovskiks. Siia rajati

¹ P a k e t b o o t — teatavat tüüpi postilaev. — Tõlkija.

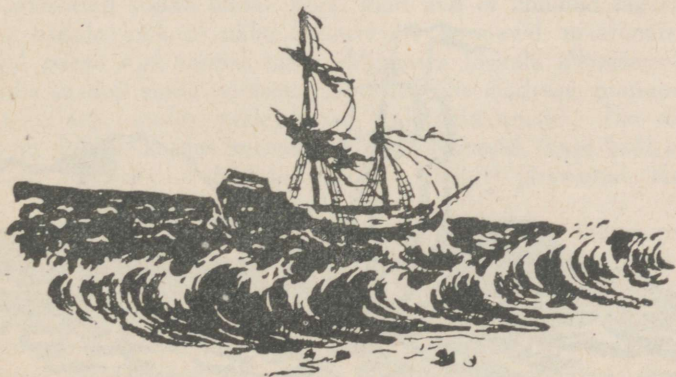
Petropavlovski linn, mis käesoleval ajal on tugevasti kasvanud, olles Kamtšatka oblasti õitsvaks keskuseks.

15. juunil 1741 väljusid «Svjatoi Pjotr» ja «Svjatoi Pavel» lõpuks Avatša lahest merele, neist esimene 77- ning teine 75-liikmelise meeskonnaga.

Bering liikus ees ja kilomeetrit kaheksa temast tagapool järgnes Tširikov. Kuid kahe päeva pärast käskis Bering Tširikovi ees sõita, arvestades tema asjatundlikkust ja vilumust.

1. juulil olid laevad umbes 180 kilomeetrit Aleuudi saarestikku kuuluvast Amtšitka saarest lõuna pool. Tugeva tuule tõttu kaotasid siin laevad teineteise silmapiirilt ega kohtunud enam kunagi.

27. juulil, pärast poolteisekuulist purjetamist, nägi Bering Ameerika randa: lumiseid mäeahelikke ja hiiglaslikku

St. Eliase mäge, mis on kõrgemaid mägesid Põhja-Ameerikas, ulatudes 5520 meetri kõrguseni. Pärast maalkäimist Kajaki saarel (umbes 60° põhjalaiusel) pöördus Bering tagasi Kamtsatkale. Teel sinna avastati Šumagini, Aleuudi ja Komandori saared.

Pärast väga vaevalist meresõitu hukkus laev saare juures, millele hiljem anti Beringi nimi. Siin suri Bering 8. (19.) detsembril 1741, täpselt üks kuu pärast saarel maabumist.

Tširikovi merereis. Tundmatu maa. Indiaanlased

Lahutatuna paketboodist «Svjatoi Pjotr», Tširikov esialgu otsis teda, siis aga suundus Ameerika ranniku poole. Öösel vastu 26. juulit 1741 nähti 55°36' põhjalaiusel kõrgeid mägesid ja metsi. See oli Addingtoni neem ühel neist saartest, mis asetsevad lääne pool Wales'i printsi saart ja nimelt praeguse Alaska territooriumi lõunapoolses osas, indiaanlaste-linkiitide asukoha piirkonnas.

Tširikov jõudis seega Ameerika rannani poolteise ööpäeva võrra Beringist varem. Mitte leides sobivat peatuskohta, juhtis Tširikov oma laeva piki randa loode poole.

Kahe päeva pärast, 57°50' laiusel, saadeti kaldale laeva tüürimees Abram Mihhailovitš Dementjev ühes kümne relvas-

tatud mehega. Neile anti kirjalik instruksioon ankrupaiga otsimiseks, leppesignaalide vahetamiseks laevaga «Svjatoi Pavel» ja läbirääkimisteks elanikkonnaga. Neid kohustati selgitama, kuidas nimetatakse seda maad, kelle valitsemisel ta on, kuipalju on seal elanikke. Kohaliku elanikkonna jaoks anti kingitusteks kaasa üks vasest ja üks rauast keedunõu, kakssada korallkaelakeed, hiina tubakat, nõelu, hiina riiet ja ka vene paberraha, üherublastena, kümne rubla suuruses summas.

Edasi kästi vaadelda maapinda, metsi ja rohttaimi, otsida vääriskive ja maake, milleks anti kaasa hõbedamaagi proov. Lähetatud olid kohustatud tagasi tulema mitte hiljem kui järgmisel päeval. Laevalt nähti, kuidas paat lähenes rannale, kuid maabumist polnud näha.

Lähetatuid oodati nädal aega, kuid nad ei ilmunud tagasi. Selle nädala jooksul nähti Dementjevi arvataval maabumiskohal päeva ajal rannal tuld. Viimases laevale allesjäänud paadis saadeti sinna pootsman Saveljev ühe madruse, puusepa ja triivijaga, andes neile kaasa ka toiduvarusid. Ilm oli vaikne. Nähti, kuidas mehed rannale lähenesid, kuid kokkulepitud signaali — süüdatud tuld — neilt ei järgnenud. Ka need lähetatud ei tulnud tagasi.

Tširikovi meeskonna nende viieteistkümne liikme saatus on teadmata. Tširikov arvab, et nad kohalike indiaanlaste-tlinkiitide poolt reetlikult surmati. See on vähe tõenäoline, sest kohalik elanikkond ei olnud veel kunagi eurooplasi näinud, mistõttu polnud põhjust neid karta. On võimalik, et paadid sattusid veekeerisesse, mis tekkis tõusu-mööna vooludest, ning

hukkusid. Säärane juhtum leidis neis kohtades aset aastal 1786 maadeuurija La Pérouse'i kahe paadiga.

Tüürimees Dementjevi kohta antud hinnangus on öeldud, et ta oli «noor, voruslik, oma tööalal kogenud ning isamaa teenimisel püüdlik» inimene.

Järgmisel päeval pärast Saveljevi saatmist märgati laevalt «Svjatoi Pavel» kahte paati, mida algul peeti omadeks. Ühest neist, üsna kaugel laevast, hüüdsid inimesed «agai, agai!» — kuid mõlemad pöördusid tagasi. Tlinkiidi keeles tähendab «agau» — «tule siia».

Asiaolu, et indiaanlased ei tahtnud laevale läheneda, kinnitas Tširikovi arvamust, et nad on lähetatud mehed kas tapnud või vangi võtnud. Kuidas asi ka oli, kahe paadi kaotus ei võimaldanud teha edasisi maabumiskatseid. Seetõttu ei saadud ka varustuda värsket veega.

Otsustati Kamtšatkale tagasi pöörduda. Hoidudes ranna lähedusse, sõideti algul lääne poole. Meresõitjate silmade ees seisis St. Eliase ülev mäeahelik, kaetud lume ja võimsate jääliustikega. Siin, otse ranna ääres, kerkisid taeva poole hiiglaslikud järsud mäetipud, kõrgusega kuni 6000 meetrit. Neis paikades ulatuvad jääliustikud otse mereeni. Igilund leidub juba 600 meetri

kõrgusel merepinnast. Vähe on maakeral loodusepilte, mida nende ülevuselt võiks kõrvutada sellega, mida nägi Tširikov Ameerikas.

Ranna lähikonnas nähti vaalu, merilõvisid, merihobusid, kotikuid ja rohkesti linde.

Toiduaineid oli laeval vähe, vett aga veel vähem. Seepärast tegi Tširikov korralduse, et vihmade puhul kogutaks purjedest tilkuvat vett. Alates septembri esimestest päevadest hakati meeskonda toitma kaks korda päevas pudruga ainult üle kahe päeva, s. o. igal kolmandal päeval, ohvitseridele aga anti einet kõigest üks kord päevas; vett said kõik ainult niipalju, et kustutada janu.

Aleuudi saared. Kohtumine aleuutidega ja kingituste vahetamine

Oli 19. september; pärast tugevat tuult, keset läbipaistmatut udu, tekkis järsku tuulevaikus; osutus, et laev asub otse ranna ääres. Hädavaevu jõuti heita ankur. Kui ilm järgmisel hommikul selgines, siis nähti, et laev on kandunud väikesesse, kõrgete metsatute ning kiviste randadega lahte.

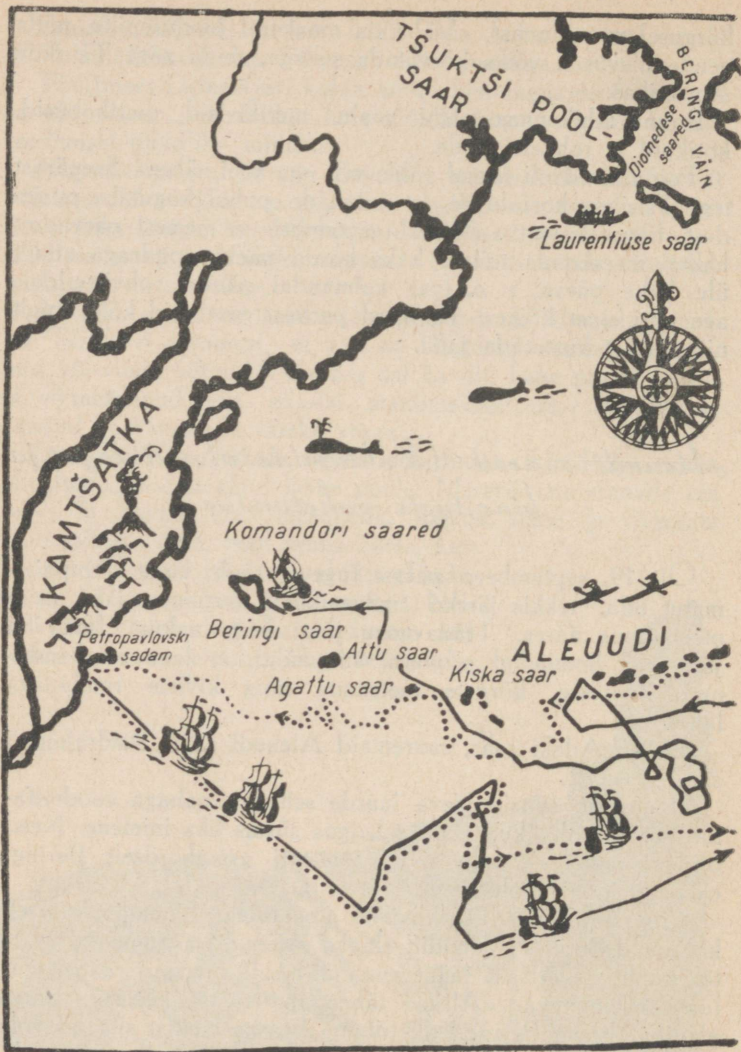
See oli Adaki saar, suuremaid Aleuudi saari Andrejanovi saarte grupist.

Hommikul sõitsid laeva juurde seitsmes nahaga vooderdatud süstas kohalikud elanikud, igas süstas üks inimene. Need olid aleuudid — rahvas, kes avastati esmakordselt Beringi ekspeditsiooni poolt.

Viis päeva enne Tširikovi oli aleuutidega Šumagini saartel kohtunud Bering. Aleuudid elavad Aleuudi ja Šumagini saartel, samuti ka Alaska läänerannikul. Keele suhtes on nad suguluses eskimotega. «Alijut» tähendab tšuktši keeles «saareelanik». Kuna Beringil oli tõlgina kaasas tšuktš, siis on võimalik, et tema käest kuulsidki venelased selle nimetuse. Aleuudid ise nimetavad endid unanganideks.

XVIII sajandi keskpaiku elasid aleuudid õieti öeldes kivi-ajas ja raud alles hakkas nendeni jõudma.

Lähenedes paketboodile «Svjatoi Pavel» keerlesid aleuudid

TEISE KAMTŠATKA-
EKSPEDITSIOONI TEEKOND

ALASKA

St. Eliase mägi

Kajaki saar

SAARED

Šumagini saared

Addingtoni neem

.....→ Tširikovi teekond
——→ Beringi teekond

esialgu laeva ümber ja karjusid hulk aega, nähtavasti tervituseks või palvuseks, ning alles seejärel alustasid kõnelemist tavalisel viisil. Kuid vaatamata kutsumistele ei soovinud nad laevale tulla.

Aleuutide paadid olid üleni vooderdatud hülge- või merilõvinahaga. Teatavasse kaugusesse paadi pärast oli tehtud ava vaalasooltest äärisega. Nööri abil võis seda äärist kokku tõmmata ja jälle vallandada. Istudes läbi ava paati, tõmbab aleuut äärise oma keha ümber kokku; nii ei saa vesi paadi sisse tungida.)

Uurimisreisijad ei leia küllalt sõnu aleuudi süsta kiitmiseks. Veniaminov, kes elas palju aastaid Aleuudi saartel, jutustab: «Aleuudi süst on omal laadis sedavõrd täiuslik, et parimgi matemaatik saaks sellele meresõidukõlblikkuse täiustamiseks väga vähe või vaevalt midagi juurde lisada.»

Süsta mõla on kahe- labaline, s. t. tal on laba

nii ülal kui all. Sõudes hoitakse mõla keskelt ja aerutatakse vaheldumisi mõlemalt poolt paati, kord ülemise, kord alumise labaga. Purjesid ei tarvitanud aleuudid kunagi. Vältimatult vajaliku vahendina kuulus süsta juurde põis, mis oli tehtud merilõvi või hülge maost; juhul, kui süst kaadus, võis seda põiest kinni hoides pöörata tagasi kiiluga allapoole.

Süsta juhtisid aleuudid suurima osavusega; mitte mingisugune tuul ega lainetus polnud neile kardetav. Süstal võisid aleuudid tunnis edasi liikuda kuni kümme kilomeetrit ja tavalise paadiga polnud võimalik neile järele jõuda. Seejuures oli süst nii kerge, et kuival maal võis seda hõlpsasti kanda, asetades parema käe avasse.

Süstades istuvate aleuutide seljas nägi Tširikov vaalasoolestest õmmeldud särke.

Kingid, mida aleuutidele pakuti — tassid, kellukesed, tubak, piibud, nõelad, riie, isegi vaskkatel —, ei avaldanud neile kuigi suurt mõju.

Hiina tassi ja riide heitsid nad merre, vaskkatla aga andsid tagasi: seda aleuudid ei vajanud, sest et nad toitu ei keetnud, vaid tarvitasid seda toorena, kuivatatuna või kivist pannidel küpsetatuna.

Ainuke, mida nad soovisid saada, olid noad. Aleuute paluti nugade eest tuua vett. Ja tõepoolest, mitu inimest tõidki põiega vett, aga saades noa ei tahtnud vett anda, nõudes igaühele ühte nuga.

Aleuudid kinkisid meie inimestele musta värvainet, mida nad tarvitasid näo värvimiseks usuliste talituste puhul.

Tširikov kirjeldab aleuutide omapäraseid puukoorest valmistatud kübaraid, mis olid värvitud mitmesugustes värvides. Mütse aleuudid üldse ei kandnud, aga süstal sõites kasutasid pika nokaga puust kübaraid, millede otstarve oli kaitsta silmi merevee pritsmete eest. Neid kübaraid hinnati väga kõrgelt. Ühe sellise kübara kinkisid aleuudid Tširikovile.)

Sama päeva õhtul hiivas «Svjatoi Pavel» ankru ja jätkas purjetamist lääne suunas.

Raskused. Tagasijõudmine Kamtšatkale ja uus ekspeditsioon

Vee- ja toidupuudus andis end üha rohkem tunda. Hakati putru keetma vaid üle päeva, toitudes muul ajal kui-
vikutest ja õlist; mõnikord keedeti merevees soolaliha. Alates 25. septembrist hakati putru keetma vaid üks kord nädalas ning vett jagati ainult viis kruusitait päevas.

Paljud meeskonnast olid skorbuudihaiaged. Septembri lõpul haigestus ka Tširikov ning ei saanud enam laevalaele tulla.

Laeva juhtimine tehti ülesandeks tüürimees Ivan Jelaginile, kes samuti oli haige. Korraldamisoskuse ja teenistusliku distsipliini eest ülendas Tširikov Jelagini leitnandiks.

Sõidu ajal nähti kahte Aleuudi saarestiku kõige läänepoolsemat saart — Agattut ja Attut.

Viimaks, 19. oktoobril 1741, nägid meremehed Avatša lahte Kamtšatkal. Meeskonna seitsmekümnest inimesest jõudsid tagasi ainult 49.

Tširikovi merereis on meresõidukunsti tõeliseks triumfiks. Vaatamata viletsusele, mis oli tingitud vee- ja toidupuudusest, skorbuudist ja harukordsetest tormidest, läks Tširikovil siiski korda oma laeva Kamtšatkale tagasi tuua.

Haigusest veel mitte täiesti paranenuna otsustas Tširikov järgmisel, 1742. aastal jällegi Ameerika ranniku uurimisele asuda. Kuigi tema käsutuses oli vaid üksainus ohvitser, Jelagin, väljus ta Avatša lahest itta ja märkis kaardile mägise metsata saare, mille nimetas Fjodori saareks (nüüd Attu saar).

Ebasoodsate tuulte ja alatiste udude tõttu oli Tširikov sunnitud Kamtšatkale tagasi pöörduma. Tagasisõidul nägi ta

Beringi saart, möödus sellest lõuna poolt ja nimetas selle St. Julianuse saareks.

Oli silmapilk, kus «Svjatoi Pavel» asus kõigest seitsme kilomeetri kaugusel saare rannast, millel samal ajal «Svjatoi Pjotri» meeskond viletsusi kannatas, millest aga Tširikov ei olnud teadlik.

12. juulil jõudis Tširikov tagasi Petropavlovski sadamasse ning oli poolteise kuu pärast Ohhotskis.

Siin paigutati paketboot «Svjatoi Pavel» ohutusse kohta ja Tširikov ise ühes osa meeskonnaga läks Jakutskisse.

Seejärel elas Tširikov Jenisseiskis ning saabus alles 1746. aasta märtsis tagasi Peterburi, kus koostas kaks Vaikse ookeani põhjapoolse osa kaarti.

Peagi määrati ta teenistusse Moskvasse. Siin suri see suur meresõitja detsembrikuu algul 1748. aastal kapten-komandöri auastmes.

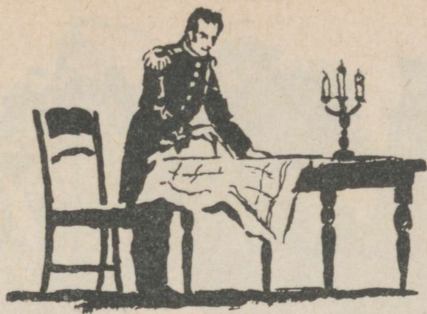
Aleksei Iljitš Tširikovi isikus mälestame austavalt ühte kõige silmapaistvamat uurimisreisijat. Merendusala tundmiselt, hariduselt ja ustavuselt oma töö vastu ületas ta kõiki mõlemast Kamtšatka-ekspeditsioonist osavõtjaid. Ja M. V. Lomonosovil oli õigus, kui ta ütles, et teise Kamtšatka-ekspeditsiooni peategelaseks oli Tširikov.

V. M. GOLOVNIN

Õpisaastad ja esimesed meresõidud

Vassili Mihhailovitš Golovnin kuulub niisuguste suurte vene meremeeste hulka, kes on uhkuseks nii vene teadusele kui ka Vene sõjalaevastikule, nagu Mihhail Petrovitš Lazarev ja Stepan Ossipovitš Makarov.

Vassili Mihhailovitš Golovnini sündmusrikas elu on erakordselt õpetlik. Ta oli vapper meremees, teadlane-geograaf, andekas kirjanik. Siia tuleb veel lisada, et Golovnin kuulub selliste humaansete vene reisijate — kaugete maade uurijate hulka, nagu Lütke, Semjonov-Tjan-Šanski, Mikluhho-Maklai, Potanin ja teised.

Golovnin kirjutab näiteks eri rasside küsimusest järgmiselt:

«Avar mõistus ja haruldased anded on kaasa antud kõigile surelikele, kus nad ka oleksid sündinud, ja kui oleks võimalik kokku koguda mõnisada last maakera eri osadest ning kasvatada neid meie põhimõtete järgi, siis võib-olla tuleks kähara-juukseliste ja mustanäoliste hulgast rohkem suuri ning haruldasi inimesi kui eurooplastest sündinute hulgast».¹

V. M. Golovnin sündis 1776. aastal Rjasani kubermangus. Ta kaotas varakult oma vanemad. Sugulased panid kaheteist-

¹ В. М. Головнин. Путешествие на шлюпе «Камчатка» 1817—1819. I, СПб., 1822, lk. 337—338.

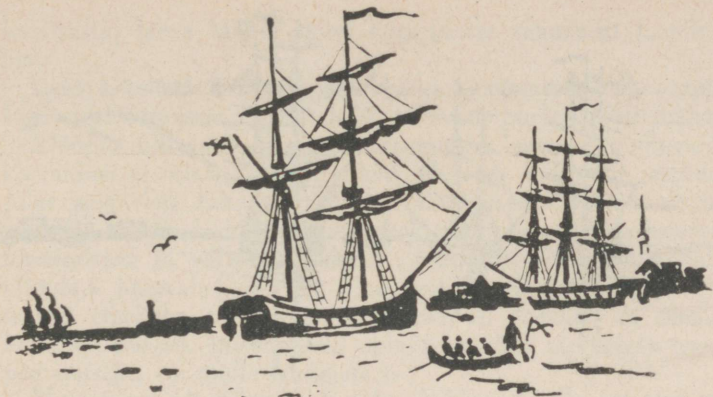

kümne-aastase poisi Mereväe Kadetikorpuse. Siin paistis noor Golovnin välja oma andekuse, taibukuse, distsipliini ja usinuse poolest. Juba 14-aastasena oli ta gardemariini auastmes ning võttis osa lahingutest rootslastega Soome lahes. Kolmes lahingus osutatud vapruse eest autasustati teda medalliga. Aastal 1793 lõpetas Vassili Mihhailovitš korpuse ja oli seitsaadiik pidevalt meresõitudel nii meie kui ka välisvetes — Rootsis, Norras, Inglismaal, Hollandis.

Aastal 1799 oli Golovnin kaastegev dessandi maalesaamisel Hollandi rannikule ja võttis osa mitmest merelahingust. Ta purjetas neli aastat Inglise sõjalaevadel, kusjuures võttis osa sõjategevusest Prantsusmaa ja Hispaania randade juures. Eriti paistis Golovnin silma siis, kui ta vabatahtlikult tormas kreeka meriröövlite laeva pardale ja võitles seal «haruldase vahvusega», nagu kirjutas tema komandör.

Purjetamine „Dianal“. Arestis Heaolotuse neemel. Golovnini plaan. Kamtšatka

Tulnud 1806. aasta kevadel tagasi kodumaale, määrati Golovnin kui kogunud meremees peagi sõjapurjeka «Diana» komandöriks. See laev, ehitatud Venemaal, Sviri jõel, oli

kakskümmend seitse meetrit pikk ja kolmesajatonnise veeväljasurvega.

«Dianale» tehti ülesandeks toimetada kaupu Vene valdustesse Ameerikas ning ühtlasi teostada geograafilisi uurimisi Vaikse ookeani põhjaosas. Kõigepealt pidi «Diana» peatuma Kamtšatkal.

25. juulil 1807 väljus «Diana» Kroonlinnast avamerele. Saabunud Kopenhaagenisse, leidis Golovnin siin ees palju Englise sõjalaevu, kes pommitasid linna. Taanlased vastasid tugeva tulega rannapatareidest. Golovnin maabus ja tal oli kokkusaamine Taani sõjavägede juhatajaga.

1807. aasta suvel Tilsitis sõlmis Venemaa Napoleoniga rahulepingu. See kutsus esile pineva vahekorra Inglismaaga, mis varsti läks üle avalikuks sõjategevuseks. Golovnin saabus

Inglismaale, Portsmouthi, kui seisukord oli juba ärev, kuid sõda polnud veel alanud. Seepärast palus Golovnin Vene saatkonna kaudu Inglise valitsuselt luba vabaks ja ohutuks purjetamiseks. Selline tõend anti «Dianale» kui laevale, mis on teele lähetatud teaduslikul eesmärgil. Dokument kirjutati alla samal päeval, mil Inglismaa kuulutas Venemaale sõja.

Portsmouthist väljus «Diana» 1. novembril. Golovninil oli kavatsus suunduda Kamtšatkale Vaikse ookeani kaudu, sõites ümber Hoorni neeme.

Külasthanud Brasiilia rannikut ja varunud seal toidumoonana, jõudis «Diana» Hoorni neemeni, kuid siis hakkasid puhuma nii tugevad vastutuuled, et Golovnin muutis oma otsuse ja eelistas purjetada Kamtšatkale ümber Healootuse neeme. Kui aga «Diana» saabus Kaplinna, pidasid inglased, tõendist

hoolimata, laeva kinni, «kuni korralduste saamiseni Londonist».

Laev kinnitati kahe ankruga kõige kaugemasse lahesoppi, Inglise sõjalaevade vahele; kõik «Diana» purjed võeti maha.

Möödus üle aasta, kuid mingisuguseid laevasse puutuvaid korraldusi ei saabunud. Ja nüüd otsustas Golovnin astuda julge ning väga riskantse sammu. Hämaruses, tugeva tuule ja vihmaga, andis ta käsu raiuda katki ankruköied ning heisata tormipurjed ja väljus sadamast. «Vaevalt jõudsimel kohalt liikuda,» jutustab Golovnin, «kui meie lähedal seisvalt laevalt teatati otsekohe ruuporiga viitse-admirali laevale, et oleme heisanud purjed. Missuguseid abinõusid võeti tarvitusele meie peatamiseks, on mulle teadmata.»

Kui sadam oli jäänud seljataha, hakkasid kõik, nii madrused kui ka ohvitserid, purjesid kohale siduma ja heiskama ning üldse seadma laeva ookeanile sõitmiseks korda. Vaatamata tuulele, vihmale ja öisele pimedusele oli kahe tunni pärast kõik valmis ja «Diana» tormas täies purjes avamerele.

«Niiviisi lõppes meie kinnipidamine ehk, õigemini öeldud, meie arest Healootuse neemel, mis kestis aasta ja kakskümmend viis päeva,» ütleb Golovnin.

Golovnini plaan seisis selles, et

suunduda Healootuse neemelt lõunasse, seejärel sõita ümber Austraalia, pöörduda Austraalia ja Uus-Meremaa vahelt põhja poole ning purjetada kuni Kamtšatkani.

Plaan teostus tänu laeva meeskonna kangelaslikule käitumisele. Peab mainima, et laeval oli puudus toidumoonast, eriti kuivikuist; seetõttu said meeskond ja ohvitserid toiduaineid vähem kui kaks kolmandikku ettenähtud normist.

Teel peatuti ainult Uus-Hebriidide saarestikus (Austraaliast ida pool), nimelt Tannu saarel. Pärast Cook'i ei olnud seda saarestikku keegi külastanud. Paaegu kahekuulise purjetamise järel, mille jooksul meie meresõitjad ei olnud näinud ei maad, ei ühtki laeva, leidsid nad endid keset lopsakat troopikaloost.

Saarel oli näha vulkaan, millest purskus tihedat musta suitsu; öösel tõusid kraatrist leegid.

Elanikud kohtlesid reisijaid sõbralikult, ronisid laeva pardale, tõid vahetuskaubana kookospähkleid, suhkruroogu, leivapuuvilja ja teisi troopikamaa saadusi. Eurooplaste toit ja joogid ei maitsnud saarlastele. Golovnin külastas kohalikke külavanemat tema tagasihoidlikus elamus; siin kostitati külalist äsja puu otsast võetud kookospähklite piimaga.

Peatunud Uus-Hebriidide saartel mõned päevad ja varustanud end vee, värsket toidumoonat ja põletuspuudega, sõitis Golovnin edasi. 25. septembril 1809 heitis «Diana» ankrud Petropavlovskis Kamtšatkal. Kogu teekond oli kestnud kaks aastat kaks kuud.

Kamtšatkal veetis Golovnin kaks talve, aastail 1809—1810 ja 1810—1811, külastades selle aja jooksul mitmesuguseid kohti poolsaarel.

1810. aasta mais sooritas ta meresõidu Loode-Ameerikasse, kuhu viis leivavilja tagavarasid ja kus peale selle teostas ka kaardistamist.

Kuriili saared. Golovnini veeturlik vangis- tamine jaapanlaste poolt. Vangipõlveaastad

Aprillis 1811 aastal tehti Golovninile ülesandeks märkida kaardile lõunapoolsed Kuriili saared.

Venelased olid Kuriili saartega esmakordselt tutvunud täpselt sada aastat enne Golovnini.

Aastal 1711 läksid kasakad Danila Antsõferov ja Iyan Kozõrevski Kamtšatkalt Šumšu saarele, mis on esimene, kõige põhjapoolsem saar Kuriili saarestikus.

Aastal 1739 märgiti terve Kuriili saarte ahelik kaardile Beringi ekspeditsiooni poolt. Oma nime said saared venelastelt; nimetus «Kuriili saared» tuleneb kuriili rahvast; see on sama rahvas, kes Sahalini lõunaosas ja Hokaido saarel kannab ainude nime.

«Kuru», samuti ka «ainu» tähendab selle rahva keeles «inimene». Varematel aegadel elasid kuriilid kõigil Kuriili saartel ja isegi Kamtšatka lõunatipul, kuid nüüd leidub kuriili ehk ainu rahvast üksnes kõige lõunapoolsematel Kuriili saartel.

Ainud paistavad silma oma ohtrasti arenenud karvkattega näol ja kehal. Selle, oma naabritest nii keele kui ka kultuuri poolest tugevasti erineva rahva päritolu oli kaua mõistatuseks, kuid vene teadlane L. J. Šternberg tegi kindlaks, et ainude kodumaad tuleb otsida Vaikse ookeani edelaosas.

1811. a. mais alustas Golovnin lõunapoolsete Kuriili saarte kaardistamist. Liikudes piki saarteahelikku lõuna poole, jõudsid reisijad Iturupi saarele, kus leidsid ees jaapanlasi. Siin oli ka kuriile põhjapoolsetelt saartelt, Vene alamaid, kes olid siia saabunud kauplemise eesmärgil. Golovnin astus vene keelt mõistvate kuriilide vahendusel jaapanlastega läbirääkimisse.

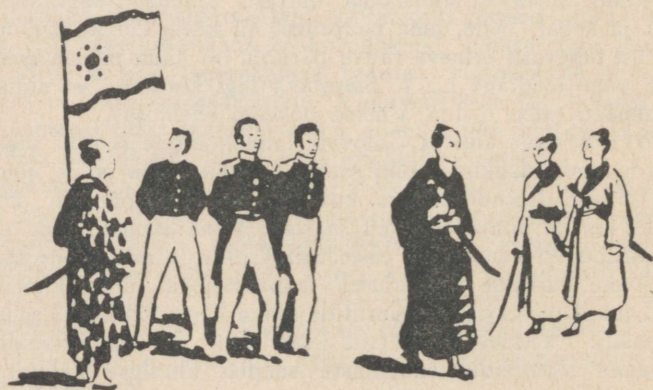
5. juulil oli «Diana» Kuriilide kõige lõunapoolsemal saarel Kunaširil asetseva Jaapani kindluse nägemispiirkonnas. «Diana» sissesõidul sadamasse saadeti kindluse kahuritest

laeva pihta kaks lasku, kuid kuulid ei tabanud märki. Võttes endaga kaasa kuus meest, suundus Golovnin randa. Lastes paadil tulla saja meetri kauguseni rannast, hakkasid jaapanlased tulistama. Pidi pöörduma tagasi laevale. Kuid lähemal päevil läks Golovninil siiski korda luua jaapanlastega rahulikud suhted. 11. juulil, kutsunud Golovnini ühes kuue kaaslasega kindlusse läbirääkimistele, vangistasid aga jaapanlased reeturlikult kõik meremehed. Seejuures pandi vangid niiviisi köidikutesse, et põgenemiskatse puhul oleksid neil käed küünarnukkide kohalt murdunud, kuna teine nöör oleks kaela kinni tõmmanud ja lämbumissurma põhjustanud.

Kindlusest viidi venelased metsa. «Tõustes kõrgele kohale,» jutustab Golovnin, «nägime oma laeva täies purjes. See vaade masendas mind, aga kui tüürimees Hlebnikov, kes käis minu järel, ütles: «Vassili Mihhailovitš, vaadake viimast korda «Dianat»,» siis levis mürk minu soontes. «Mu jumal,» mõtlesin ma, «mida tähendavad need sõnad? Vaadake viimast korda Venemaale. Nüüd oleme siis teise maailma inimesed.»»

Vangid viidi Hakodate linna Hokaido saarel, sealt aga Matsmai linna.

Hakodates vabastati venelased küll köidikutest, kuid kõik nad pisteti pokri. Vangivalvurid ei kohelnud vahistatuid halvasti, kuid kohalikud võimud tüütasid neid tavatult oma lõpmatute pärimistega kõige tühisemate asjade üle, näiteks: «Mis maksab Venemaal selline ülikond, millist praegu kannate?»,

«Mitu sülda pikk, lai ja kõrge on riigivalitseja loss?», «Mitu akent on sellel?» jne.

«Vastuse peale,» jutustab Golovnin, «et meie seda ei tea, palusid jaapanlased öelda vähemalt umbkaudugi, samuti ka kõigi teiste küsimuste puhul, kui meie vabandasime mitteteadmisega. Tihti nad isegi vihastasid meid oma kangekaelsusega, nõudes tungivalt kas või umbkaudseidki andmeid asjade kohta, mida meie sugugi ei teadnud; näiteks, sadamate arvu Euroopas, kus ehitatakse laevu, või kuupalju on kogu Euroopas sõja- ja kaubalaevu. Oleks võinud ju ütelda neile midagi huupi, kuid sel juhul oleks tulnud meeles pidada iga vastus, kuna nad kõik meie vastused üles kirjutasid ja üht ning sama asja küsisid kaks või kolm korda, ainult eri ajal ja eri järjekorras.»

«Miski ei võinud meile olla suuremaks karistuseks, kui vastata sunniviisil sellistele mõttetustele, ja seetõttu, kaotades kannatuse, ütlesime neile mõnikord otseselt, et me ei taha vastata: nad parem surmaku meid, kui et küsivad selliseid tot-rusi.»

Kuid jaapani rahva vastu tunneb Golovnin sümpaatiat. Kui jaapanlased viisid vange jalutama, kutsusid mõned elanikud venelasi endile külla ja kostitasid neid. Kuna tolle aja jaapani määruste järgi ei lubatud välismaalasi oma majas vastu võtta, siis ei viidud venelasi majja, vaid neid paluti istuda rõdule, kus neid võõrustati teega, tubakaga, jaapani viina «sakega», magusate küpsistega, puuviljaga ja muuga.

Kaotanud lootuse vabandusse pääseda, tegid kuus vene vangid

põgenemiskatse. Aga varsti tabati nad jaapanlaste poolt ja viidi linna tagasi. «Kui läbisime asulaid,» jutustab Golovnin, «siis kogunesid kõik elanikud meid vaatama; kuid jaapanlaste auks peab ütleva, et keegi neist ei solvanud ega pilganud meid, nad silmitsesid meid vaid kaastundega; andes meile juua ja süüa, mõningad naistest vaadates meile isegi nutsid.»

Linnas paigutati vangid vanglasse, kus asetati kongidesse, mille pikkus oli kuus ja laius viis jalga, — ohvitserid ühe kaupa, aga madrused kõik neli ühte kongi. Vahistatuid toideti kolm korda päevas riisipudruguga ja leemega merikapsast või metstaimedest (näiteks metssibulatest); vahel lisati mõni tükike vaalarasva. Öhtuti anti mõnikord leeme asemel igäühele paar tükikest soolakala hapendatud haljastoiduga metsikutest taimedest. Aja jooksul parandati vangide toitlustamist.

1813. aasta sügisel sõitis «Diana» Golovninile ja tema vangipõlvekaaslastele järele, ja 10. oktoobril väljus laev Hakodatest Kamtšatka suunas. Meie meremehed olid viibinud Jaapanis vangis kaks aastat kolm kuud.

«3. novembril,» kirjutab Golovnin, «sõitsime sisse Avatša lahte (Kamtšatkal). Hõredasti asustatud Kamtšatka oma mägede, sopkade ja tihedate metsadega oli sel aastaajal sügava lumekatte all, kuid meile näis see kõik paradiisina, sest et see oli ju osa Venemaast.»

Kuu aja pärast sõitis Golovnin maad mööda Peterburi. Kuni Ohhotskini, umbes 3000 kilomeetrit, sõitis ta koertega. Ohhotskist edasi sõitis ta algul koertega, seejärel ratsa põhja-

põtradel ja siis ratsa hobustel; kakssada kilomeetrit enne Jakutskit istus ta sõidukisse.

Peterburi jõudis Golovnin 22. juulil 1814, täpselt seitse aastat pärast reisi alustamist samast paigast.

Uus ümbermaailmareis. Ameerika ranniku külastamine

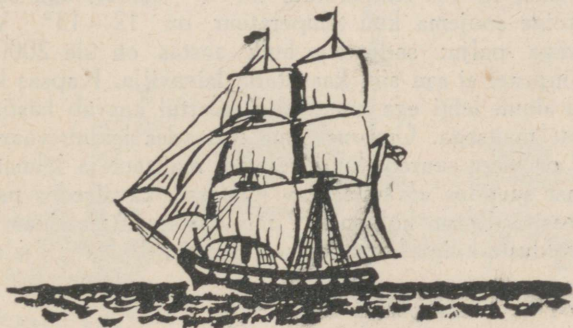
Aastal 1816 avaldas Golovnin trükis kirjelduse oma vangipõlvest Jaapanis. See teos sai üldise tähelepanu osaliseks ning tõlgiti paljudesse keeltesse.

Järgmisel aastal saadeti Golovnin uuesti ümbermaailmareisile, seekord purjekal «Kamtšatka». Tal oli ülesandeks viia mitmesugust kaupa Kamtšatkale ja Ohhotskisse ning ühtlasi teha kaardistamisi Ameerika loodeosas.

Laev sõitis ümber Lõuna-Ameerika ja saabus Petropavlovski sadamasse laeva arvutuste järgi laupäeval, 29. aprillil 1819. Petropavlovskis loeti sama päeva aga pühapäevaks, 30. aprilliks, sest laev, sõites ümber maailma läänest itta, kaotas ühe päeva. Madrused aga, ütleb Golovnin, mõtlesid, et Kamtšatka elanikud on ajaarvamises kuidagi segi läinud.

Kamtšatka oblasti ülemaks oli tol ajal kapten Pjotr Ivanovitš Rikord, «üks kõige õiglasemaid inimesi», nagu märgib oma vana sõbra kohta Golovnin.

Rikord hoolitses kohalike elanike eest: asutas koole ja haiglaid, organiseeris puudustkannatajate varustamist leivaga, parandas Petropavlovskis sanitaarset olukorda.

Petropavlovskist suundus Golovnin Vene kolooniatesse Loode-Ameerikas. Need kohad olid esmakordselt avastatud ja kaardile kantud 1741. aastal kuulsate vene meresõitjate Beringi ja Tširikovi poolt.

Kolooniate administratiivseks keskuseks oli 1818. aastal Novoarhangelski ehk Sitka sadam, 57° põhjalaiusel. Siin oli Golovninil võimalus tutvuda kohalike elanikega — indiaanlastega, kes kuuluvad tlinkiitide ehk, nagu nimetavad neid vene-lased, kološšide suguharusse. Nende riietus koosnes boi-tekist¹. Lähenedes paatides laevale, sõitsid nad lauldes kaks või kolm korda ümber laeva ja ronisid alles siis pardale.

Novoarhangelski sadamat kaitses kindlus rahutute kohalike elanike eest, kes tekitasid koloonia valitsusele palju tüli.

Vene-Ameerika Kompanii, kellele oli usaldatud koloonia juhtimine, püüdis siin palju nn. merikopraid. Tõeliselt ei olnud need koprad, vaid merisaarmad, kellelt saadakse siiski väga hinnalist karusnahka, mitte halvemat kopranahast.

Sitka kliima ei meeldinud Golovninile. «See koht,» ütleb ta, «on kõige talumatum.» Tõepoolest, talv on siin väga pehme, kuid niiske; talvine temperatuur on 0° ümber, aga suvi on jahe; kõige soojema kuu temperatuur on 12—13°. Vihma sajab väga palju; sademete hulk aastas on üle 2000 mm. Neil põhjustel ei saa siin kasvatada leivavilja. Kapsas kasvab siin ainult lehti ega anna päid. Kartul kasvab hästi, kuid on vesise maitsega. Ümbruskonna metsades leidub vaarikaid; marjad on väga suured, kuid vesised, maitseta ja lõhnata.

Sitkast suundus «Kamtšatka» lõunasse, kavatsedes peatuda fort Rossis, Vene koloonias, mis asetses Ameerikas olnud Vene valduste kõige lõunapoolsemas osas, 38,5° põhjalaiusel.

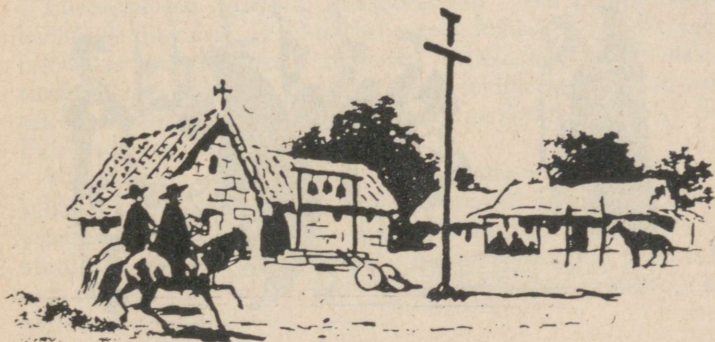
¹ B o i — eriline pehme riidesort. — Tõlkija.

Kalifornia külastamine. Fort Ross. Tutvumine indiaanlastega

Kuna fort Rossil polnud üldse sadamat ja ilm oli tormine, siis sõitis Golovnin edasi ning peatus Monterey, Kalifornias, mille põhjapoolne osa kuni 37° põhjalaiuseni kuulus tollal hispaanlastele. Hispaania võimud võtsid venelased väga sõbralikult vastu ja näitasid meeleldi ümbrust.

Golovnin kiidab väga Kalifornia loodust. Siin on oivaline, tervislik kliima, viljarikas maa, laialdased metsad, varjulised sadamad. Kõögiviljaaiad annavad saaki kogu aasta läbi; kui ühed taimed valmivad, siis teised tärkavad. Põllul kasvatakse nisu, otra, maisi. Väga hästi kasvavad siin õunad, pirnid, persikud, viinamarjad, arbuusid, melonid. Palju hobuseid ja sarvloomi on metsikus olukorras. Kuid neid on rohkesti ka asustatud punktides. Meri kubiseb kaladest, palju on siin merikopraid ja kotikuid, eriti San Francisco lahes. Rohkesti on ka vaalu.

Monterey, Hispaania Uus-Kalifornia administratiivses keskuses, asus alla saja hispaanlase, kes moodustasid garnisoni. Provintsis oli rajatud mitu katoliku misjoniasutist, millede juures elas umbes kakskümmend tuhat sunniviisil ristiisku pööratud indiaanlast. Mitteristitud ja Hispaania võimule mittealistunud indiaanlaste arvu ei olnud võimalik

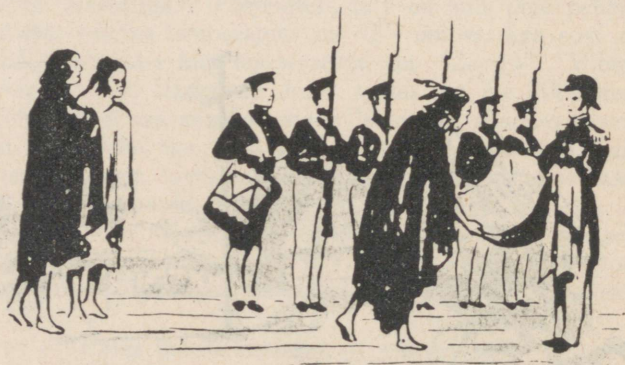

kindlaks teha. Indiaanlased-katoliiklased olid misjonäride juures orjade seisundis: argipäevadel töötasid nad peremehe kasuks põllul seitse tundi ning kaks tundi veetsid kirikus. Pühade ajal aga kestis palvetamine kirikus neli kuni viis tundi. Neid toideti kolm korda päevas odrakördiga, ubadega ja hernestega. Nad elasid suurtes kivihoonetes, mida Golovnin nimetab lautadeks; igal perekonnal oli kambrike, mille kõrgus oli alla kahe meetri, pikkus ja laius kumbki neli meetrit, põrand ja lagi puudusid.

Meelepahaga jutustab Golovnin julmusest, mis said indiaanlastele osaks hispaanlaste poolt. Hispaanlased püüdsid orjadeks vabu (mitteristusulisi) indiaanlasi.

Ratsutades täie hooga indiaanlase juurde, heideti talle kaela lasso, mille üks ots oli sadula külge kinnitatud; õnnetu tõmmati pikali ning lohistati teda maad mööda järele. Kui

indiaanlane nõrkes, sidus hispaanlane ta kinni, jättis maha ja ratsutas teise järele. Kui määratud arv indiaanlasi oli kinni püütud ja nende käed seotud, aeti nad kindlusse.

Kättemaksuks tapsid indiaanlased hispaanlasi.

Varustunud Monterey's toiduainetega, pöördus Golovnin tagasi põhja, Vene ford'i Rossi poole. See oli rajatud 1812. aastal venelaste poolt eesmärgiga toota siin teravilja oma kolooniate varustamiseks. Kuna siin sadamat ei olnud, siis peatusid meresõitjad teatavas kauguses fordist.

Golovnin sõitis tihti indiaanlaste asulasse. Kohalike sõltumatute indiaanlaste vanem omakorda käis laeval ühes aleuudi-tõlgiga; ta tõi kingituseks rõivaid, nooli ja tarbeesemeid ning kaebas hispaanlaste peale, kes pretendeerivad sellele maale. Indiaanlane palus astuda samme, et sealsed indiaanlased võetaks venelaste protektsiooni alla, kes kaitseksid neid hispaanlaste tagakiusamiste eest. Vanema palve peale andis Golovnin talle üle Vene lipu.

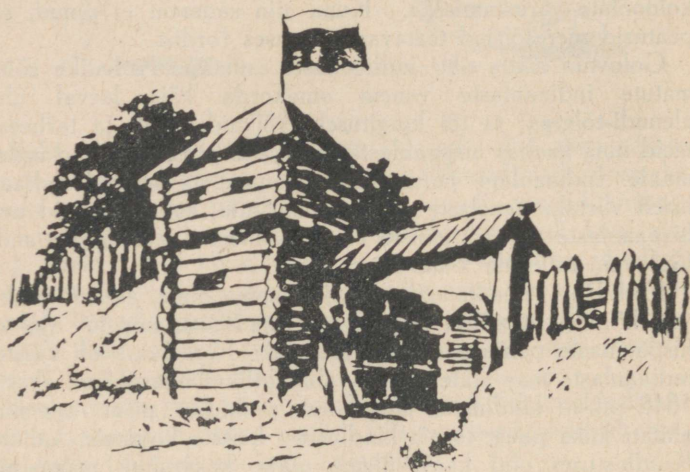
Fort Ross, mis kannab seniajani sama nime, asetseb umbes 150 kilomeetrit põhja pool San Franciscost, mis tol ajal oli hispaanlaste põhja-poolseim asundus. Fort Ross oli rajatud indiaanlaste maa-alale nende vabatahtlikul nõusolekul. Aastal 1818 piirati kindlustus jämedatest palkidest püsttaraga ning ehitati kaks puust torni; kindlustust kaitses kolmteist kahurit. Kindlustuses olid kaev, ülema maja, kasarmud, magasinid. Garnison koosnes 26 venelasest ja 102 aleuudist.

Golovnini sealviibimise ajal olid 74 aleuuti merikopraid püüdmas. «Ja selliste jõududega,» ütleb meie meresõitja, «ei karda kohalik valitseja hispaanlasi, ei hooli nende ähvardustest.»

Hispaanlased vaatasid ebasõbralikult vene püügitöönduse levimisele lõunasse ja Uus-Kalifornia kuberner nõudis venelastelt, et nad lahkuksid Rossist; sellele nõudmisele vastas ford'i ülem Kuskov kategoorilise keeldumisega. Kuberner piirdus sellega, et keelas venelastel merikobraste püügi San Francisco lahes.

Kohalikud elanikud, ford'i ümbruskonna indiaanlased, suhtusid venelastesse sõbralikult ja andsid isegi oma tütreid venelastele ja aleuutidele naiseks. Niisuguseid perekondi oli kindluses rohkesti. Hispaanlastega, vastupidi, olid indiaanlased alatises vihavaenus; nad tapsid kõik hispaanlased, kes neile kätte sattusid.

Fort Rossi ümbruskonnas kasvatati igasugust köögivilja, samuti ka arbuuse, meloneid, viinamarju. Rõigas ületas kaalult kakskümmend kilo, naeris — viis kilo. Kartul andis saja- ja kahesajakordseid saake, kusjuures aasta jooksul saadi kaks saaki — mais ja oktoobris. Loomi peeti karjamaal aasta läbi. Slavjanka jões, fort Rossi läheduses, püüti tuurakala.

*Havai ja Mariaani saarte külastamine.
St. Helena saarel viibimine*

Ameerika rannikult suundus purjekas «Kamtsatka» Sandwichi saartele. 20. oktoobril 1818 maabuti Ovaigi (Havai) saarel. Sandwichi ehk Havai saarestiku avastas 1777 aastal Cook, kes tapeti seal kohalike elanike poolt. Alates XVIII sajandi lõpust omandasid saarte elanikud paljugi eurooplastelt, kuid keeldusid ristiisku vastu võtmast. Kui inglise meresõitja Vancouver XVIII sajandi lõpul püüdis sisendada kohalikule kuningale mõtet ristiust ja teda veenda, et inimeste ohvrikstoomine jumalatele on julm komme, pani kuningas talle ette minna ühes havailasest ülempreest-

riga kõrgele kaljule ning viskuda alla; kumb jääb ellu, selle usku oli kuningas valmis tunnustama ainuõigeks. Kuid Vancouver keeldus sellest katsest.

Kord külastas «Kamtšatkat» palju havailasi, nende hulgas ühe vanema naine. Golovnin kostitas kõiki lõunaga. Kui istuti lauda, ei saadud naist kuidagi veenda mitte ainult lõunastama, vaid isegi kajutisse jääma; ta vastas «tabu», s. t. «keelatud», ja lõunastas laeval teises kohas, koos teise vanema naisega. Nende toiduks oli «taro»¹, havailaste põhiline leivale vastav toit, ja toores kala. Euroopa toitudest sõid nad kuivikuid ja juustu ning jõid meeleldi veini ja likööri. Suurem osa meestest sõi kõike hea isuga; ainult mõned ei tarvitanud sea- ega kanaliha, kuna üks, nähes kana, hüppas laua tagant üles ja viskus laevalt vette. Oma kodus küpsetasid havailased liha ja juuri aukudes, kuhu oli pandud tuliseid kive.

Havailaste keskel on väga tugevasti levinud alkoholsete jookide tarvitamine, millega neid varustasid ameerika laevad. Puuvilja ja haljastoidu eest, mida saarlased tõid laevale, nõudsid nad rummi. Muide, juba varem oli neil oma rahvus-

¹ T a r o — taim, mille tärgliserikkaid mugulaid kasutatakse toiduks. — Tõlkija.

lik joovastav jook (kava), mida valmistati ühest piprataimest. Eurooplased õpetasid havailastele ka kaardimängu.

Golovnin kiidab Havai saarte loodust. Neil on tervislik, meeldiv kliima. Seal kasvavad taro, leivapuu, bataat ehk maguskartul, mille mugula kaal küünib nelja kuni viie kilogrammini, banaanid, kookospähklid, suhkruroog, ananased, arbuusid, melonid, kõrvitsad, igasugused köögiviljad. Kookospähkleid ümbritsevaist kiududest keerutatakse vastupidavat nõori. Hiljem viidi sinna ka apelsini- ja sidrunipuid.

Koduloomadest leidub seal sigu, hobuseid, kitsi ja veiseid, keda oli toonud Vancouver ja kes hiljem metsistusid. Oli ka koeri, kelle liha elanikud meeleldi tarvitasid toiduks, kuid neid peeti ka elamutes. «Üks vanem,» jutustab Golovnin, «arvas, et ta millegagi ei saa rohkem avaldada oma truualamlust kuningale, kui andes oma armsamale koerale kuninga nime — Tameamea.» Kanu oli seal juba enne eurooplaste tulekut.

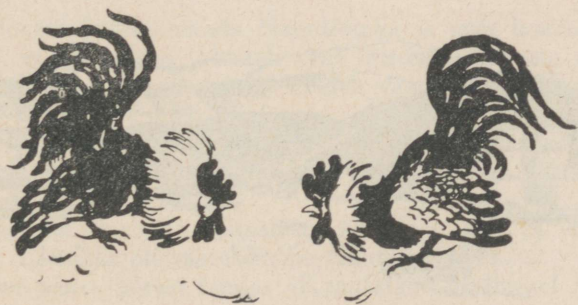
Viibinud Sandwichi saartel kümme päeva, siirdus Golovnin kirdepassaadiga lõuna-edelasse Guami saarele, mis asetses $13\frac{1}{4}^{\circ}$ põhjalaiusel. Saar kuulub Mariaani saarte rühma. Tol ajal oli ta hispaanlaste valduses.

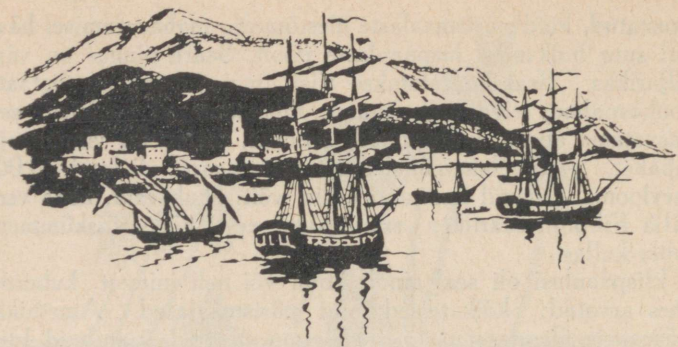
Aastal 1815 oli kõigil Mariaani saartel kokku mitte üle viie tuhande elaniku. Varem oli saarestik märksa tihedamini

asustatud, kuid pärismaalaste ülestõusude mahasurumisel hävitati suur hulk neist hispaanlaste poolt. Saare pinnas on väga viljarikas. Seal kasvatatakse riisi, maisi, banaane, bataate, kookospalme, leivapuud, jamssi. Hispaanlased hakkasid seal kasvatama apelsine, sidruneid, arbuuse, meloneid, viinamarju, tubakat. Arhipelaagi ühel asustamata saarel oli kuni 30 000 sarvloomu. Guamil kasvatati erilisi võitluskukkesid, keda veeti välja Filipiini saartele; suure kuke eest nõuti viiskümmend rubla kullas.

Hispaanlasi oli seal ainult kolm või neli inimest, kuberner ühes arvatud; kõik teised olid pärismaalased. Ametnikke määras ja ülendas auastmes kuberner. Saared ei andnud Hispaania riigikassale mingit sissetulekut; vastupidi, ametnike ja garnisoni ülalpidamiseks kulus üle 100 000 rubla aastas. Mariaani saared ei tegelnud mingisuguse kaubandusega. Saared olid välismaailmaga ühenduses ainult laeva abil, mis tuli kord või kaks aastas Manilast (Manila asetseb Filipiini saartel, mis tollal samuti kuulusid hispaanlastele). Sõiduks Manilast Guamile kulus viiskümmend päeva või rohkem. Tagasisõit sooritati pärituulega kaheteistkümne kuni viieteistkümne päevaga. Välismaa laevad ilmusid Guamile ainult mitme aasta järel ja elanikele oli see suureks pidupäevaks, sest algas kauplemine toiduainetega. Ka meie laev võeti vastu külalislahkelt.

Reisi Guamilt Manilasse teostas «Kamtšatka» seitsmeteistkümne päevaga. Manilas oli siis (aastal 1819) kümme tuhat elanikku, ühes eeslinnadega aga üle saja tuhande. Suuri tulusid sai valitsus tubakamonopolist; üsna suured olid tulud ka

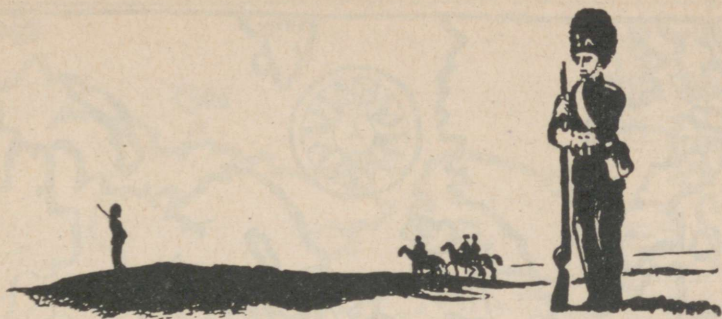

välismaalt sisseveetavate kaupade tollist: need maksustati tolliga kuni 10,5% müügihinnast. Saartelt väljaveetavatel kaupadelt tuli maksta tolli 2,5%. Väljaviidavalt rahalt maksid välismaalased 5%, aga sissetoodavalt 2,5%. Filipiinidelt veeti välja suurel hulgal suhkrut, kohvi, puuvilla, indigot ja riisi. 1818. aastal vedasid inglased ja ameeriklased sealt välja 65 000 tsentnerit suhkrut.

Manilast suundus «Kamtšatka» kodu poole India ookeani kaudu. Seal, 21° lõunalaiusel, täheldas Golovnin haruldast nähtust: päeval oli seniidis selgesti näha planeet Veenus; teda võis vaadelda kolme päeva kestel.

20. märtsil 1819 maabusid meresõitjad St. Helena saarel, kus tollal oli vangistuses Napoleon. Tema juures oli Vene komissar, kes kolme aasta jooksul ei olnud näinud ühtki kaasmaalast ja rõõmustas väga neid nähes. Kirjeldades seda üksildast mägist saart, ütleb Golovnin: «See on koht puhka-

miseks väsinud meremeestele; nüüd aga on see muudetud haruldase inimese vanglaks.» Vanglat valvasid inglased erilise rangusega: saare läheduses liikusid vahetpidamatult korvetid (laevad) ja kuulasid üle iga reidile saabuva laeva.

«Kamtšatkale» lubati erandina seista seal kaks ööpäeva, kuna saarel oli Vene komissar. Meeskonnast sai loa randa sõita ainult Golovnin, kusjuures paat saadeti päikese loojakuks tagasi «Kamtšatkale», Golovnin aga viidi laevale inglaste paadis.

Öösel ei lubatud ühelgi aerudega sõidukil, isegi inglaste omal, viibida rannal. Pimeduse saabumisel kurseerisid reidil inglise vahilaevad, kes valvasid selle järele, et kõikidel laevadel oleksid sõudepaadid üles tõstetud ja et rannalt ei sõidaks keegi reidile. Vahilaevad tundsid üksteist ära märgusõna järgi, mis määrati iga päev uus. Teel Napoleoni maja juurde seisid tunnimehed ja peale selle sõitsid ringi ratsapatrullid. Öösel ümbritsesid maja, kus elas vang, kolmkümmend vahi-sõdurit.

Golovnin lootis kohtuda Napoleoniga ja meie komissar oli kindel, et Napoleon nõustub vene meremeest vastu võtma: inglased aga ei lubanud isegi kaugelt vaadata maja, kus hoiti vangi. «Muide,» ütleb Golovnin, «inglased kohtlesid mind üsna viisakalt ja vabandasid valve rangust alatihti sellega, et ma pidavat St. Helena saart nüüd lugema kõige tähtsamaks vanglaks maailmas.»

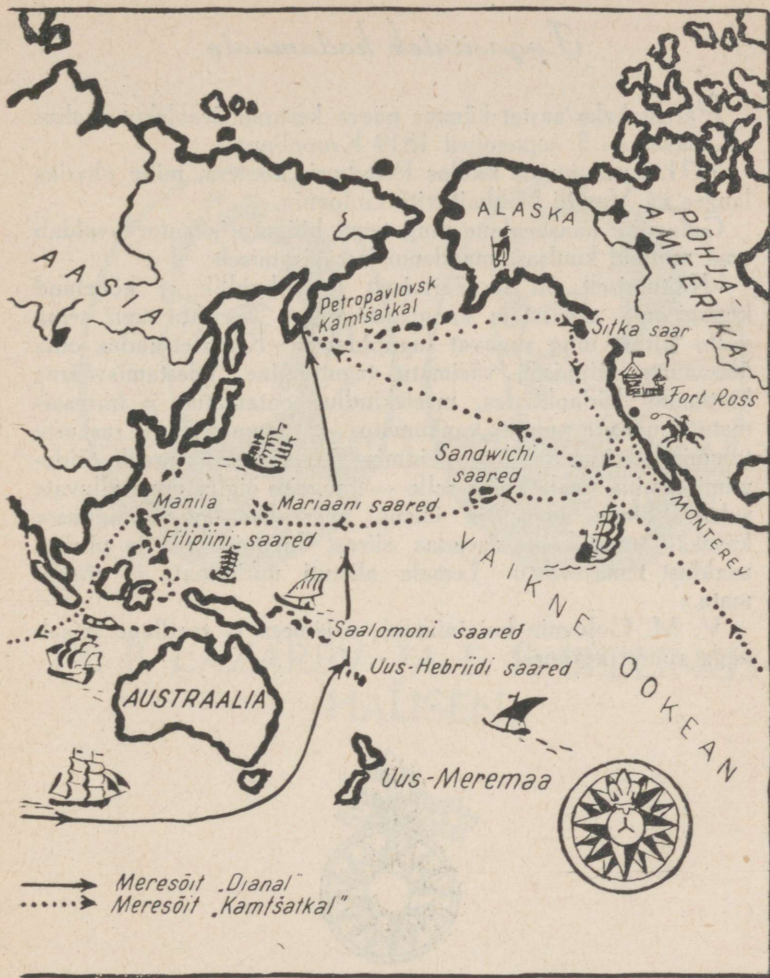
Golovnin kaebab toiduainete kalliduse üle St. Helena saarel. Elanikke oli saarel kolme tuhande ümber.

Mõne päeva pärast randus «Kamtšatka» üksildasel Ascen-

sioni saarel, mis asetseb St. Helena saarest 1300 kilomeetri kaugusel loodes, 8° lõunalaiusel. Sellele saarele oli asutatud Inglise vahipost Napoleoni põgenemise takistamiseks St. Helena saarelt. Ascensiooni saarel leidis tollal palju suuri kilpkonni. Kümnekond neist kinkisid inglased Golovninile.

Purjetades sealt põhja poole, kuulis Golovnin troopikavöön-

dis õõseti korduvalt müra, mille tekitajaks ta õigesti pidas suurt kalaparve.

9. juunil jäädi ankrusse Asoori saarte juures. Sealt veeti välja veini, viina, apelsine, sidruneid ja nisu. Ameerika konsul näitas Golovninile oma aias apelsinipuud, mille otsast ta oli kord saanud kaksteist tuhat apelsini.

Tagasitulek kadumaale

Pärast kaks aastat kümme päeva kestnud äraolekut saabus «Kamtšatka» 5. septembril 1819 Kroonlinna.

1831. aasta juunis möllas Peterburis koolera, mille ohvriks langes ka Vassili Mihhailovitš Golovnin.

Golovnini kaasaeglane ning tema biograafia autor avaldab oma muljeid kuulsast maadeuurijast järgmiselt:

«Käitumiselt oli ta äärmiselt tagasihoidlik, ei kõnelnud kunagi oma ametist ja kangelastegudest. Seetõttu tunti tema vastu siirast ning sügavat lugupidamist. Kohusetruudus oma ülesannete täitmisel, väsimatu tegutsemine, imestamisväärne kartmatus hädaohtudes, meelegendlus ootamatute ja hirrsaimate õnnetuste puhul, vankumatus ja kannatlikkus raskuste talumisel, kiirus abinõude leidmisel ja otsustavus nende täideviimisel ning peale kõige selle — rangeim õiglustunne alluvate suhtes, hinge ausus ja õilsus, eneseohverdamine ligimese kasuks — see kõik sisendas siirast lugupidamist ja piiritut usaldust tema vastu. Temale alistuti nurisemata ja tõrkumata.»

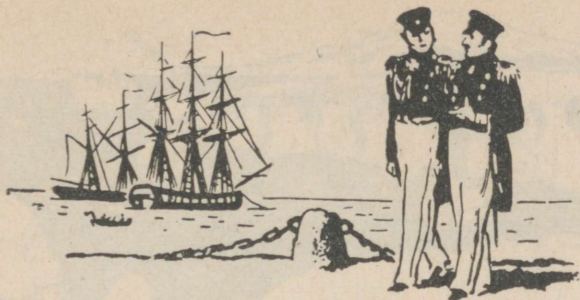
V. M. Golovnin kui inimene, sõjamees ja teadlane seisab väga suurel kõrgusel.

M. P. LAZAREV JA F. F. BELLINGS-
HAUSEN

Tähtis geograafiline avastus. Antarktiline manner ehk Antarktis

On hästi teada, et vene ja nõukogude maismaarändurid, meresõitjad ja maadeuurijad on teinud palju tähelepanuväärseid avastusi Arktikas.

Kuid meie kodumaa teadlased-meremehed on kirjutanud kuulsusrikkaid lehekülgi ka Antarktikas¹ tehtud ülemaailmse tähtsusega geograafiliste avastuste ajalukku.

M. P. Lazarev ja F. F. Bellingshausen avastasid Antarktise ja neid võib õigusega nimetada Antarktise Kolumbusteks.

Antarktis on tohtu manner, pirdalalt suurem kui Euroopa. Antarktise randu uhavad kolm ookeani: Vaikne, Atlandi ja India ookean.

Kogu manner on kaetud igijää kihiga. Lõunapooluse piirkonnas asetseb enam kui 3000 meetri kõrgune platoo. Mandril leidub ka mäeahelikke, mille kõrgus ulatub kohati üle 5000 meetri, samuti on seal tohtu suur tegev vulkaan Erebus, kõrgusega üle 4000 meetri.

Kunagi ammu, tertsiaar-ajastul, oli Antarktises soe kliima ning seal kasvasid leht- ja okaspuumetsad; sellest jutustavad Antarktises leitavad kivisöelademed.

¹ Antarktika — lõunapooluse piirkond (mered, manner, saared); Antarktis — Antarktikas olev manner. — Toim.

Nüüd aga laskuvad Antarktise platoolt ja mägedelt merre hiiglaslikud jääliustikud ja paljudes kohtades on maabumine võimatu.

Kuulus «suur jääbarjäär» Rossi meres on mitusada kilomeetrit pikk ja lai.

Kõigist neist merre laskuvaist jääliustikest saavad alguse loendamatud ujuvad jäämäed. Mõned neist jäämägedest on õige pikad — mitukümmend kilomeetrit. Kord nähti Antarktikas isegi 160 kilomeetri pikkust jäämäge. Kuid väga kõr-

ged need «mäed» ei ole. Harilikult ei kerki nad üle viiekümne meetri veepinnast kõrgemale. Pealispind on neil lame nagu laud.

Peale selle leidub meres palju jääpanku, mis on tekkinud merevee jäätumisest.

Antarktika meredes on massiliselt ujuvaid jäämägesid. Need moodustavadki siin meresõidule, eriti purjekatele, peamise takistuse.

Seevastu tuleb Arktikas laevadel võidelda esijoones mitte jäämägedega (neid on Arktikas vähe), vaid paakjääga, mitmeaastaste ujuvate jääpankadega, mis on tekkinud merevee jäätumisest. Üksikud Antarktika jäämäed kanduvad merevooludega vahel kaugele põhja poole kuni Healootuse neeme laiuskraadini (35° lõunalaiuseni).

Antarktika kliima on äärmiselt karm; talvel ulatub pakane 40 ja enamgi kraadini, suvel aga püsib temperatuur isegi rannikul, merepinna kõrgusel, tavaliselt alla nulli. Pooluse piirkonnas, suurel kõrgusel, on suvel (jaanuaris) $20\text{--}30^{\circ}$ -ne pakane.

Kõikjal Antarktikas valitsevad väga kõledad tuuled; arvestades nende tugevust, võib neid sageli nimetada orkaanideks. Juhtub, et tuul puhub kiirusega 40 meetrit sekundis. Meenu-tame, et tuul kiirusega 10 meetrit sekundis tundub meile väga tugevana. Antarktikas on aga kindlaks tehtud üksikuid tuule-iile kiirusega 90 meetrit sekundis.

Mandri sisepiirkonnad on peaaegu täiesti elutud. Mingsuguseid põõsaid, veel vähem puid siin ei ole. Rannikul kasvab õistaimedest ainult kaks madalakasvulist vähe silmapaistvat liiki. Lindudest leidub Antarktikas väga rohkesti pingviine, tormilinde, albatrosse, röövkajakaid ja kormorane. Ainus

maismaalind — tuppnokk — on suure tuvi suurune, täiesti valge ja sarnaneb väliskujult kanaga.

Maismaal elutsevaid imetajaid pole üldse, kuid rannas leidub suurel arvul iga liiki hülgeid. Nendest tuleb märkida merielevanti — kõige suuremat hüljeste seas; ta kasvab 5—6 meetri pikkuseks. Varemalt leidus Antarktika saartel külluses kotikuid, kes kuuluvad hülglaste sugukonda, kuid käesoleval ajal on nad täielikult hävitatud. Tolle kallihinnalise imetaja viimane eksemplar saadi 1927. aastal Lõuna-Georgia saarelt. Praegusel ajal on sellele saarele soetatud põhjapõtru.

Antarktika meredes leidub palju vaalu, kelle hulgast suurimat tähtsust püügitöõnduses omab sinivaal — suurim nüüdisaegne loom maakeral; ta kasvab kuni 33 meetrit pikaks ja võib kaaluda üle 100 tonni.

Käesoleval ajal sõidavad Antarktika vetes nõukogude vaalapüügilaevad, millel ühtlasi teostatakse Antarktika merede teaduslikke okeanograafia- ja bioloogia-alaseid vaatlusi.

Cook'i merereis. Rutakas jäveldus

Käsitleme siin lühidalt inglise kapteni James Cook'i mere-sõite Antarktikas, sest XVIII sajandi ja XIX sajandi alguse geograafid ning meresõitjad olid tema avastuste mõju all.

1773. aasta lõpul asus Cook Uus-Meremaa rannikult teele lõunasse, nagu ta ütles, lõunamandri otsingule.

62° lõunalaiusel kohtas ta esmakordselt ujuvat jäämäge. Mida kaugemale lõunasse, seda enam esines jääpanku. 29. jaanuaril 1774 jõudis Cook 71° 10' lõunalaiusel, praeguse Amundseni mere piirkonnas, lääne pool Bellingshauseni merd, laamjää barjäärini, mis ulatus ääretu kauguseni. Et puudus igasugune võimalus sellest jäämassist läbi tungida, loobus Cook edasisest otsingust. «Nüüd», ütles ta, «olen ma kindlasti veendunud, et Vaikse ookeani lõunaosas ei ole mannert.»

Täpselt aasta hiljem oli Cook Atlandi ookeani lõunaosas. Ta avastas siin Lõuna-Georgia saare ja «Sandwichi maa» (Lõuna-Sandwichi saared), kuid soovitud «lõuna-» ehk antarktilist mannert ei leidnud. «Ma tegin,» jutustas ta, «ringi ümber lõuna-poolkera suurte laiuskraadide piirides ja heitsin kõrvale lõunamandri olemasolu võimaluse; kui see võib-olla kunagi avastataksegi, siis ainult pooluse läheduses asuvates kohtades, mis pole meresõidule kättesaadavad.»

Cook'i sõnade järgi on ta teinud lõpu lõunamandri edasis-tele otsingutele, mandri, mis paari sajandi vältel oli olnud nagu mingiks ahvatiseks mitmele mereriigile ja armastatui-maks arutlustemaks kõigi aegade geograafidele. «Kui kel-legi leidub otsustavust ja vastupidavust selle küsimuse lahend-amiseks ning kui ta tungib minust kaugemale lõunasse, siis ei ole ma tema avastuste kuulsuse üle kade. Pean aga ütlema, et tema avastused ei too maailmale mingisugust kasu.»

Vaatamata sellele tegid vene meremehed Antarktikas suuri avastusi.

Vene Antarktika-ekspeditsiooni varustamine. F. F. Bellingshausen ja M. P. Lazarev

Aastal 1819 varustas Vene mereministeerium «avastuste tegemiseks» kaks ekspeditsiooni: ühe Lõuna-, teise Põhjapoolusele.

Antarktika-retkkond saadeti teele kahel laeval. Üks neist — umbes neljakümne meetri pikkune purjekas «Vostok» — oli kapten Bellingshauseni juhtimisel, kes ühtlasi oli kogu ekspeditsiooni juhiks, ning teine purjekas «Mirnõi» — leitnant Lazarevi juhtimisel.

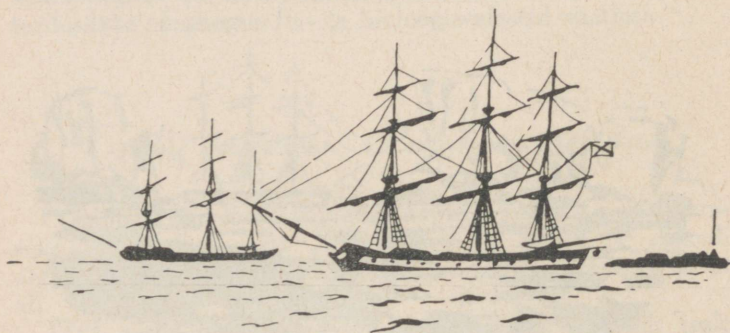
Nende mõlema laeva vee-väljasurve moodustas kokku vähem kui tuhat tonni. Kuid nende pisitillukeste laevadega tegid meie meremehed Antarktikas suurimaid avastusi!

Esitame eluloolised andmed nende silmapaistvate vene meremeeste kohta, kelle nimed on läinud ülemaailmse tähtsusega geograafiliste avastuste ajalukku.

Faddei Faddejevitš Bellingshausen, hiljem admiral, sündis 18. augustil (vana kalendri järgi) 1779. aastal.

Ettevalmistuse sai ta Merväe Kadetikorpuses, mille lõpetas 1797. aastal.

1803. aastal siirdus noor meremees ühes Krusensterniga merereisile ümber maailma. Selle silmapaistva meresõitja ja geograafi juhendusel tegi Bellingshausen läbi mereasjanduse alal kooli, mille mõju avaldus täies ulatuses Bellingshauseni hiilgava retke ajal Antarktikasse aastail 1819—1821.

Tulnud ümbermaailmareisilt tagasi, teenis Bellingshausen Musta mere sõjalaevastikus.

Aastal 1828 teostas ta kaardiväe ekipaaži koosseisus maismaa-sõjaretke Türgimaale, võttes osa Varna vallutamisest.

1839. aastal määrati Bellingshausen Kroonlinna sadama komandöriks. Kroonlinnas jättis ta endast järele hea mälestuse, sest et ta tegi palju kindluse kaitsevõime tõstmiseks, samuti ka linna heakorrastamiseks. Ta suri 13. jaanuaril 1852 Kroonlinnas, kus talle on püstitatud mälestussammas. Bellingshausen oli üks esimesi vastasutatud Geograafia Seltsi liikmeid.

1853. aasta «Morskoi sbornik'is» avaldatud nekroloogis on Bellingshauseni kohta öeldud: «Üllameelsus, rahulikkus ja külmaverelisuus olid tema karakteri iseloomustavamad jooned; ta jäi meelegi kindlaks nii võitluses polaarjääga kui ka tule all lahingus vaenlase vastu.» Bellingshauseni nimi anti Aleksander I maaga piirnevale merele.

Mihhail Petrovitš Lazarev, hiljem admiral, sündis 3. novembril 1788. Ta lõpetas Mereväe Kadetikorpusel ja astus 1803. aastal vabatahtlikuna inglise mereväkke, et täiendada end mereasjanduse alal. Sõites viis aastat inglise laevadel, külastas ta ka Lääne-Indiat.

Tulnud 1808. aastal tagasi kodumaale, võttis Lazarev osa sõjast Inglismaa ja Rootsi vastu.

Aastail 1813—1815 teostas ta sõjalaeval «Suvorov» oma esimese ümbermaailmasõidu, mille kestel külastas Venemaa valdusi Ameerikas.

Lazarevi teiseks ümbermaailmareisiks oli ühine meresõit Bellingshauseniga aastail 1819—1821; selle reisi Antarktika-ajajärgust jutustatakse allpool.

Lõpuks, aastail 1822—1825 teostas Lazarev, komandeerides fregatt¹ «Kreisserit», oma kolmanda meresõidu ümber maailma. Pärast tagasitulekut sõitis Lazarev Vahemerel. Komandeerides sõjalaeva «Azov», võttis ta 1827. aasta 8. oktoobril aktiivselt osa Navarini lahingust, kus Lazarevi laev liikus atakeeriva eskaadri eesotsas ja oli eriti tugeva türklaste tule all. Sellest lahingust osavõtmise ja ülesnäidatud

¹ Fregatt — kolmemastiline raapurjedega purjekas. — Tõlkija.

külmaverelisuse, osavuse ning eeskujuliku vapruse eest ülendati ta kontr-admiraliks.

Aastal 1833 määrati Lazarev Musta mere laevastiku ülemjuhatajaks; sellesse ametisse jäi ta kuni surmani.

Lazarevi kasvatatud on niisugused kuulsad meremehed, nagu Kornilov, Nahhimov, Istomin ja teised. Ta suri 11. aprillil 1851 Viinis, kuhu ta oli saadetud ravimisele.

Sellele silmapaistvale inimesele, ühele kuulsaimate vene meremeeste ja geograafide hulgast, püstitati 1867. aastal Sevastopolis mälestussammas. Lazarev oli Geograafia Seltsi auliikmeks. Tema teenete tõttu riigi ees ja geograafia alal võib Lazarevi asetada ühte ritta admiralide V. M. Golovnini ja S. O. Makaroviga.

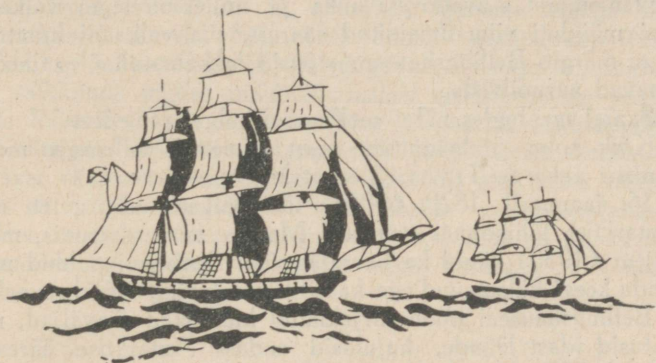
Niisugused olid mehed, kes seisid vene ekspeditsiooni eesotsas.

Enne ümbermaailmasõidule asumist sai Bellingshausen mereministrilt instruksiooni, mille kohaselt laevad pidid lähemalt vaatlusele võtma Lõuna-Georgia saare, mis asetseb 55° lõunalaiusel, sealt sõitma Sandwichi saarteni ning neist ida poolt möödudes suunduma lõunasse ja «jätkama oma otsinguid kõige kaugemate laiuskraadideni, milleni ta [s. o. Bellingshausen] suudab tungida; rakendada kogu püüdlikkus ja ülimald jõupingutused poolusele võimalikult lähemale pääsemiseks, otsides senitundmatuid maid, ja seda üritust mitte muidu katkestama kui ülepääsmatute raskuste korral. Juhul aga, kui esimestel meridiaanidel, mida mööda ta suundub lõunasse, tema jõupingutused ei anna tulemusi, peab ta oma üritust uuesti alustama teistel [meridiaanidel], laskmata minutikski silmist peamist ja tähtsat eesmärki, milleks ta on teele saadetud, korrates alatasa neid üritusi nii maade avastamiseks kui ka lõunapoolusele lähenemiseks».

Väikesel purjekal «Vostok» lähetati koos Bellingshauseniga teekonnale ka väljapaistev Kaasani teadlane, professor Ivan Mihhailovitš Simonov, hiljem Kaasani ülikooli rektor. Ta jättis järele ulatusliku kogu märkmeid Antarktikasse teostatud merereisi üle.

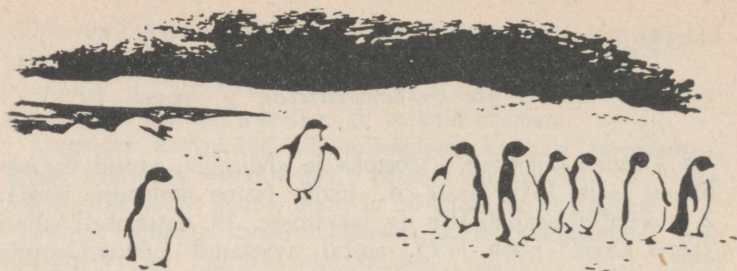
Vene avastused Antarktikas: Peeter I saar ja Aleksander I maa

Mõlemad purjekad, «Vostok» ja «Mirnõi», asusid Kroonlinnast teele 1819. aasta 4. juulil (vana kalendri järgi). 2. novembril saabuti Rio de Janeirosse. 15. detsembril viibiti James Cook'i poolt 1775. aastal avastatud Lõuna-Georgia saare piirkonnas. Meie meresõitjate poolt avastati Lõuna-Georgia läheduses asetsev Annenkovi saar, nimetatud nõnda

leitnant Annenkovi auks, kes sõitis purjekal «Mirnõi». Lõuna-Georgia saarel märgiti kaardile neemed, mis nimetati järgmiselt: Porjadini neem (tüürimees Porjadini auks), Demidovi neem (mitšman Demidovi auks), Kuprijanovi neem (mitšman Kuprijanovi auks); peale selle märgiti kaardile Novossilski laht (nimetatud nõnda mitšman Novossilski auks). Lõuna-Georgia saare juurest suunduti Cook'i poolt avastatud Sandwichi maa poole.

Meie meresõitjad tegid kindlaks, et Sandwichi maa on tegelikult grupp saari, millele anti nimeks Lõuna-Sandwichi saared. Selles saarestikus avastas Bellingshausen vulkaanilise Leskovi saare, mis nimetati nõnda leitnant Leskovi auks, Vössoki (eesti keeles «Kõrge») saare, kõrgusega ligikaudu 900 meetrit, ning Zavadovski saare, mis nimetati nõnda

kaptenleitnant Zavadovski auks ja millel oli tegev vulkaan. Kui mööduti viimatimainitud saarest, siis vulkaani kraatrist, nagu märgib Bellingshausen, «tõusid lakkamatult üles tihedad vinavad aurupilved».

Saarel maabudes nähti seal suurel hulgal pingviine.

Kõik kolm ülalmainitud saart nimetati tolleaegse mere-
ministri auks de Traverse'i saarteks.

16. jaanuaril 1820, $69^{\circ}21'$ lõunalaiusel selgus, et oldi Antarktise lähikonnas printsess Martha maa rajoonis, mida hiljem (1930) nägid ka norra laevad. Seniajani polnud neid randu keegi külastanud ega kaardile märkinud. Nüüd on selge, et Bellingshauseni poolt kirjeldatud künklikud jääväljad, mis ulatusid idast läände, kujutasid endast Antarktise ääreala. Siin oli kõige lõunapoolsem punkt, milleni jõudis vene ekspeditsioon.

5. veebruaril 1820, umbes 69° lõunalaiusel, oli ekspeditsioon uuesti Antarktise vahetus lähikonnas, nimelt printsess Ragnhildi maa rajoonis.

Mitšman P. M. Novossilski, Lazarevi reisikaaslane, kirjutab oma teoses «Lõunapoolus» (St. Petersburg, 1853): «5. veebruaril, tugeva tuule ajal, oli meri ebaharilikult vaikne. Purjeka kohal lendles palju polaarlinde ja lumepetrelle (tormilinde). See tähendab, et meie läheduses peab olema kas rannik või püsijää...»

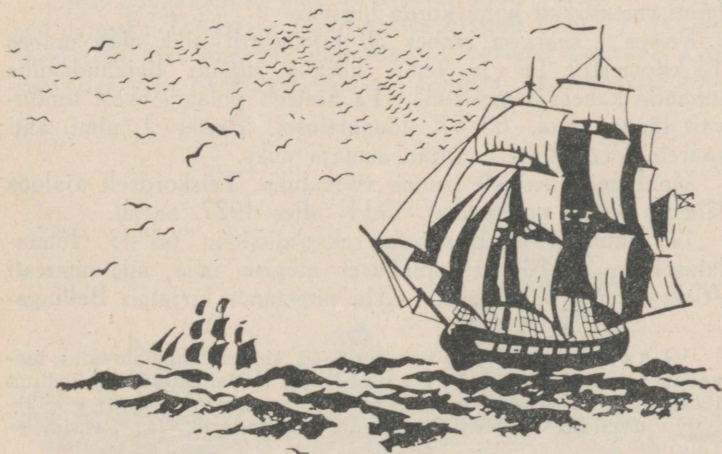
Nagu me nüüd teame, olid «Vostok» ja «Mirnõi» selles kohas Antarktise rannikule tõesti lähedal.

Sealt suunduti idasse ja jõuti märtsikuul Jacksoni sadamasse (nüüdsesse Sydneysse, Austraalias). Edasi teostas ekspeditsioon väga tulemusrikka meresõidu Vaiksel ookeanil,

kusjuures avastati palju tundmatuid saari, sealhulgas ka Rossiaanide (Paumotu) saarestik.

Kevadel 1820. aastal, pärast uurimisretke Vaiksel ookeanil, asusid «Vostok» ja «Mirnõi» uuesti reisile Lõuna-Jäämere vetesse. Sydneyst väljuti 31. oktoobril lõunasse Macquarie' (l.: makuori) saarele. Siin nähti rohkesti merielevante (eri liik Vaikse ookeani hülgeid) ja pingviine. Tol ajal oli saarel mitu salkkonda inglise püügitöõnduslasi merielevantide jahil; nende loomade rasva saadeti Austraaliasse ja Inglismaale. Ekspeditsioon hapendas Macquarie'l palju siinset metsikult kasvavat «kapsast», mis on heaks vahendiks skorbuudi vastu. Peale mitut liiki pingviinide, albatrosside ja röövkajakate nähti saarel palju väiksemaid papagoisid. Viimased muutusid siin möödunud sajandi keskpaiku väga haruldaseks, kohati hävitati aga täielikult.

Umbes 170° idapikkusel pöörduiti itta, tehes ringi ümber Antarktise, ning 11. jaanuaril (vana kalendri järgi) 1821. aastal avastati Peeter I saar.

«On võimatu sõnades kirjeldada rõõmu,» jutustab ekspeditsiooni ülem Bellingshausen, «mis avaldus kõigi nägudel, kui kostis hüüe: «Maa, maal!» Seda vaimustust ei tule imeks panna pärast seljataha jäänud pikaajalist üksluist meresõitu alatises hukkumisohus jääpankade vahel ning lume, vihma, lobjaka ja udude keskel... «Mirnõi» lähenemisel meile heiskasime lipud. Saare leidmise puhul õnnitles Lazarev miind laevatelegraafi¹ teel, ja kui nende laev jõudis «Vostoki» ahtri kõrvale, seati mõlemal purjekal mehed vantidele² ja hüüti vastastikku kolm korda hurraa.»

Peeter I saar on umbes 30 kilomeetrit pikk ning umbes 11 kilomeetrit lai ja tema kõrgus ulatub ligikaudu ühe tuhande kahesaja meetrini. Ta asetseb polaarjoonest tunduvalt lõuna pool, $68^{\circ}57'$ lõunalaiusel. Peeter I nimi anti saarele Vene sõjalaevastiku asutaja auks.

Maabumine saarele osutus võimatuks. Teiskordselt ajaloos lähenes sellele norra laev «Odd» alles 1927. aastal.

17. jaanuaril 1821 avastas ekspeditsioon $68^{\circ}43'$ lõunalaiusel ja $73^{\circ}10'$ läänepikkusel mägise maa, mis nimetati Aleksander I rannikuks. «Ma nimetan,» kirjutab Bellings-

¹ Laevatelegraaf — erilised sidepidamisvahendid laevadel. Lähemalt vt. V. V. Danilevski, Vene tehnika, Tallinn 1952, VII ptk., 6. osa. — Toim.

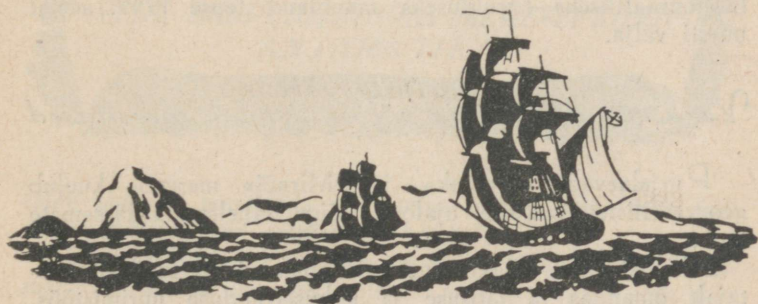
² Vandid — masti püstihoidvad vaierid ja trossid. — Tõlkija.

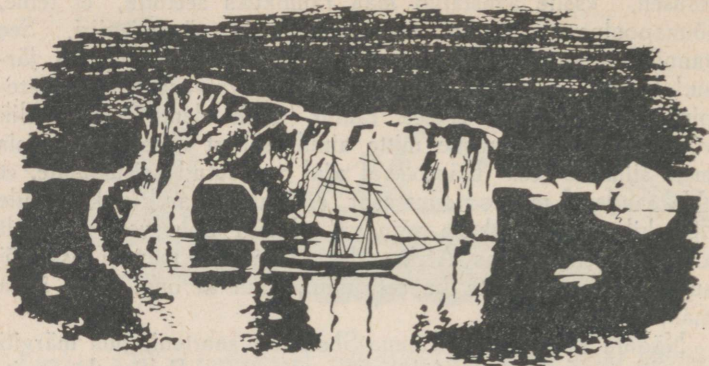
hausen, «selle avastatud maa rannikuks seetõttu, et teine, lõunapoolne ots kadus väljapoole meie nägemispiiri. See rannik on kaetud lumega, kuid rusukalded mägedel ja järsud kaljud on lumest paljad. Äkiline värvusevahetus merepinnal viib mõttele, et see rannik peab olema laiaulatuslik või vähemalt ei koosne mitte ainult sellest osast, mis seisib meie silmade ees.» Käesoleval ajal on asunud seisukohale, et Aleksander I maa on suur saar, eraldatud mandrist kitsa, üle 500 kilomeetri pikkuse väinaga. Kuigi pole veel lõplikult kindlaks tehtud, kas Aleksander I maa on mandri osa või suur saar, asetseb ta ka sel juhul, kui ta ongi saar, üsna mandri läheduses.

Nädala pärast jõuti Lõuna-Shetlandi saarteni, mis märgiti kaardile. Kuna aga lühikest aega enne Bellingshausenit, 1819. aasta veebruaris ja oktoobris, oli neid saari külastanud ja lühidalt kirjeldanud inglise kaubalaeva kapten Smith, siis on meie meremeeste poolt antud vene nimetused (saared: Borodino, Malõi Jaroslavets, Thale (l.: teil), Smolensk, Berezina, Polotsk, Leipzig, Waterloo) käesoleval ajal välismaistel kaartidel asendatud ingliskeelsetega.

Thale'i saare lähikonnas kohtuti püügitöõnduslase Palmerriga, kes teatas, et kapten Smith oli nelja kuu jooksul tapnud kuni 60 000 kotikut. Lühikese aja jooksul hävitati seal kotikud täielikult.

Kirde suunas edasi liikudes avastati kolm saarekest, millele anti nimeks Tri Brata (eesti keeles «Kolm venda») ja seejärel saar, mis nimetati kontradmiral Rožnovi saareks. Neis paikades ujus parvedena vaalu. Lõpuks avastati veel kolm

saart, mis nimetati admiral Mordvinovi saareks, Mihhailovi saareks (kapten-komandör Mihhailovi auks) ja viitse-admiral Šiškovi saareks. Kõik loetletud saared kannavad nüüd välismaistel kaartidel samuti ingliskeelseid nimetusi.

Lõuna-Shetlandi saarte juurest võtsid «Vostok» ja «Mirnõi» kursi Rio de Janeirole ja 24. juulil 1821, pärast seitsmesaja viiekümne ühe päevast eemalviibimist, jõuti tagasi Kroonlinna. Üldse oli läbi sõidetud rohkem kui 92 000 kilomeetri pikkune tee, kusjuures meie meresõitjad olid teinud ringi ümber kogu Antarktise.

Selle silmapaistva merereisi kirjelduse avaldas Bellingshausen 1831. aastal pealkirja all: «Kahekordsed uurimised Lõuna-Jäämerel ja merereis ümber maailma aastail 1819, 1820 ja 1821».

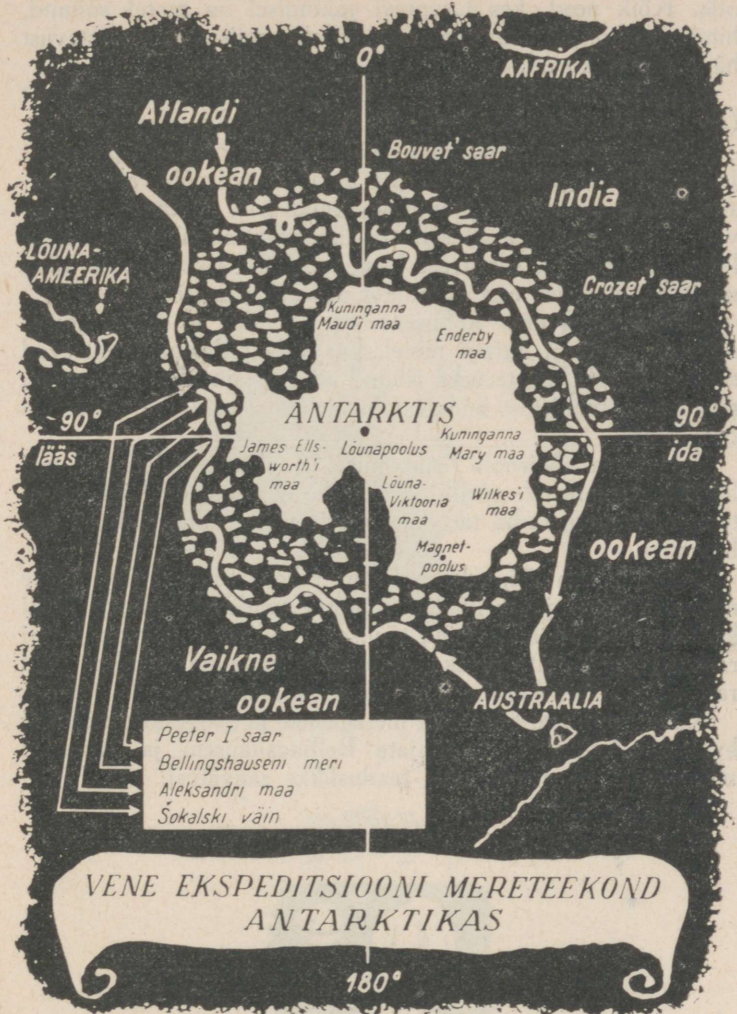
Raamat ilmus kahes köites ühes kaardiatlase ja piltidega.

Riiklik Geograafilise Kirjanduse Kirjastus andis selle bibliograafiliseks harulduseks muutunud teose 1949. aastal uuesti välja.

Vene maadeuurijate väljapaistvad saavutused

Purjelaevade «Vostok» ja «Mirnõi» merereis kuulub geograafiliste avastuste ajaloos kõige tähelepanuväärsemate hulka.

Bellingshausen oli Krusensterni õpilane. Oma kuulsalt õpetajalt omandas ta täpsuse ja kohusetruuduse uurimistöös,

tahte pidevalt hoolitseda meeskonna tervise ning laeva eest, visaduse ülesseatud eesmärkide kättevõitmisel.

Mis puutub Lazarevisse, kes on üks meie kuulsamaid meremehi, siis see oli inimene, kelle üle meie Kodumaa võib uhke

olla. Kõik need, kes Lazarevi juhtimisel on merel sõitnud, hindavad kõrgelt tema mehisust, külmaverelisust ja otsustavust hädaohtude korral.

Raportis, mis lähetati 8. aprillil 1820 Jacksoni sadamast (Sydneyst) mereministri nimele, kirjutab Bellingshausen:

«Kogu meie merereisi ajal, keset alalisi udusid, pimedust ja lund, keset jääpanku, hoidis purjek «Mirnõi» alal ühendust, kuigi praeguse ajani pole olnud teist juhtumit, et laevad, sõites niikaua aega sellistes ilmastikutingimustes, ei oleks lahku läinud, ja seepärast loen oma kohuseks säärase väsimatu hoolitsemise eest leitnant Lazarevi esile tõsta.

Ühtlasi pean oma kohuseks ette kanda, et sellise kestva merereisi jooksul karmil merel, kus vahetpidamata valitsevad tugevad tuuled, on terveks jäänud nii rangout¹ kui ka purjed, mis annab tunnistust minule alluvate ohvitseride valvsusest ja osavusest.

Purjelaeva «Mirnõi» saabumisel Jacksoni sadamasse tegi leitnant Lazarev 7. aprillil ettekande, et temal on kõik vigastamata, samuti andis ta oma ohvitseride kohta kõigiti hea hinnangu.

Sellise kestva jää, udu ja lume keskel teostatud väga raske merereisi vältel jagas kaptenleitnant Zavadovski minuga kõiki kohustusi ja oli alati minu tõeliseks abiliseks, ületades suuri raskusi; tema abita poleks ma olnud suuteline kandma neid raskusi säärases karmis ning niiskes kliimas.»

Käesoleval ajal hindavad meremehed ja geograafid kõrgesti kuulsate Antarktise avastajate Bellingshauseni ja Lazarevi merendusosalast osavust ning teaduslikke saavutusi.

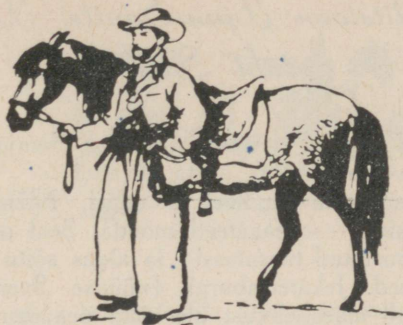

¹ Rangout — masti- ja purjepeelestik (mastid, raad, kahvilid, bugspruit jne.).

P. P. SEMJONOV-TJAN-ŠANSKI

Õpιαastad. Unistuste teostumine

Pjotr Petrovitš Semjonov, kuulus uurimisreisija, Vene Geograafia Seltsi asendamatute juhataja enam kui 40 aasta jooksul, oli üks haritumaid tegelasi revolutsiooniaegsel Venemaal.

Juba noorusaastail tegeles tulevane geograaf innukalt oma sünnipaiga, Rjasanimaa looduse uurimisega.

1845. aastal astus Pjotr Petrovitš Semjonov Peterburi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonda, kus pidasid loenguid väljapaistvad professorid.

Varsti pärast ülikooli lõpetamist, 1849. aastal, võeti Semjonov vastu Geograafia Seltsi liikmeks. Sellest ajast peale on tema elu lahutamatu seotud selle asutuse tegevusega, kus ta alguses töötas raamatukoguhoidjana, seejärel sekretärina ja siis füüsilise geograafia osakonna esimehena. Viimaks, 1873. aastast alates, valiti Semjonov järjest Seltsi juhatajaks ja selles ametis püsis ta kuni oma surmani 1914. aastal.

Aastad 1853—1855 veetis Semjonov välismaal, kus tegi endale ülesandeks valmistuda kavatsatud reisiks Tjan-Šanile. Humboldt oletas, et selles mäestiküsteemis on olemas veel tegevaid või hiljuti kustunud vulkaane.

Vulkaaniliste nähtuste uurimiseks külastas Semjonov Napoli ümbruskonda ja käis seitseteist korda Vesuuvil.

Ekspeditsioon Tjan-Šanile. Teekond läbi Siberi

Pöördunud tagasi Peterburi, valmistus Semjonov ekspeditsiooniks Tjan-Šanile 1856. aasta kevadel.

Moskvani sõitis ta raudteel ja edasi, Nižni-Novgorodini (nüüdse Gorkini) — maanteed mööda. Seal ostis ta endale Kaasanis valmistatud tarantassi¹ ja algas sõitu mööda Suurt Siberi maanteed. Jekaterinburgi (nüüdse Sverdlovski) juures võis Uraali mäeahelikust üle sõita peaaegu märkamatult. «Ainult verstepost, pealiskirjaga ühel pool «Euroopa», teisel pool «Aasia», kujutas naiivselt, kuigi näitlikult, kunstlikku piiri mõlema maailmajao vahel.»

«Uraali mäeahelik,» kirjutab P. P. Semjonov, «kolossaalne oma ulatuselt põhjast lõunasse, ei eralda kaht maailmajagu, mille vahel ta asetseb, ei füüsilises ega majanduslikus suhtes. Uraal ei moodusta teravat piiri ei kliimaatiliste iseärasuste, ei ka floora ega fauna suhtes. Mäeaheliku mineraalrikkused seovad tugevaima sidemega vastastikused suhted Euroopa- ja Aasia-poolsete mäenõlvade elanike vahel.»

Varsti pärast Jekaterinburgi algas suur Lääne-Siberi madalik, kõige laialdasem Vanas Maailmas. Selle madaliku absoluutsed kõrgused püsivad tavaliselt saja meetri piirides või ületavad neid ainult pisut. Teel Uraalist Altai poole, Uraali viimastest eelmägedest kuni Altai esimeste eelmägedeni, ei leidu ainustki kivi ei massiivsete kivimite ega isegi munakate näol, nii et see maa ei saa kiidelda ehituskivi küllusega. Kuid see-eest on ta kaetud ääretute metsadega.

Huviga vaatles Semjonov Lääne-Siberi madaliku kevadist taimestikku. Ta võis veenduda väite tõepärasuses, et Siberi taimeriik on kuni Jenissei jõeni üldiselt euroopaliku ilmega. Samad paluülase helelillad peakesed, kevad-adoonise kuld-kollased õied ja sügavsinised kopsurohud olid ka Siberis taimkatte ehteiks.

Semionov kirjeldas Išimi metsasteppi järgmiselt:

«Vaheldusid kasesalud, luhad ja laialdased seisva vee

¹ Tarantass — pikk kattega reisivanker Venemaal. — Tõlkija.

alad. Niiske stepi taimkate oli ikka veel euroopa-vene iseloomuga. Stepil pinnakattele andsid iseloomuliku ilme karvane lilla paluülane, kuldkollased kevad-adoonised, ülase suured valged õied, kahvatukollased saledad kuuskjalad ja lõpuks kuivematel kohtadel tuule käes graatsiliselt lainetav stepirohi.

Loendamatu arv veelinde andis stepile uskumatu elavuse. Mitmesugust liiki pardid kõndisid paarikaupa suurel maanteel, tõustes lendu ainult kiirelt kihutava sõiduki ees.

Arvurikkad haneparved laskusid kartmatult loendamatuksse väheldastesse veekogudesse, vahetpidamata lendasid soorohust kohinaga välja rohukurvitsad ja tikutajad.

Natuke kaugemal keerles tormavate hobuste kõrval kaebliku kisaga suur sirpja nokaga emane stepinepp, nagu oleks ta tahtnud hobuseid peatada oma pikkade tiibade löögiga ja kaitsta nende kapjade eest oma veel abitud järglaskonda, kes peitus kuskil kõrges rohus stepitee ääres.

Veel edasi, kahe sammu kaugusel suurest teest, võitles kurgede paar hirmukisaga ja laialiaetud tiibadega stepijahipistriku vastu, laskmata end segada hobuste jooksust. Emakurg kukub, paisatuna maha jahipistriku kiirest pealetungist, kuid isakurg viskub meeleheitlikult viimasele peale ning jahipistrik, hüpates välja pealejooksvate hobuste vahelt, tõuseb tiireldes kõrgemale ja liugleb stepi kohal edasi, varit-sedes hõlpsamini kättesaadavat saaki.»

Lääne-Siberi esimene suur linn, mida Semjonov oma teekonnal kohtas, oli Omsk. Käesoleval ajal on see linn tähtis keskus mitme kõrgema õppeasutusega. Kuid umbes sada aastat tagasi oli seal kõigest kuusteist tuhat elanikku, vaatamata sellele, et Omskis asus Lääne-Siberi kindralkuberner, kes oli ühtlasi kogu Lääne-Siberi sõjavägede juhatajaks.

Omskis tutvus Semjonov kahe silmapaistva isikuga. Üks neist oli Grigori Nikolajevitš Potanin, hiljem kuulus uurimisreisija Sise-Aasias.

Teine isik, kellega Semjonov sai tuttavaks, oli väljapaistev kasahhi rahva esindaja Tšokan Tšingissovitš Valihhanov.

Olles erakordselt andekas, lõpetas Valihhanov väga hea õppeeduga Omski Kadetikorpuse kursuse, seejärel kuulus loenguid Peterburi ülikoolis ning sai Idamaade ajaloo eriteadlaseks. Temast oleks tulnud silmapaistev teadlane, kui mitte enneaegne surm tiisikuse tagajärjel poleks teda kõige paremates eluaastates, 1865. aastal, hauda viinud. Kuid ka see, mida Valihhanov jõudis teha, tõi talle teenitud kuulsuse. Aastail 1858 ja 1859 külastas ta Semjonovi nõuandel Kašgaariat, mille kohta ta oma aruandes esitab üsna väärtuslikke teatmeid. Selle silmapaistva tegelase teoste kogu anti välja Geograafia Seltsi poolt aastal 1904.

Semipalatinskis kohtas Semjonov oma vana tuttavat F. M. Dostojevskit. Kirjanik elas siin väljasaadetuna.

Semipalatinskist sõitis meie reisija postmaanteed mööda Kopali suunas, tundmatu Tjan-Šani poole.

Postijaamad asetsesid tee ääres väikestes põletamata tellistest majakestes, mis olid ehitatud stepis 25—35 kilomeetri kaugusele üksteisest. Hobuseid peeti neis jaamades vähe, aga vajaduse korral võeti neid otse hobusekarjadest, mis kuulusid läheduses viibivatele ränd-eluviisiga kasahhidele. Karjast püütud kolm hobust, kes kunagi polnud rakmeid näinud,

rakendati ette sel viisil, et neil seoti silmad kinni, asetati nad peaga tarantassi poole ning keerati alles siis tarvilikku asendisse.

Kui kõik oli valmis, eemaldati hobuste silmadelt side ja juhiti kogu rakend teele. Hobused tormasid nagu pöörased mööda steppi. Kihutanud niiviisi kilomeetrit kümme, jooksid hobused, olles küllaldaselt väsinud, juba ühtlasemalt ning rahulikumalt ja neid oli nüüd kerge juhtida.

Teekond Tjan-Šani poole. Tutvumine tšolokasakatega. Hüiglaslik mäeahelik - Oli-tagune Alatau

Pärast viiepäevast sõitu jõudis Semjonov Semipalatinskist Kopalisse, mis on üsna tähtis vene asula Džungaaria Alatau jalamil. Kopal, rajatud venelaste poolt 1841. aastal, oli Semjonovi ajal (1856. a.) juba kaunis suur linnake, kuni 700 majaga.

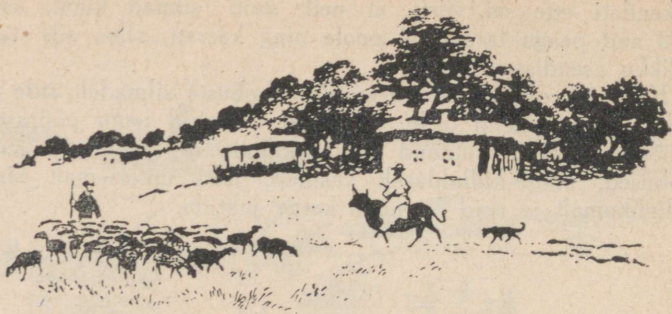
Elanikud külvasid nisu, rukist, kaera, otra, osalt ka maisi ning džugaarat (sorgot); aedades võis näha õunu, aprikoose, persikuid, viinamarju. Siit siirdus Pjotr Petrovitš Džungaaria Alatau lumega kaetud mägedele. Allpool on mäed kaetud tjan-šani kuuskedest ja siberi nulgudest koosnevate metsadega; kõrgemal algavad alpi aasad, mis lõpuks kaovad lumikatte alla.

Kopalist edasi viis tee läbi Karabulaki piketi¹, mis asetseb Balhaši järve suubual kaunis suurel Karatali jõel. Selle piketi läheduses paiknesid Taškendist väljarännanud tšolokasakate asulad.

Semjonov külastas ühte säärast asulat, mille vanemaks oli väga elatanud Tšubar-mulla. Selgus, et enamik tšolokasakaist tegelikult polegi Taškendi usbekid, vaid Siberist põgenenud sundasunikud, peamiselt venelased.

Asunud elama otse tolleaegsete Aasias olevate Vene val-

¹ P i k e t t — väesalga valvepost. — Tõlkija.

duste ääremaadele, naitusid nad kohalike, kasahhi rahvusest tüdrukutega.

Tšubar-mullaga kõneles Semjonov vene keeles. Selgus, et Tšubar-mulla oli juba XIX sajandi kolmekümnendail aastail asunud Taškenti, kus tegeles põllutööga. Kui ta kuulis Kopali linna asutamisest venelaste poolt, tekkis tal võitmatu soov näha seda Vene riigi uut rikast ääremaad ja, kui võimalik, asuda sinna elama, et vähemalt surra oma kodumaal.

Karatali ääres leidis ta vene kasakate juures külalislahkust ja ajutist teenistust. Nii asus Tšubar-mulla siia ühes oma kaasmaalaste-seltsimeestega, põgenikega Venemaalt, Taškendi väljarändajate — tšolo-kasakate nime all. Üks neist tšolo-kasakaist, pottsepp, jutustas Semjonovile loo, mis juhtunud temaga Kuldžas (linn Hiinas, Ili jõe ääres, teispool Džungaria Alataud) Vene konsulaadi ehitamisel.

Kaua seletanud nad konsuliga küll kasahhi, küll usbeki keeles, kuid polevat teineteisest kuidagi aru saanud. Lõpuks, kaotades kannatuse, küsinud pottsepp konsulilt vene keeles: «No millist ahju on siis teie kõrgeaususel tarvis — kas vene või hollandi ahju?» Konsul hakanud naerma.

Tšubar-mulla asula läheduses leidis Semjonov väljakaevamistel budha usu kultuse-esemeid, mis kujutasid endast ilmselt jälge seda maad kunagi vallanud kalmõkkidest.

Ööbida tuli Semjonovil tšolo-kasaka talus. Seal võeti ta kõige südamlikumalt vastu endiste sunnitöölise poolt, kes olid ammu muutunud vast-omandatud Vene maa kõige rahuarmastavamaiks ja töökamaiks asunikeks.

Edaspidisel teekonnal Vernõi (Alma-Ata) poole peatus

Semjonov Kok-su piketis. Seal t sooritas ta tõusu 3000-meetrise kõrgusega mäetipule.

Semjonov kogus seal palju taimi, nende seas ka liike, mis olid varem teaduses tundmata. Laskudes mägedelt tasandikule, õõbis reisiija kasahhi auulis. Peremees kostitas külalist kumõssi, tee ja lambalihaga. «Pärast keskööd,» jutustab Semjonov, «äratas mind hirmus lärm; kuuldus inimeste kisa, auuli kõigi koerte meeletlikku haukumist ja lõpuks kõigi koduloomade hirmunud häälitsemist: hobuste hirnumist, härgade ja kaamelite mõirgamist, lammaste määgimist — ühe sõnaga, oli selline metsik vokaalkontsert, mida mul oli juhus kuulda ainult kord elus. Mõne minuti pärast kõlas otse jurta kõrval vali lask ja ma hakkasin mõistma lärmi põhjust. Kõik kasahhid, tundes ära öise külalise, karjusid «aju», «aju» (kasahhi keeles: «karu»). Karu oli tunginud meie jurtast mõne sammu kaugusel karjamaal oleva karja sekka. Ehmudes minu konvoikasaka poolt lastud paugust, taganes karu kiiresti, röövides ainult ühe oina.»

Järgmisel päeval nägi Semjonov uduses kauguses igilumes sädelevat hiiglaslikku mäeahelikku — Ili-tagust Alataud.

Ili madalikul leidis reisiija end teistsuguse taimestiku ja loomastiku alal. Siin esines palju uusi põõsaid: ilus kukerpuu liik, kaks-kolm korda inimesest kõrgem, külvatud üle suurte roosade marjadega; okkaline šingil — liblikõieliste hulka kuuluv põõsas; tamariskid, dereza ja teised. Loomadest

võis neis paigus kohata metssigu ja tiigreid, rohkesti kõrbe-
kilpkonni, igasuguseid sisalikke, ämblikulaadsetest aga pikk-
jalgu, skorpione ja mürgiseid karakurte.

Jõe ligiduses ilmusid ka puud: erilehelised paplid ja hõbe-
puu ehk džida.

Mida enam läheneti Ili kallast mööda Ili piketile, seda ela-
vamaks muutus maakoht. Vahetpidamata tulid vastu küll pikad
kaamelite karavanid, küll vankrite ja koormate read esimeste
ümberasujatega Taga-Ili piirkonda.

1854. aasta sügisel oli Ili-taguse Alatau lõunanõlval, Ili
jõgikonnas, rajatud Vernõi kindlus, nüüd öitsev Alma-Ata
linn, Kasahhi vabariigi pealinn, Kasahhi Teaduste Akadeemia
ja ülikooli asupaik.

*Tjan-Šani südamikus. Vernõi kindlus.
Eelmäestiku loodus ja loomastik*

Vernõi kindlusest otsustas Semjonov suunduda Issök-Kuli
järvele.

Peab mainima, et tol ajal ei kuulunud Issök-Kuli vesikond
Venemaa piiridesse. Selle järve kaldad olid tüliobjektiks kahe
kirgiisi suguharu, ühelt poolt sarõbagiššide, Kokandi khaani
alamate, teiselt poolt boginetsite, Hiina alamate vahel.

Nende kahe suguharu vaheliste kokkupõrgete tagajärjel olid

venesõbralikud boginetsid itta rännanud, sarõbagišid aga ei olnud veel jõudnud tungida Issök-Kuli idakallastele. Tüli lahendamisel nende kahe suguharu vahel etendas Semjonov väga tänuväärset osa.

Reisija salkkõnd koosnes neljateistkümnest inimesest, nende hulgas kümnest konvoi-kasakast. Tee kulges itta, piki Ili-taguse Alatau jalamit.

Neilt mägedelt voolavate jõekeste orgudes, samuti ka eelmäestikes võis näha metsi, mis koosnesid õunapuudest ja mets-aprikoosidest («urjukkidest»). Neist õunapuudest ongi Alma-Ata linn saanud oma nimetuse («alma» tähendab kasahhi keeles «õun»). Septembri keskpaiku olid õunapuud täis valminud õunu, kuid aprikooside aeg oli juba möödas.

Sellest vööndist kõrgemal kasvavad mägedes saledaist tjan-šani kuuskedest koosnevad okaspuumetsad, veel kõrgemal aga puukujulise kadaka — artša padrikud.

Artšapadrikutest Issõki (Ili lisajõe) orus peletasid reisijad minema kaks tiigrit. Kolm vene kasakat läksid nende jälgi mööda neid küttima. Vana kasakas märkas tiigrit, kes varjas end põõsastikus, kuid tulistamiseks oli juba liiga hilja. Tiiger sööstis küti kallale nii rutuliselt, et lõi tal kápahoobiga vintpüssi käest. Kogenud kasakas, kaotamata meelegindlust, jäi tiigri ette seisma, kes omakorda seisatas ja jahimehe ette maha heitis, nagu heidavad kassid hiire ette, kui see lakkab liigutamast. Noor kasakas, kes seda kõike nägi, ruttas seltsimehele appi, kuid tema käed olid hirmust niivõrd kangestunud, et ta ei saanud tulistada. Siis nõudis vana kasakas, et ta

annaks oma vintpüssi. Kuid ka seda ei olnud noor kasakas võimeline tegema. Vana kasakas astus kaks-kolm sammu, et haarata püssi, kuid sel hetkel sööstis tiiger oma ohvri kallale ja tal õlast kinni haarates lohistas teda kiiresti enese järel. Samal ajal lähenes kolmas jahimees koeraga, kes klammerdus tiigrile selga.

Jättes kõrvale saagi, püüdis tiiger vabaneda oma väikesest vaenlasest, kuid siis tabasid teda kaks surmavat lasku. Kiskjal oli veel küllalt jõudu, et minna jõe äärde ja juua, kuid seal langes ta surnult maha. Vanal kasakal oli üks käsi küünarnukist kõrgemal läbi puretud, nii et see tuli amputeerida, teisel käel aga olid tugevasti vigastatud kaks sõrme. Linnas anti kannatanule abi ja ta sai terveks, kaotades siiski käe. Tiigri nahk anti üle P. P. Semjonovile.

Nädala möödudes pärast Vernõi (Alma-Ata) kindlusest lahkumist jõudis Semjonov Issõk-Kuli idapoolse sopi juurde.

Issõk-Kuli järv. Kohtumine sarõbagiššidoga

«Issõk-Kul» tähendab selle järve vesikonnas elavate kirgüside keeles «kuum järv». Niisuguse nimetuse on järv saanud tema kallastel leiduvate kuumaveeallikate järgi, mida kohalikud elanikud kasutasid juba ammu. Järve tundsid ka hiinlased, kes mainivad seda Že-hai (soe meri või järv) nime all oma kroonikates, kirjeldades sündmusi, mis toimusid II sajandil enne meie ajaarvamist.

Venelastest käis Issõk-Kulil, nimelt tema idasopis, esimesena kapten Ivan Unkovski, kelle Peeter I 1721. aastal saatis tol ajal Issõk-Kuli kaldaid valdavate kalmõkkide juurde.

Pool aastat enne Semjonovit, 1856. aasta kevadel, saadeti Vernõist (nüüdsest Alma-Atast) Issõk-Kulile väesalk polkovnik Homentovski juhatusel. Selles väesalgas olid ka topograafid, kes kahe kuu jooksul märkisid kaardile järve idaosad.

Issõk-Kuli kallastel on sageli maavärinaid, millega seoses esinevad kohaliku iseloomuga maavajumised.

Issõk-Kuli järve tekkimisest on olemas järgmine muistend.

Kunagi oli Issök-Kuli asemel khaan Džanibeki riik. Tol valitsejal olid eeslikõrvad ja et seda viga varjata, laskis julm khaan surmata iga habemeajaja, kelle teeneid ta kasutas. Onnetud alamad heitsid liisku, kellel tuleb minna surma — khaani habet ajama.

Kord langes liisk osavale noormehele, kes khaanile nii meeldis, et võttis tema enda juurde ja tegi ta tähtsaks aukandjaks, käskides rangelt kõrvade saladust hoida. Noormees vaikis kaua, kuid lõpuks ei kannatanud enam välja, jooksis kaevu juurde, kummardus ja hakkas sosistama: «Meie khaanil on eeslikõrvad, meie khaanil on eeslikõrvad.»

Vaevalt oli ta need sõnad lausunud, kui vesi kaevus hakkas tõusma ja uputas julma khaani riigi. Selline on too legend, mis meenutab klassikalist muistendit kuningas Midasest, kellel olid samuti eeslikõrvad. Ainult et kreeka habemeajaja ei sosistanud kaevu, vaid augukesse; augukesest kasvas välja pilliroog, ja kui puhus tuul, siis kuuldus pilliroost: «Kuningas Midasel on eeslikõrvad.»

Issök-Kul on hiiglasuur kõrgmäestiku-järv pikkusega 180 kilomeetrit; tema tase on enam kui 1600 meetrit üle merepinna. Põhjast ja lõunast on järv ümbritsetud võimsate, lumega kaetud mäeahelikkudega, mille absoluutne kõrgus on kohati üle 5000 meetri.

Järv on väga sügav: minul õnnestus leida 702-meetrist sügavust. Issök-Kul on sügavuse poolest kolmas järv meie Kodumaal peale Baikali (1740 meetrit) ja Kaspia (umbes 1000 meetrit).

Järvel ei ole äravoolu ja vesi on temas soolakas.

Vee temperatuur ei lange isegi talvel järve lahtises osas 4°-st madalamale, mistõttu Issök-Kul, välja arvatud mõned lahed, ei kattu talvel jääga. Sellest tingituna soojendab järv talvel märgatavalt oma kaldaid. Kuigi Prževalski linn, Issök-Kuli idasopi lähedal, on 900 meetrit kõrgemal Alma-Ata linnast, mis asetseb Ili-taguse Alatau põhjapoolsel jalamil, on siiski jaanuar Issök-Kulil 3,5 kraadi võrra soojem kui Alma-Atas.

Issõk-Kuli kallastel külvatakse tali- ja suvinisu, paiguti kasvatatakse õunu, aprikoose, ploome, arbuuse, tomateid, maisi, kuid viinamarjad ning melonid siin ei valmi.

Nõukogude ajal on ehitatud Issõk-Kulini raudtee ja järvel toimub laevaliiklus.

Jõudnud Issõk-Kuli idasopini, pöördus Semjonov septembri lõpul tagasi Vernõisse (Alma-Atasse).

Mõne päeva pärast läks ta üheksakümnest ratsanikust koosneva salkkonnaga, kelle juurde kuulus kaksikümmend kandehobust, Issõk-Kuli läänesopi juurde.

Sõitnud piki Ili-taguse Alatau jalamit kilomeetrit nelikümmend, kuulis salkkond meeletlikku kisa. Selgus, et sarõbagišid riisuvad Taškendist Vernõisse minevat usbekkide karavani. Kui Semjonovi salk ratsutas karavanile appi, põgenesid sarõbagišid, jõudmata karavani paljaks riisuda. Röövlid tabati momendil, mil nad tõmbasid usbekkidel jalast saapaid, et ära võtta raha, mida hoiti saabastes.

Issõk-Kulile tuli läheneda läbi tuntud pika ja kitsa Buami kuristiku, mille põhjas voolab kohinaga Tšu jõgi. Salk tungis läbi kuristiku suurte raskustega, sest siin ei olnud mingit teed (nüüd kulgeb seal raudtee). Öösel kell kolm jäädi ööbima kuristiku väheldasēs laiendis. Järsakute tippudele pani Semjonov välja vahipostid. Säärane ettevaatusabinõu oli tarvilik: kui järsakute tippudel hiilivad sarõbagišid oleksid märganud meie salga peatuspaika, siis oleksid nad võinud hävitada kõik, puistates neile ülalt kaela ripnevaid kivisid ja kaljusid. «Ma püüdsin,» kirjutab Semjonov, «asjatult uinuda oma telgis Tšu jõe koskede kohina saatel. Buami kuristikus veedetud öö oli minu elus peaaegu kõige ärevam. Minul lasus vastutus ligi saja inimese elu ja kogu ürituse edukuse eest.»

Siiski läks kõik õnnelikult. Järgmisel päeval jõuti väheldasse sarõbagiši auuli. Siin teatas Semjonov, et ta sõidab külla kohalike kirgiiside valitsejale Umbet-alile, kellele tahab olla tamõriks (sõbraks).

Tähtis avastus. Jagasijäudmine Vernäisse. Uus ekspeditsioon Issök-Kulile

Jõudes Issök-Kulini, leidis ekspeditsioon end kirgiiside väga suurearvuliste karjade keskel. Tuli saata ees neli kasket, et lahti hoida teed keset seda loomade hulka.

Issök-Kuli läänesopi juures, mõne kilomeetri kaugusel järve kaldast, voolab Tšu jõgi, mis selle asemel, et suubuda järve, pöördub sellest ära mägede suunas ning läbib grandioosse kuristikku Kungei Alatau mäeahelikus, mis piirab Issök-Kuli põhja poolt.

Seal, kohal, kus Tšu ligineb järvele, oli külalistele valmis seatud suurepärase jurta. Semjonov teatas sarõbagišsidele, et ta on tulnud nende juurde rahulike kavatsustega ja et venelased pole kunagi teostanud ega kavatse teostada kallaletunge sarõbagišsidele. Seejuures andis Semjonov üle kingitused Umbet-ali jaoks, kes oli ära sõitnud. Valitseja perekond kinkis Semjonovile omakorda kolm oivalist hobust, ja sel viisil sai Umbet-ali, kirgiisi kombe kohaselt, Semjonovi tamõriks (sõbraks).

Järgmisel päeval võttis Semjonov ette Issök-Kuli läänesopi uurimise. Tehti kindlaks väga tähtis fakt: Tšu jõgi ei

voola üldse välja Issök-Kuli järvest, nagu kujutati Lääne-Euroopa kaartidel. Vastupidi, voolates ümber järve lääneotsa enne suundumist Buami kuristiku poole, saadab jõgi aegajalt osa oma veest Issök-Kulisse Kutemalda voolusängi kaudu.

Sealt pöördus Semjonov üle Ili-taguse Alatau tagasi Vernõisse.

Järgmisel, 1857. aastal võttis P. P. Semjonov ette uue ekspeditsiooni Vernõist Issök-Kulile. Seks ajaks oli Vernõi kindlus märgatavalt välja ehitatud, majakeste juurde olid tekkinud aiad, kasakad olid toonud Altaist tarusid. Kohalikud kasahhid-nomaadid, kes iialgi ei olnud mesilasi näinud, jutustasid Semjonovile hämmastusega, et venelased on toonud sisse niisuguse kärbse, kes valmistab suhkrut.

Tülid boginetsite ja nende võistlejate sarõbagiššide vahel kestsid edasi. Boginetsid taotlesid tagasi saada Issök-Kuli vesikonna idaosa, mille sarõbagiššid olid neilt ära võtnud. Seepärast algasid boginetsid läbirääkimisi Vene alamateks astumiseks, lootes, et venelased kaitsevad neid vastaste eest. 1856. aasta lõpul õnnestus sarõbagiššidel võtta vangi üks boginetsite valitseja Burambai naistest ja ka tema kolme poja naised, mille järel sarõbagiššid pidasid juba kogu Issök-Kuli vesikonda oma valduseks.

Kohalik vene sõjaväeülemus otsustas saata Issök-Kulile tüli lahendama Semjonovi ja kasakate sultani Tezeki, kes oli boginetsitega sõbralikus vahekorras.

Oodates ekspeditsiooni ärasõitu, tegi Semjonov iga päev ekskursioone Vernõist Ili-taguse Alatau eelmäestikesse. Mai-kuu lõpul õitses mäenõlvadel roosaõieline eremurus — kuni kolme meetri kõrgune taim liilialiste sugukonnast. Kohalik elanikkond valmistab sellest väga head liimi. Kõrgemal, Almatika jõe orus, kus asetseb Alma-Ata, kasvasid õrnroosade õitega kaetud metsõunapuudest ning aprikoosipuudest koosnevad hurmavad metsad.

Juuni keskpaiku sõitis Semjonov Vernõist välja Tjan-Šani südamik suunas viiekümne kaheksast inimesest, kaheteistkümnest kaamelist ja seitsmekümnest hobusest koosneva salga eesotsas. Ekspeditsiooni eesmärgiks oli külastada mägesid Issök-Kuli idasopi piirkonnas.

Semjonov lahendab kasahhide perekandlike asju

Alma-Atast ida pool, maalilises maakohas Ili-taguse Alatau eelmäestik, mille kohal kerkib ülev Talgari mäetipp kõrgusega umbes 5000 meetrit, tuli Semjonovil toimida vahekohtunikuna kahe kasahhi suguvõsa vahelises tülis.

Asi seisis järgnevas.

Ühe ülika kasahhi tütar dulattide suguvõsast, kaunitar, oli lubatud naiseks mitte vähem ülika kasahhi pojale adbaalide suguvõsast.

Kalõm (lunarahha mõrsja eest) oli juba täielikult tasutud, ja ühel ilusal päeval ilmus peigmees mõrsjale järele.

Kuid tutyudes oma kihlatuga tundis kaunitar tema vastu antipaatiat ja keeldus kategooriliselt tema naiseks saamast. Sellele haruldasele tüdrukule ei mõjunud mingisugused vanemate manitsused. Ta vastas, et teda võib ju küll võtta jõuga, kuid elusana ei saa ta iialgi kuuluma oma peigmehele. Vanemad, tundes oma tütre iseloomu, ei kahelnud nende ähvarduste tõsiduses.

Seisukorra muutis keerukaks asjaolu, et kogu see sündmus oli kasahhi kombeõiguse ennekuulmatu rikkumine. Kuidas ka oli, vanemad võtsid omaks tütre seisukoha ja teatasid, et nad on valmis igasugusteks ohvriteks, kuid oma tütart ära ei anna.

Tüdruku ilu, tema ainulaadne mõistus ja julgus, ütleb Semjonov, kallutasid tema poole mitte ainult kõik tema sugulased, vaid kogu dulattide suguvõsa, ja kui peigmees oleks olnud samast suguvõsast, siis oleks saanud asja kergemini lahendada, sest peigmeest ja tema vanemaid oleks võidud veenda mõrsjast loobuma kalõmi tagasimaksmise ning suure kahjutasu eest. Et aga peigmees ei kuulunud mõrsjaga samasse suguvõssa, siis luges kogu adbaalide suguvõsa mõrsja loobumist rahva solvamiseks.

Asi ähvardas minna kodusõjani. Kuid pristavi pealekäimisel otsustati tüli lahendada kasahhide kombeõiguse kohaselt biide (kasahhi kohtunike) kohtus. Kohtu koosseisu kuulusid kolm biid kummastki suguvõsast; juures pidid viibima ka mõlema suguvõsa sultanid, samuti pristav. Kombeõiguse kohaselt tuli biidel valida esimeheks isik, kes on vööras mõlemale suguvõsale ja seetõttu erapooletu. Valik langes üksmeelselt Pjotr Petrovitš Semjonovile, kes oma mineva-aastasest reisist oli tuntud õiglase ja kasahhi rahvasse heatahtlikult suhtuva inimesena. Lisaks sellele oli ta kaugelt tulnud, ei olnud seotud kohaliku administratsiooniga ja omas õpetatud mehe kuulsust.

See erakordne sündmus — venelase kutsumine kõrgemaks kohtunikuks tülis, mis puutus kasahhide kombeõiguse põhi-alustesse, kõneleb selgesti populaarsusest, mille Semjonov oli võitnud kasahhi rahva keskel. Üldse oli sellel imetlusväärsel inimesel omadus vallutada kõikide südamed, kellega ta kokku puutus.

Biide kokkutuleku kohaks oli määratud avar, buhaara vaipadega rikkalikult kaunistatud jurta.

Kaebealusena oli kohtusse kutsutud mõrsja ise. «Sale, üheksateistkümne-aastane tüdruk hämmastas kõiki oma ilu ja ebatavalise innuga. Kõlava hääle ja suure energiaga pidas ta oma kaitsekõne, milles seletas, et ta täielikult mõistab peigmehe, tema vanemate ja kogu adbaalide suguvõsa õigusi enese kohta ning et kohus arvatavasti otsustab asja tema kahjuks, kuid ta ei saa ühelgi juhul oma peigmehe omaks elavana, aga omada teda surnuna ei tooks kasu ei peigmehele ega ka tema oma vanematele.»

Mõrsja vanemad, lubades anda oma tütre mehele ja leppides kokku kalõmi suuruse kohta, olid veendunud, et peigmees ei ole abielus. Aga kui kalõm oli välja makstud ja tuli tütar ära anda, siis selgus, et peigmehel on juba naine.

Selle peale vastas adbaalide bii Atamkul, et peigmees on tõepoolest abielus, kuid et ta naitus pärast kaebealuse eest kalõmi tasumist. Ta ei ole kellelegi maksnud teist kalõmi ega ka kavatsenud abielluda teise mõrsjaga, kuid kombeõiguse kohaselt oli ta kohustatud lugema oma naiseks oma venna leske. Selle asjaolu tõttu muutus lugu väga keerukaks. Atamkul pidi lõppude lõpuks nõustuma, et peigmehe poolt on toimunud mõrsja õiguste teatav, kuigi tahtmatu rikkumine. Seepärast otsustasid biid astuda läbirääkimisse peigmehe vanematega. Õnnestuski veenda peigmeest ja tema vanemaid mõrsjast loobuma, andes neile hüvituseks sissemakstud kalõmi kahekordses suuruses.

Kahjuks ei maini Semjonov sangarliku neiu nime, kelle pärast toimus biide kokkutulek ja kes oli Kasahstanis esimeseks võitlejaks naiste vabaduse eest. Ei ole ka midagi teada selle väljapaistva neiu saatusest.

Uuesti Issäk-Kulil. Han-Tengri mäetipu poole

Juuni lõpul oli Semjonov Santaši mäekuru juures, mis viib Issök-Kuli idasopini.

Kuuldus tugeva vene salkkonna sinnailmumisest levis kogu selle järve vesikonnas ja sarõbagišid lahkusid kiiresti Issök-Kuli põhja- kui ka lõunakaldalt.

Kõik see soodustas harukordselt Semjonovi plaane. Ta otsustas tõusta Zauku (ehk Džuuca) mäekuru juurde üle Terskei mäeaheliku, mis ümbritses Issök-Kuli vesikonda lõunast. Salkkonna koosseisu kuulus nelikümmend üheksa kasakat ning kaksteist kirgiisist teejuhti.

Laskudes mäekurust, hakkas reisija kohtama näljaste boginetsite jõuke, kes tulid jalgsi vangist: taganedes olid sarõbagišid nad maha jätnud.

Issök-Kuli kallastel teostatavate uurimiste ajal sattus ekspeditsioon kolmekümnest sõjariistus ratsanikust koosnevale sarõbagiššide salgale, kes venelasi nähes panid relvad maha ja alistusid. Semjonov teatas neile, et temal ei ole nende vastu mingeid vaenulikke kavatsusi, ja lubas neil minna rahus, andes käsu mitte kallale tungida boginetsitele. Vangidest aga jättis Pjotr Petrovitš kaks pantvangidena enese juurde salkkonda, lastes neid tegutseda teejuhtidena.

Peatselt jõuti Burambai, boginetsite valitseja auulidesse. Tänu Semjonovi ekspeditsioonile oli Burambai tagasi saa-

nud kõik oma endised valdused Issök-Kuli vesikonnas, kaotamata ühtegi oma inimestest. Kuid tal oli veel kaks soovi. Ta palus Semjonovit veenda sarõbagiõside valitsejat Umbet-alit, kes, nagu me nägime, oli saanud meie maadeuurija sõbraks, Burambaile tagasi andma tema perekonna naisvangid Umbet-ali poolt määratava lunaraha eest. Täites boginetsite valitseja soovi, andis Semjonov kahele sarõbagiõsi vangile vabaduse, tehes neile ülesandeks toimetada Umbet-ali kätte kiri, milles olid esitatud Burambai ettepanekud. Burambai teiseks sooviks oli kogu oma suguharuga Vene alamateks astuda. Semjonov lubas toetada tema soovi Vene võimude ees.

Nüüd suundus ekspeditsioon Han-Tengri mäetipu poole. Semjonov kirjeldab vaadet Tjan-Šani hiiglasemale järgmiselt:

«Otse meist lõunas kerkis ülevaim mäeahelik, mida kunagi olen näinud. Ta koosnes terveni, ülalt kuni alla, lumihiiqlastest, mida ma enesest paremal ja vasakul võisin loendada vähemalt kolmkümmend. Kogu see ahelik ühes kõigi mäetippude-vaheliste aladega oli kaetud lausalise igilume vaibaga. Otse nende hiiglaste keskel, nendest oma kolossaalse kõrguse poolest järsult erinedes, kerkis lumivalge teravatipuline püramiid.»

See oligi Han-Tengri — «taeva valitseja», mäetipp, mille absoluutne kõrgus hilisemate mõõtmiste järgi on umbes 7000 meetrit.

Mäekuru, kust Semjonov vaatles Han-Tengrit, asetseb 3500 meetri kõrgusel. Sealt avanevat vaadet nimetab meie maadeuurija ülevaimaks, mille sarnast maailmas vaevalt kuskil leidub.

1931. aastal teostasid meie alpinistid esmakordselt tõusu Han-Tengri tippu. Seda korrati aastail 1936 ja 1937, mil tipust lõuna pool märgati teist tippu, mis, nagu siis paistis, kõrguselt ei jäänud maha Han-Tengrist.

Kuid hiljem tehti kindlaks, et see mäetipp ületab Han-Tengri peaaegu 500 meetri võrra, ja talle anti nimeks Pik Pobedõ (Võidu mäetipp). Selle mäetipu, Tjan-Šani kõrgeima punkti kõrgus on 7440 meetrit.

Han-Tengriilt laskub alla palju hiiglasuuri jääliustikke. Üks neist, mis sai Semionovi liustiku nimetuse, toidab Tarimi jõe vesikonda kuuluvat Sarõ-Džassi jõge. Semjonov külastas selle jääliustiku alumist otsa.

Sarõ-Džassi orus nägi reisija rohkearvuliselt hiiglasuurte keerdsarvedega mägilammaste kolpi. Need kolbad olid nii rasked, et tugev kasakas jõudis vaevu neid tõsta. Läheduses nähti nende, Pamiiril ja Tjan-Šanil laialdaselt levinud mägilammaste karju.

Pöördunud tagasi Burambai rändlaagrite juurde, sai Semjonov Umbet-alilt oma kirjale vastuse. Umbet-ali kirjutas, et kuni rahulepingu sõlmimiseni boginetsitega ei nõustu ta mingisuguse eraviisilise lunatehingu sooritamisega oma vaenlase Burambaiga. Kuid ühes sellega saatis Umbet-ali oma sõbrale Semjonovile kingituseks kõik neli naisvangi, kellest oli jutt, jättes nende saatuse Semjonovi otsustada. Endastmõistetavalt saatis meie reisija endised vangid otsekohe nende kodudesse. Umbet-alile saatis ta aga omalt poolt kaksteist parimat hobust, kuus tükki kaukaasia siidriiet ning teisi kingitusi.

Sealt, pärast uurimiste teostamist Ili-taguse Alatau mägedes, pöördus ekspeditsioon Vernõi (Alma-Ata) linna, kus ta võeti südamlikult vastu peaaegu kogu elanikkonna poolt, eesotsas ametivõimudega.

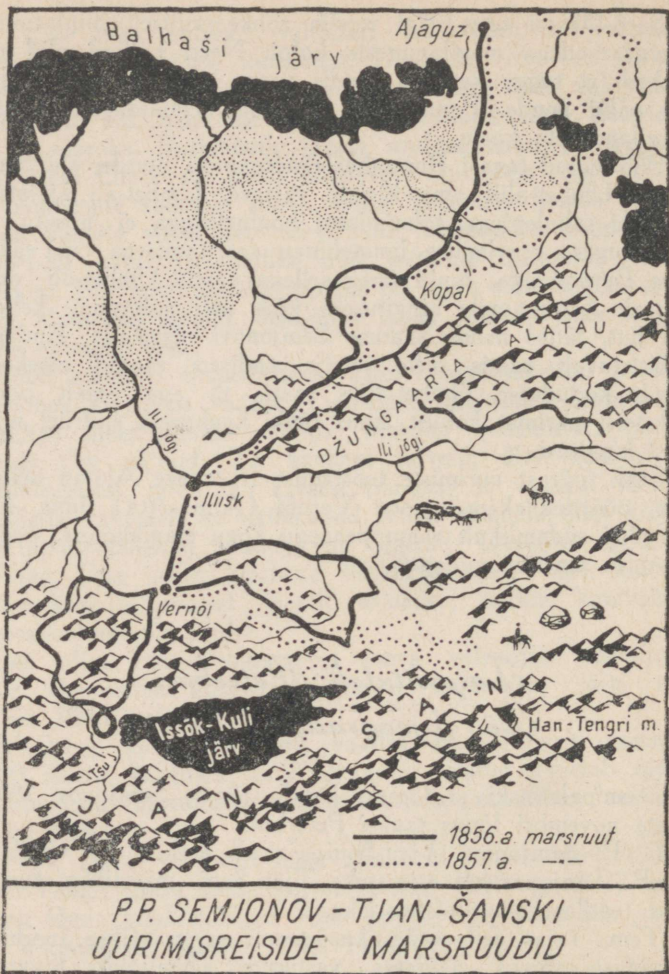
Tagasitulek Peterburi. Töö Geograafia Seltsis

Semipalatinski ja Omski kaudu jõudis Semjonov 1857. aasta novembri lõpus tagasi Peterburi.

P. P. Semjonovi Tjan-Šani-reis oli erakordselt viljakas. P. P. Semjonov oli esimeseks Tjan-Šani mäestikku tunginud teadlaseks-uurimisreisijaks.

Tema rajas selle mäestikusüsteemi geograafilise tundmaõppimise alused, näidates, vastupidi Humboldti arvamusele, et Tjan-Šanil ei esine hiljutise vulkanismi nähtusi; ta kirjeldas Issõk-Kuli vesikonda ning tegi kindlaks, et Tšu jõgi ei voola üldse välja sellest järvest; ta avastas palju uusi taime- ja loomaliike.

P. P. Semjonov oli mitte ainult väljapaistev geograaf, esimene Tjan-Šani uurija ja Geograafia Seltsi kauaaegne juht, vaid tema teened on suured ka ühiskondlikul alal

ning kunsti valdkonnas. Ta võttis aktiivselt osa talurahvareformist, tõstis riikliku statistika Venemaal kõrgele tasemele. Ta kogus hiiglasuure kollektsiooni hollandi kunstnike maale (praegu hoitakse seda Ermitaažis) ja avaldas soliidseid töid kunstiajaloo alalt. Ühtlasi oli ta Teaduste Akadeemia

ja Kunstide Akadeemia auliikmeks, samuti ka Geograafia Seltsi ja peaaegu kõikide Vene ülikoolide ning paljude teiste asutuste auliikmeks.

1928. aastal otsustas Rahvakomissaride Nõukogu P. P. Semjonovi saja aasta sünnipäeva tähistamiseks kinnitada mälestustahvel Leningradis majale, kus kuulus maadeuurija oli elanud. Geograafia Seltsis asutati P. P. Semjonov-Tjan-Šanski nimeline kuldmedal, mis antakse välja Aasia maade uurimise eest.

Mis puutub P. P. Semjonovi isiklikesse omadustesse, siis oli tal kadestusväärne võime inimeste poolehoidu võitmiseks. Tema terav mõistus, tähelepanelikkus, organisaatorlikud võimed seoses headusega, heatahtliku suhtumisega ümbritsevasse, tema tuline energia, ustavus teadusele ja Kodumaale ning üldse tema kõrged moraalsed omadused tegid P. P. Semjonovi tõeliselt kütkestavaks inimeseks.

Geograafia Seltsi juhina oli ta enamiku meie suurte ekspeditsioonide innustajaks.

Ainult tänu P. P. Semjonovi suurele energiale ja kaastegevusele võisid teostuda ekspeditsioonid, mis tegid Vene nime kuulsaks kogu maailmas; nende all mõtleme Prževalski, Severtsovi, Mikluhho-Maklai, Pevtsovi, Potanini, Roborovski, Kozlovi, Bogdanovitši, Obrutševi, Grum-Gržimailo, Komarovi ja paljude teiste uurimisreise.

N. N. MIKLUHHO-MAKLAI

*Esimesed ekspeditsioonid. Reis kaevetel
„Vitjaz“. Maabumine Austraali
lahe rannikul*

Möödunud sajandi kuulsate maadeuurijate hulgas on Nikolai Nikolajevitš Mikluhho-Maklail (1846—1888) täiesti erandlik koht. Kuna teised geograafid avastasid senitundmatuid maid, õppis Mikluhho-Maklai eelkõige tundma inimeste elu-olu ja kombeid tema poolt uuritavate rahvaste keskel.

«Mind liigutab ja viib vaimustusse Teie tegevuses see,» ütles L. N. Tolstoi oma kirjas paapuate uurijale, «et, nii palju kui mulle teada, Teie olete esimesena tegelikult tõestanud, et inimene on kõikjal inimene, tähendab, healoomuline, seltsiarmastav olend, kellega suhtlemisse võib astuda ja peab astuma headuse ning tõemeelsusega, aga mitte kahurite ja viinaga, ja et Teie tõestasite seda tõelise mehisuse kangelas-tegudega.»

Esimese uurimisreisi teostas Mikluhho-Maklai 1866. aastal, kui ta oli kõigest 20 aastat vana. Ühes kuulsa zooloogi Haeckeliga külastas ta Kanaari saari.

Kolme aasta pärast sõitis Mikluhho-Maklai juba iseseisvalt Punase mere rannikule, kus ta tegeles fauna uurimisega.

1869. aasta sügisel esitas Mikluhho-Maklai Geograafia Seltsi nõukogule projekti sõidu kohta Vaiksele ookeanile. Seltsi

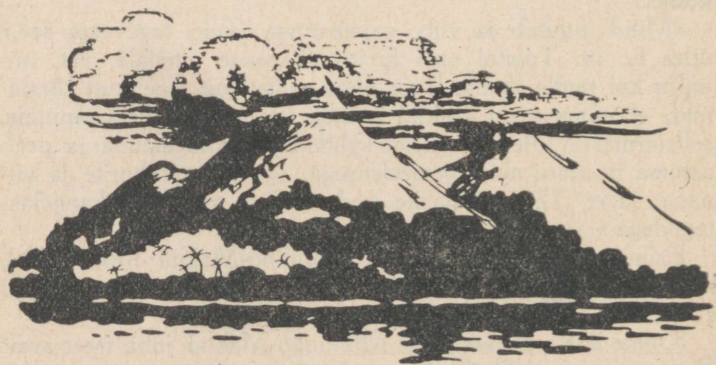

esimees admiral Lütke suhtus algul Mikluhho-Maklai ettepanekusse skeptiliselt. Kes ta niisugune on? Missugune on tema autoriteet teaduses? Ning ka tema uurimisala ei kuulu Seltsi tegevusringi, — nii ütles Lütke.

Kuid Mikluhho-Maklailt ei nõudnud kuigi suurt vaeva ümber veenda vana admiralit, kes lõppude lõpuks osutas noorele maadeuurijale täielikku kaasabi.

Algul kavatseti, et Mikluhho-Maklai suundub Vaikse ookeani põhjaossa, kuid hiljem jäi ta peatuma troopikal, nimelt Uus-Guineal, sest et uurimisreisija lootis siin kohata rahvastikku, kes ei olnud veel eurooplastega kokku puutunud.

Korvett¹ «Vitjaz», millel Mikluhho-Maklai teele asus,

¹ Korvett — fregatist väiksem, sageli abimasinaga purjekas. — Tõlkija.

väljus Kroonlinnast ümbermaailmareisile 27. oktoobril (vana kalendri järgi) 1870. aastal.

Läbides Magaljaiši väina, külastas korvett Rapanui (Lihavõtte-) saart, Tahiti ja Samoa saari.

Uurimisreisija tundis elavat huvi Rapanui saarel leiduvate kivist raidkujude ja puust tahvlitel olevate vanaaegsete kirjamärkide vastu ning informeeris Geograafia Seltsi saare külastamise üle.

Käesoleval ajal on kindlaks tehtud, et monumentaalsed raidkujud on püstitatud polüneeslaste poolt, kes asusid saarele XI—XIII sajandil ja elavad seal praegugi; samuti pärinevad nendelt kirjamärgid tahvlitel. Nende kirjamärkide desifreerimine pole seni veel kellelgi õnnestunud.

20. septembril 1871 maabus Mikluhho-Maklai Uus-Guinea kirderannikul, Astrolaabi lahes, 5° lõunalaiusel.

Neis paikades lähenevad mäed mõnikord peaaegu üsna rannani. Samuti ulatub ka mets kohati just mereni. Sagedasti on rannik palistatud korallrahudega. Kliima on troopiline, niiske, kuum ja ebatervislik. Kõige kuumemal kuul — veebruaris — on keskmine temperatuur 27°, kõige jahedamal kuul — augustis — 25,5°. Nagu näeme, on kõige soojema ja kõige jahedama kuu keskmise temperatuuri vahe (ehk aasta amplituud) väga väike, kuid vahe ööpäeva kõige kuumemate ja kõige jahedamate tundide vahel on üsna suur: päeval tõuseb temperatuur 29—32°-ni, öösel aga langeb 23—24°-ni. Kohalikud elanikud, paapuad, külmetavad ööseti üsna tihti sellise temperatuuri puhul.

Taimestikust paistavad silma saago-, areeka-, niipa- ja kookospalmid.

Loomadest esinevad siin

känguru ja mõned teised kukkurloomad, metssiga, kaasuarid — suured, peaaegu tiibadeta linnud jaanalinnuliste hulgast, toredad paradiisilinnud, papagoid, kroontuvi; õige harva võib leida krokodilli.

Ehk küll Astrolaabi laht juba 1827. aastal prantsuse mere-sõitja Dumont d'Urville'i (l.: dümong dürvill) poolt kaardile märgiti, ei läinud seal maale ei Dumont d'Urville ise ega hiljem ka ükski teine.

Esimestel päevadel pärast Mikluhho-Maklai maabumist ehitati talle rannikule nelja meetri pikkune ja kahe meetri laiune onn.

Väga ettenägelikult asus Mikluhho-Maklai elama mitte paapuate külasse, vaid pooletunnise käigu kaugusele külast, keset troopilist põlismetsa. Maadeuurijale osutus see kasulikuks; kuid paik, mille Mikluhho-Maklai endale valis, oli ebatervislik: mitte ainult uurimisreisija ise, vaid ka paljud «Vitjazi» meeskonnast haigestusid kollapalavikku. Kui oli teostatud Astrolaabi lahe lääneranniku kaardistamine, hiivas korvett 27. septembril ankru ja sõitis ära.

Esimene kohtumine paapuatega

Esimesel oktoobril otsustas maadeuurija minna lähimasse paapuate külasse. Ta läks üksinda ja täiesti relvastumatult. Oma kohtumisest paapuatega pärismaalaste külas jutustab Mikluhho-Maklai järgmiselt:

«Grupp odadega relvastatud mehi seisis keskel, kõneldes elavalt, kuid poolel häälel. Teised, kõik relvastatud, seisis eemal; polnud näha ei naisi ega lapsi — nähtavasti olid nad peitu pugunud.

Mind nähes tõstsid mõned pärismaalased odad, teised aga võtsid väga sõjaka poosi, nagu valmistudes oda heitma. Mõned hüüded ja lühikesed fraasid, mis kuuldusid väljaku mitmelt küljelt, sundisid neid aga relvi langetama.

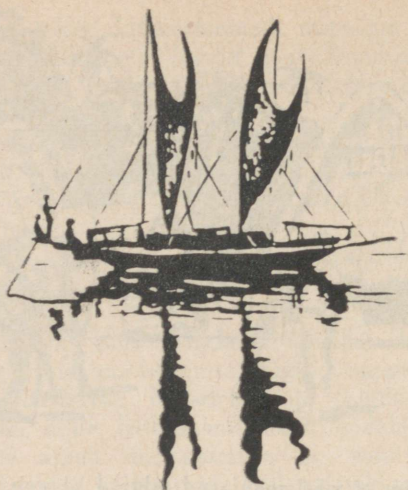
Väsinuna, osalt ka vastuvõtust ebameeldivalt üllatatuna, jätkasin pikkamisi edasiliikumist. Mulle lähenesid mõned pärismaalased. Järsku lendasid minust õige lähedalt teineteise järel mööda kaks noolt — ma ei tea, kas tahtlikult või kogemata.

Ma mõtlesin, et pärismaalased tahtsid lihtsalt teada, kuidas ma suhtun sellisesse üllatusse, nagu minust väga lähedalt möödalendavad nooled. Ma märkasin, et niipea kui lendas mööda esimene nool, pöördus palju silmi minu poole, nagu uurides minu nägu. Keegi ei pannud relva ära, peale kahe või kolme vanamehe.

Väike jõuk piiras mu ümber; kaks või kolm rääkisid väga valjusti, vaadeldes mind vaenulikult. Seejuures, nagu oma sõnade kinnituseks, vehkisid nad odadega. Äkki viibutas üks neist oda ja peaaegu oleks tabanud minu silma või nina.

Ma astusin sammu kaks kõrvale ja kuulsin mitut häält, mis laitvalt (nagu mulle võib-olla näis) suhtusid säärasesse ebaviisakusse.

Sel minutil olin rahul, et jätsin revolvri koju, sest ma ei olnud kindel, kas ma suhtuksin niisama külmavereliselt teistkordsesse katsesse, kui mu vastane oleks seda korranud.

Pikemalt mõtlemata valisin varjulise koha, vedasin sinna uue mati ja heitsin sellele suure mõnuga. Ma nägin, et pärismaalased asetused poolringis minust veidi kaugemale, nähtavasti imestades ja tehes oletusi selle kohta, mis juhtub edasi.

Magasin üle kahe tunni. Avanud silmad, nägin mõningaid pärismaalasi. Nad olid ilma relvadeta ja ei vaadanud mind enam nii süngelt. Seejärel tõusin üles ja läksin sama rada kaudu tagasi.»

Geograafiliste avastuste ajaloos leidub vaevalt orginaalsemat juhtumit pärismaalastega kohtumisel kui eespool kirjeldatu. Mikluhho-Maklai käitumine tegi paapuad relvituks. Peagi tekkisid valgete uustulnukate ja pärismaalaste vahel sõbralikud suhted.

Paapuad tõid uurimisreisijale leivapuu vilju, banaane, tarot, kookospähkleid, suhkruroogu, sea- ja koeraliha.

Vastukingitusena andis Mikluhho-Maklai neile riidetükke,

helmeid, naelu, pudeleid, karpe ja muud sellesarnast, ravis haigeid ja toimis nõuandjana.

Kord saabusid kahel suurel piroogil¹ inimesed naabruses asuvatelt Bili-Bili saartelt, tõid kingituseks kookospähkleid ja banaane ning lahkumisel kutsusid valget oma saarele, käeliigutustega näidates, et nad teda ei tapa ega ära ei söö.

Kohalikud elanikud pidasid Mikluhho-Maklaid «inimeseks kuult». Suhtlemisel pärismaalastega pidas ta alati kinni reeglist, et antud lubadus tuleb täita. Seepärast kujunes paapualet kõnekäänd: «Maklai oma sõnu ei söö.»

Teine tark käitumisreegel seisis selles, et kunagi ei tohi pärismaalastele rääkida ebatõtt.

Paapuate elu-olu ja kumbed

Tol ajal ei tundnud Maklai ranniku paapuaad metallide kasutamist ja olid kiviaja staadiumil; noad, odaotsad ja teised relvad valmistasid nad kivist, luust ja puust.

Sellegipärast oli neil kõrgesti arenenud põllumajanduskultuur: nad põletasid tükkide kaupa troopikametsa, harisid hoolega maad ja kaitseks metssigade rüüstamise vastu piirasid maatükid suhkruroost taraga.

Põhilisteks kultuurtaimedeks on seal jams², taro ja bataat, mille mugulad keedetud või küpsetatud kujul moodustavad paapuate peamise toidu. Peale selle võis istandustes leida suhkruroogu, banaane, leivapuid, ube, tubakat ja muid taimi. Onnide ümber kasvatatakse kookospalme; need annavad saaki aasta läbi.

Paapuate lemmiktoiduks oli teokarbi abil kaabitud kookospähklituum, mis valati üle kookospiimaga; saadi midagi pudrutaolist. Kookosrasva valmistamist Maklai ranniku elanikud ei tundnud.

Lihatoit on paapuate juures harulduseks; liha saamiseks kasvatatakse koeri, uus-guinea sigu ja kanu. Süüakse ka kalu, kukkurloomi, suuri sisalikke, põrnikaid ja limuseid.

¹ Piroog — pikk kitsas paat lõunamaal. — Tõlkija.

² Jams — vääntaim söödava mugulakujulise juurikaga. — Tõlkija.

Harilikult valmistab toidu mees endale eraldi, naine — endale ja lastele. Mees ja naine ei söö kunagi üheskoos. Külalisele valmistatakse samuti toit eraldi ja lahkumisel antakse ülejääk talle kaasa.

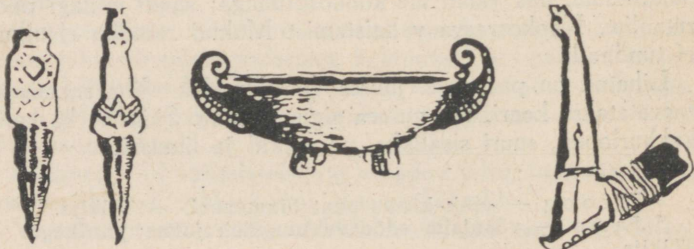
Et neil soola ei ole, tarvitatakse selle asemel merevett. Mikluhho-Maklai kirjutas:

«Neil on veel soola aseaine meretõusu ajal maaleuhutud kuivanud puutüvede ja juurte näol. Triivides kuude kaupa meres, imuvad need puutüved soolaga tugevasti läbi. Paapud kuivatavad neid mõne päeva vältel päikese käes ja siis põletavad. Saadud tuhka, kui see on alles soe, söövad paapud suure isuga — ta on tõepoolest üsna soolane.» Või jälle joovad nad leent merevees keedetud tõukudest, ämblikkudest ja sisalikkudest.

Erilist liiki piprataimest valmistatakse joovastavat jooki. Selleks mälutakse taime lehti, varsi ja eriti juuri ning sülitatakse seejärel võimalikult suurema hulga süljega kookospähkli koosse. Hiljem lisatakse pisut vett, kurnatakse läbi rohu-tuustiku ja juuakse seda vedelikku. Jätkub klaasitäiest, et purju jääda. Naistele ja lastele on rangelt keelatud juua «keud», nagu seda jooki nimetatakse. Keu — see on sama, mis polüneeslaste «kava».

Koduloomadest kasvatati sigu ja koeri; lemmiktoiduks oli koeraliha. Majapidamisnõudena kasutasid sealsed paapud savist potte ja puust liudu; laialdaselt tarvitati ka kookospähkli koori.

Peamiseks tööriistaks oli kivist kirves — lapergune poleeritud kivi vahedaks tehtud teraga; selle abil valmistasid paapud oma ehitised, paadid ja majapidamisesemed. Paiguti kasutati kivi asemel ühe merelimuse massiivset karpi. Mik-

luhho-Maklai kirjutas: «Oma kergete kirvestega, mille tera ei ole pikem kui viis sentimeetrit, raiuvad paapuaad hõlpsasti poolemeetrise läbimõõduga puutüvesid ja löikavad peeni ilustusi oma odade puust vartele.» Noad valmistati loomade luudest, aga ka bambusest. Relvadena tarvitati umbes kahe meetri pikkusi puust viskeodasid, vibupüsse meetripikkuste nooltega ja linge.

Rauaga tutvustas Astrolaabi lahe ranniku elanikke esmakordselt meie uurimisreisija. Kõigi selle ranniku pärismaalaste juures oli veel XIX sajandi lõpul rauast kirve kohta tarvitusel venekeelne sõna «topor», eraldamiseks kivikirvest.

Tuld hankida ranniku-paapuaad ei mõistnud ja tule säilitamiseks kasutasid põlevaid või hõõguvaid tukke. Need aga, kes elasid eelmäestikes, muretsesid tuld nõõri abil hõõrumise teel.

Mehed värvisid, eriti pidupäevadel, oma näod punaseks või mustaks. Mehi, mõnikord ka naisi, tätoveeritakse, põletades ihule arme. Naised kannavad rohkesti teokarpidest, koerahammastest ja puuviljakividest kaelakeesid.

Paapua elanikkeste külade viisi bambusest või puust onnides, mis olid järsu katusega. Mõned onnid olid kaunistatud puust tehtud inimkujudega. Üks säärane Mikluhho-Maklai poolt kaastoodud kujud («telum») on hoiul Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumis.

Maklai ranniku paapua abielluvad varakult; tavaliselt on neil üksainus naine ja nende eluviis on rangelt kombeline. Paapuate abielu on eksogaamne, tähendab, mees võib naida ainult teise sugukonda kuuluva naise. Abiellumiseks on vajalik ema või ema venna nõusolek. Mikluhho-Maklai kirjeldab ühe küla kosimiskombeid. Emapoolne onu annab peigmehele lausumisega nõiutud tubakalehe. Peigmees asetab sellele mõned juuksekarvad, käänab lehe keerdu ja, olles selle pooleni ära suitsetanud, annab tütarlapsele. Kui tütarlaps seda suitsetama hakkab

või selle vastu võtab, andes vastukingituseks kalaluust nõela, siis tähendab see tema nõusolekut abiellumiseks. Kaugemast külast pärineva tüdrukuga abiellumisel sooritatakse vägivaldse mõrsjaröövimise tavandit.

Vanemate kiindumus lastesse on väga tugev. Igapäevaseid koduseid majapidamistöid teevad naised.

Surnud maetakse samadesse onnidesse, kus elatakse.

Ei sugukondlikke ega valitud ülemaid Maklai rannikul ei olnud.

Maklai ranniku paapuate keele äraõppimine ei valmistanud raskusi ja uurimisreisija valdas peagi paapuate keelt sedavõrd, et võis naaberkülade elanikega vabalt kõnelda. Selleks läks vaja umbes kolmesaja viiekümne sõna tundmist. Selle piirkonna paapuate keele sõnade üldarvu hindas Mikluhho-Maklai ühele tuhandele.

Tuleb silmas pidada, et meie uurimisreisijal ei olnud abiks mingisuguseid tõlke ega sõnaraamatuid. Sellele tuleb lisada, et Maklai rannikul on peaaegu igal külal oma keelemurre; selleks et mõista elanike kõnet ühe tunni tee kaugusel Mikluhho-Maklai residentsist, oli vaja võtta tõlk.

Elanike üldarvu Astrolaabi lahe ümbruses arvas Mikluhho-Maklai olevat 3500—4000 inimest.

Tagasitulek esimeselt uurimisreisilt

Mikluhho-Maklaile järele tulnud klipper¹ «Izumrud» saabus 19. detsembril 1872. Sellele laevale oli teenistusse määratud meremees korvetilt «Vitjaz», kes oli käinud Uus-Guineal juba 1871. aastal, kui «Vitjaz» tõi Mikluhho-Maklai kohale. Kohtumine maadeuurijaga toimus järgmiselt.

«Liginesime Astrolaabi lahele mitte ilma sisemise erutusega. Kas Maklai on elus või mitte? Enamik oli juba ammugi kustutanud ta elavate kirjast, sest ühes Austraalia ajalehes oli mõni aeg tagasi kirjutatud, et Astrolaabi lahes olevat käinud üks kaubalaev ja leidnud elusana ainult Wilsoni... Viimaks märkas üks ohvitseridest Vene kaubalaevastiku lippu, mis

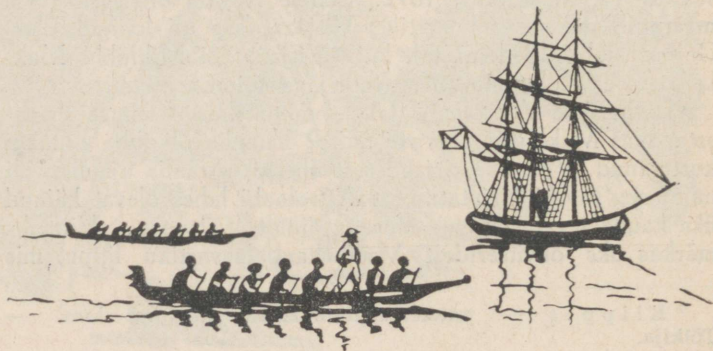
¹ Klipper — mitmemastiline kiire käiguga laev. — Tõlkija.

lehvis hiiglasuurte puude okste vahel, ja sattus oma avastusest säärasesse erutusse, et suutis vaevu sellest komandõrile teatada.

Klipper lisis kiirust, ja me nägime maja; nägime, kuidas rannalt eemaldusid kaks piroogi ja liikusid meile vastu. Neile lähenedes märkasime kedagi eurooplast, kes meie üldiseks rõõmuks osutus surnukspeetud Maklaiks.

Kohtumisstseen oli väga pidulik. Relvade ja peahetega toredasti kaunistatud sõudjad istusid väärikalt oma kohtadel piroogides, nende vahel kõrgemal kohal aga kõhn habemesekas-

vanud Maklai, rābaldunud ning kulunud ülikonnas ja õlgkūbaras.

Klipper peatus, lastes mürinal välja liigse auru; siis saadeti vantidele meeskond, kes koos sillal seisvate ohvitseridega ter- vitas üksmeelse ja mitmekordse «hurraaga» meie julget Uus- Guinea uurijat.

Vaevavate palavikuhoogude, igasuguste puuduste ja raske töö tõttu oli Maklai viieteistkümnekuulise erakuelu kestel tuge- vasti muutunud.

Flanellsärgis, sääristes, pistoda ja revolver vöö vahel, õlal ranits, täidetud igasuguste hilpudega vahetamiseks ja toidu ostmiseks, oli ta tõeline Robinson Crusoe. Kohalikud elanikud suhtusid Maklaisse suure usaldusega.»

Paapua olid Maklai ärasõidust väga masendatud. Andes oma sõpradele lubaduse peagi tagasi tulla, lahkus maade- uurija siiski. Ta ei sõitnud kodumaale, vaid teostas «Izum- rudil» pika reisi Indo-Malai saarestikus ja naabruses oleva- tes kohtades.

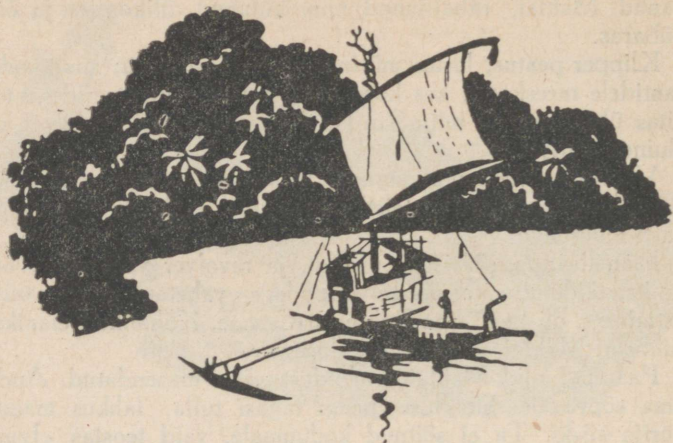
Mikluhho-Maklai uus uurimiseis

Aastal 1874 lahkus Mikluhho-Maklai Bataviast ja sõitis jälle Uus-Guineale, kuid seekord Paapua-Koviai rannikule, mis asetseb saare edelaosas.

Oma elulaadilt olid siinsed paapua, Mikluhho kirjelduse järgi, vee-nomaadid: rannikul ei leidunud mingisuguseid asu- laid; pärismaalased elasid ühes naiste ja lastega kinnistes piroogides, milles nad piki randa ringi uitasid.

Selle põhjus peitus vaenus, mis valitses ranniku- ja mägi- paapuate vahel. Aeg-ajalt peatub piroog rannas, ta tõmma- takse maale ja muudetakse telgiks.

Pärismaalased korjavad metsas leivapuu vilju, püüavad linde ja isegi rajavad mõnikord taro või bataadi kasvatami- seks metsa peidetud istanduse, kuid ühele kohale pikemaks ajaks peatuma nad ei jää. Paapua-Koviai rannikul riisuti maadeuurija äraolekul tema onn paljaks ja tapeti mitu päris- maalast.

Aastal 1875 teostas Mikluhho-Maklai uurimisreisi Malaka poolsaarele sealsete suguharude tundmaõppimise eesmärgil.

Singapurist sõitis ta Džohori ning sealt Pahangi, kus Pahangi jõe ülemjooksul külastas melaneeslaste vähetuntud oransakai suguharu.

1876. aastal viibis Mikluhho-Maklai Japi ehk Vuapi saarel, mis on läänepoolsemaid Karoliini saari. Uurimisreisijal oli siin võimalik näha haruldast kiviraha («fe»), mis oli saarel käibel. Need veskikivikujulised rahad olid

läbimõõdult kolmkümmend sentimeetrit kuni kaks meetrit ja kaalusid sageli mitu tonni. Nad raiutakse välja valgest jämedalt tahutud kivist, millele tehakse keskele auk. Hoolikalt poleeritud kivide väärtus vastas tuhandele ja enam dollarile.

Teise, vähem raske vahetusabinõuna esinesid lihtsad niinmatti rullid, pikkusega umbes üks meeter ja läbimõõdult 30—75 cm. Kõige suurema rulli väärtus vastas 35—40 dollarile. Neid niinmatte ei kasutata muuks otstarbeks kui rahaühikuna. Umbes

viiskümmend aastat enne Mikluhho-Maklai viibimist Japi saarel tarvitasid sealsed pärismaalased kiviaja riistu ja uurimisreisija võis sealt veel saada mõne kivikirve.

1876. aasta esimesel poolel käis Mikluhho-Maklai Admiraliteedi saartel, mis asetsevad mitte väga kaugel Uus-Guinea kirderannikust, ning seejärel, pärast kolme ja poole aastast äraolekut, asus jälle oma vanade tuttavate juurde Astrolaabi lahe rannikul.

Uuesti paapuate juures. Uurimisreisija leidlikkus

«Kui ma maabusin,» kirjutab Mikluhho-Maklai, «kogunesid lühikese aja jooksul kokku naaberkülades elutsevad pärismaalased ühes naiste ja lastega, et mind tervitada. Paljud nutsid.»

Uurimisreisija tõi Singapurist lahtivõetud kujul kaasa väikese puumaja ja püstitas selle, nagu eelmiselgi korral, külast eemale, kuid teise kohta.

Mikluhho-Maklai autoriteet oli paapuate juures sedavõrd kasvanud, et tema sõnast jätkus naaberkülade vahelise sõja ärahoidmiseks.

Läbikäimisel pärismaalastega osutas meie maadeuurija erilist leidlikkust. Sellest annab tunnistust järgmine sündmus. Kord, ühel rahvarikkal paapuate koosolekul, kus viibis mitmete naaberkülade esindajaid, küsiti temalt: «Ütle, Maklai, kas sa võid surra? Olla surnud, nagu Bongu inimesed?» (Bongu oli küla, kus toimus see jutuajamine.) See küsimus aetas reisija täbarasse seisukorda. Tal oli reeglits paapuatele mitte ebatõtt rääkida. Kuid, teisest küljest, öelda «jah» oleks tähendanud oma reputatsioon otsekohe kaotada.

Silmapilguks lõi Mikluhho-Maklai kõhklema, kuid leidis siinsamas pääsetee. Ta võttis onni seinalt raske ning terava oda, andis selle küsijale ja ütles: «Vaata, kas Maklai võib surra!» — kuid mees vastas samal hetkel: «Ei, eil!» — ja mõned kohalviibijaist söötsid Maklai juurde, just nagu tahtes teda oma kehaga oda eest varjata.

Seekord kavatses Mikluhho-Maklai viibida Uus-Guineal pool aastat. Kuid tema poolt üüritud laev jõudis Astrolaabi lahte 1876. aasta detsembri asemel alles 1877. aasta novembris.

Lahkudes Uus-Guinealt lukustas uurimisreisija oma elamu ja jättis selle paapuate hoolde.

Pärast tema ärasõitu ilmus Maklai rannikule inglise kuunar¹ kullaotsijatega, kes arvasid, et Mikluhho-Maklai on avastanud seal kulda. Kui üks ekspeditsioonist osavõtja puu-

¹ Kuunar — 2—3-mastiline purjekas. — Tõlkija.

dutas Maklai suletud onni lukku, haarasid paapuaid teda kätest ja seletasid märkide varal, et see kuulub Maklaile ja et temal pole seal midagi otsida. Mikluhho-Maklaile jutustas sellest kirjeldatud sündmuse süüdlane ise.

Vastupidi, ühte Inglise ametnikku, kellele Mikluhho-Maklai varemalt oli teatavaks teinud mõned tingmärgid ja sõnad, võtsid pärismaalased vastu kõige sõbralikumal viisil, nagu «Maklai venda», kuna paapuaid nende märkide põhjal võisid veenduda, et ta on Maklai sõber. Üldse aga soovitas Maklai paapuatele eurooplastest siiski võimalikult kaugemale hoiduda.

1878. aasta juulis saabus Mikluhho-Maklai Filipiini saarte ja Singapuri kaudu Sydneysse.

1879. aastal külastas Mikluhho-Maklai inimsööjaid Admiraliteedi saartel. Andra saarel oli ta juba 1876. aastal käinud ja pärismaalased tundsid ta ära, hüüdes teda rõõmsasti nimepidi («Maklai»). Vaatamata sellele õnnestus uurimisreisijal ja teda siia toonud kuunari meeskonnal pärismaalaste kallal tungi eest kõrvale hoiduda vaid tänu Mikluhho-Maklai leidlikkusele. Ühel naabersaartest kohtas Mikluhho-Maklai madrust, malailast Ahmatit, kes kolm aastat tagasi, kui Mikluhho-Maklai külastas neid saari esmakordselt, oli kuunarilt ära põgenenud halva kohtlemise pärast ühe kipri poolt. Saare elanikud pidasid Ahmatit vangina, kuid ära ei söönud, sest pärismaalased ei söö heledanahaliste inimeste liha. Mikluhho-Maklai ostis malailase vabaks ühe kirve, kolme noa, tikkude, kuue arssina sitsriide jne. eest.

1880. aastal käis Mikluhho-Maklai Uus-Guinea kagupool-
sel rannikul.

Naised on seal tugevasti tätoveeritud. Et teada saada tätoveerimisprotseduuri üksikasju, palus uurimisreisija endal tätoveerida vasaku käe, ja naised täitsid selle soovi. Neis paikades olid pärismaalaste onnid ehitatud vaiadele, mõnes külas aga ka vee kohale.

Sealt hankis Mikluhho-Maklai Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseumile omapärase relva, nimetusega «koro». See koosneb väikesest odast, mille külge on kinnitatud rotangist¹ ling; lingu mõlemad otsad, mis on seotud oda külge, moodustavad käepideme. Lingu püütakse tagaetavale pähe heita ja seejärel tõukega torgata talle oda kuklasse.

Maadeuurija kolmas kohtumine paapuatest sõpradega

⁵¹⁷ Aastal 1883 õnnestus Mikluhho-Maklail uuesti, seekord juba kolmandat korda, viibida oma sõprade paapuate juures Maklai rannikul. See juhtus järgmiselt.

Teekonnal Venemaalt Sydneyisse viibis Mikluhho-Maklai

¹ Rotang — ronipalmi painduv vars, mida lõunamaal kasutatakse nõõrina. — Tõlkija.

1883. aasta veebruaris Batavia reidil, kus ta hilisõhtul nägi Vene sõjalaeva. See oli korvett «Skobelev». Otsekohe valmis meie maadeuurijal otsus, mis kummutas kõik tema senised plaanid.

Muretsenud paadi, sõitis ta veel samal ööl korvetile. «Skobelevi» komandör kontradmiraal Kopõtov oli juba magama läinud. Sellest hoolimata käskis Mikluhho-Maklai oma tulekust teatada. Bataviast pidi laev sõitma Vladivostokki. Sellegipärast nõustus admiral Mikluhho-Maklai palvega ning lubas teda Uus-Guinea Maklai rannikule viia. Viivitamatult läks maadeuurija üle korvetile, mis juba järgmisel hommikul hiivas ankru.

Amboinal osteti uus-guinealaste jaoks kaks mullikat, pullike, kitsi ja peale selle veel kingituseks nuge, puuvillast riiet, helmeid, peegleid ning muud. Lisaks muretses Mikluhho-Maklai mitmesuguste kultuurtaimede seemneid. 17. märtsil heitis korvett ankru Astrolaabi lahes. Kaasatoodud seemned külvas Mikluhho-Maklai maha; koduloomadele, kes algul paapuatele hirmu tegid, valmistati varbtaraga ümbritsetud aedik, kuid pullike ja mullikad jooksid veel samal päeval metsa.

Seekord viibis reisija paapuate keskel kõigest kaks päeva. Olles kingitused välja jaganud, lahkus ta 19. märtsi hommikul Maklai rannikult.

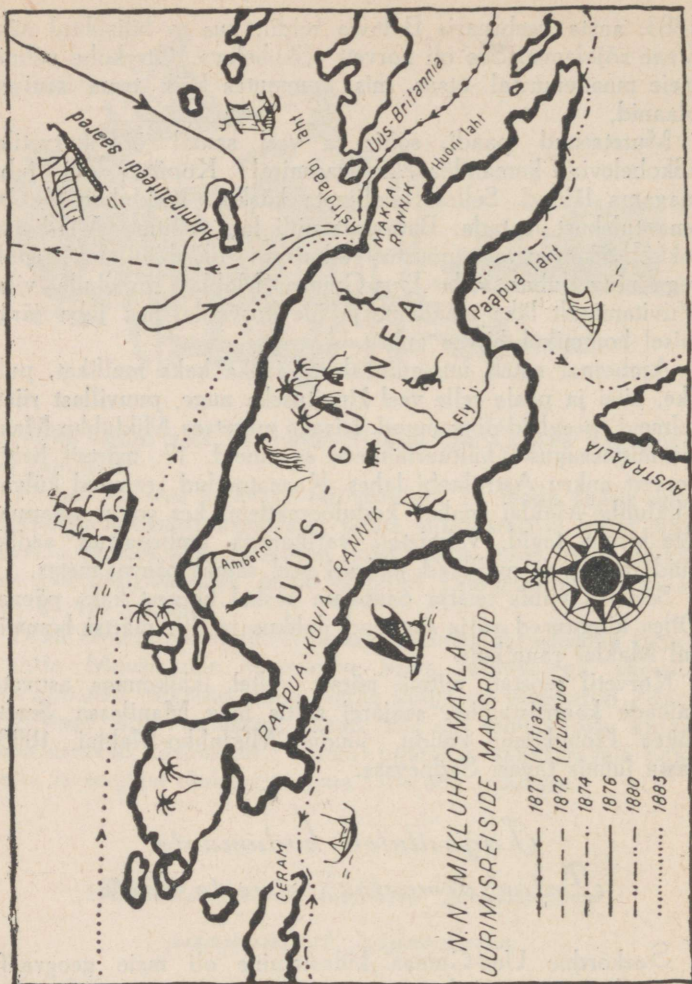
Korvetil teostati mitme päeva vältel lähikonnas asuvate paikade kaardistamist; seejärel sõitis laev Manilasse. Sealt, sõites Hongkongi kaudu, jõudis Mikluhho-Maklai 1883. aasta juunis tagasi Sydneysse.

Tagasitulek kodumaale.

Palav armastus inimeste vastu

Seekordne Uus-Guinea külastamine oli meie geograafi viimaseks uurimisreisiks.

Aastal 1886 sõitis ta Peterburi, kus hakkas taotlema Vene koloonia rajamist ühele Vaikse ookeani saartest. Seejuures kujutles Mikluhho-Maklai, et kolonistide ja pärismaalaste huvisid võib kooskõlastada, nii et mõlemad pooled oleksid rahul. Sellest fantastilisest projektist ei saanud muidugi asja.

Kahtlemata kuulub N. N. Mikluhho-Maklai kõige silmapaistvamate ja omapärasemate teadlaste hulka, kes on uurinud «primitiivsete», s. o. euroopa kultuurist puutumata rahvaste elu.

Mikluhho-Maklai omapärasus seisab tema palavas armas-

tuses mitte ainult teaduse, vaid ka inimkonna vastu, tema kõikumatus veendumuses, et nõndanimetatud «metslased» on samasugused inimesed kui valgedki, ning tema sügavaimas vastikustundes nende petmis- ja vägivallameetodite vastu, mis harilikult leiavad kasutamist kolonisaatorite poolt, kes on tunginud troopikamaadesse rikastumise eesmärgil.

Ei saa ilma meeleliigutusega lugeda tema aruannet viimastest reisist Uus-Guineale, kuhu ta sõitis kõigest paariks-kolmeks päevaks, et külastada oma paapuatest sõpru ja viia neile kingitusi.

Oma viimastel eluaastatel pidas Mikluhho-Maklai oma peamiseks ülesandeks Maklai ranniku paapuate hoidmist ja kaitsmist.

Kui sakslased 1884. aastal kuulutasid kirdepoolse Uus-Guinea ühendatuks oma valdustega, saatis Mikluhho-Maklai Saksa kantslerile Bismarckile telegraafi teel naiivse, kuid liigutava protesti.

Inglise valitsusvõimude ees astus ta samme selleks, et keelataks ära paapuate ekspluateerimine Uus-Guinead külastavate laevade poolt. Ka Hollandi valitsuse juures taotles ta orjakauplemise kaotamist Hollandi valdustes.

2. (14.) aprillil 1888 suri Mikluhho-Maklai Peterburis neljakümne teisel eluaastal, jõudmata avaldada oma tähtsaid töid. Lahkunu päevikud rännakuist Uus-Guineal avaldati trükis ühes maadeurija täieliku biograafiaga alles 1923. aastal professor D. N. Anutšini poolt.

Geograafiliste avastuste ajaloos seisab teiste kuulsate maadeurijate nimede hulgas väljapaistval kohal ka Nikolai Nikolajevitš Mikluhho-Maklai nimi.

Kuid peale selle hindame teda ka kui suurt humanisti, kellele oli võõras idee «kõrgeist» ja «madalaist» rassidest. Hindame teda kui rõhutatud rahvaste sõpra ning kaitsjat, kui võitlejat nende vabaduse ja enesemääramisõiguse eest.

N. M. PRŽEVALSKI

Nikolai ja õpilaastad

Nikolai Mihhailovitš Prževalski, kes kuulub kõigi aegade ja rahvaste suurimate maadeuurijate hulka, sündis 1839. aastal endises Smolenski kubermangus sõjaväelase perekonnas. Kaotanud varakult oma isa, kasvas poisike üles looduse rüpes.

Kümneaastaselt pandi ta Smolenski gümnaasiumi. Harukordselt hea mälu ja andekuse tõttu ei valmistanud õpingud talle mingeid raskusi. Suved veetis noor Prževalski kodus, emale kuuluvast väikesest mõisas, tegeldes küttimise ja kalastamisega.

Gümnaasiumi lõpetas ta 1855. aastal, kui algas võitlus Sevastopoli pärast. Lugeses Sevastopoli kaitsjate kangelastegudest, otsustas Prževalski minna sõjaväeteenistusse ja astus vabatahtlikuna Rjasani polku; sõjast aga noormehel ei tulnud.

Vaba aja, mida oli rohkesti, pühendas ta raamatute lugemisele ajaloo, geograafia, zoologia ja botaanika alal, kogus herbariumi, vaatles tähelepanelikult loodust.

Tundes oma hariduse puudulikkust otsustas Prževalski astuda Kindralstaabi Akadeemiasse.

Visa töö tulemusena sooritas ta hiilgavalt sisseastumiseksamid ja võeti Akadeemiasse vastu. Seal kirjutas Prževalski teose: «Amuurimaa sõjalis-statistiline kirjeldus». Selle teose eest valiti ta 1864. aastal Geograafia Seltsi liikmeks.

Olles lõpetanud Akadeemia, siirdus Prževalski Varssavi Junkrukooli geograafia- ja ajalooõpetaja kohale. Siin võitis ta kõikide sümpaatia. Kuid tema unistuseks oli reisimine vähetuntud maade uurimise eesmärgil.

Ussuurimaa ja selle loodus. Hanka järv. Loomad. Linnud.

Viimaks ometi teostusid Prževalski unistused.

Aastal 1867 saadeti ta geograafilis-statistiliste uurimiste teostamise eesmärgil Kaug-Idasse, nimelt Ussuurimaale. Tol ajal kujutas see alles hiljuti Venemaaga ühendatud ala endast peaaegu tundmatut maad.

Oma muljeid rännakuist Hanka järve vesikonnas 1869. aasta suvel kirjeldab Prževalski järgmiselt:

«Kolm kuud rändasin mööda metsi, mägesid ja orge või paadis vete pinnal ning ei unusta kunagi seda aega, mille veetsin keset metsikut puutumatu loodust, kus valitses algul kevadise, hiljem suvise elu kogu kaunidus. Terved nädalad ei tundnud ma muud ulualust peale avara taeva laotuse, ei mingit muud sisustust peale värske roheluse ja lillede, ei mingeid muid hääli peale linnulaulu, mis elustas aasu, soid ja metsi. See oli imekaunis, hurmav elu, täis vabadust ja naudinguid! Sageli, väga sageli meenutan ma praegu seda kõike ja võin kindlalt öelda, et inimene, kes vaid kordki on saanud tunda seda metsikut vabadust, ei suuda seda enam unustada oma hilisema elu kõige paremateski tingimustes.»

Ussuuri metsad avaldasid meie uurimisreisijale väga sügavat muljet. Erinevalt Siberi taigast koosnevad need metsad väga mitmesugustest puudest. Seal esinevad tamm, pärn, künnapu, kask, saar, mandžuuria pähklipuu, nulg, kuusk, seedermand. Tihti on puude ümber põimunud mitmesugused väentaimesed. Lopsakalt kasvab seal amuuri viinapu. Kord roomab ta mööda maad, kattes seda tiheda rohelise vaibana, kord põimub, nagu liaanid troopikas, puude ja põõsaste ümber ning ripub neilt alla toredate vanikutena.

Säärases metsas võib kohata põhja- ja lõunamaa taimede ning loomade ebaharilikku segunemist. Eriti hämmastav on

viinapuuväädidesse mähitud kuusk või kõrvuti seederänni ja nuluga kasvav mandžuuria pähklipuu. Jahikoer ajab teile ette karu või soobli, aga seal-samas kõrval võib silmata tiigrit.

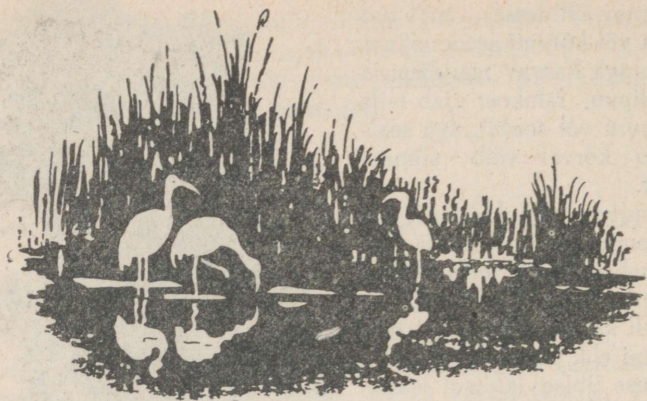
Lindude pere Ussuuri jõe piirkonnas on tunduvalt erinev sellest, mida näeme oma kodumaal siinpool Uraali.

Nii kohtas Prževalski seal jaapani ehk punajalgset iibist, egiptuse iibise lähimat sugulast, kellel pea eesmine pool ja jalad on telliskivipunased. Selle iibise tiibade siru-ulatatus küünib kuni 120 sentimeetrini. Hanka järvel, Ussuuri jõe ülemjooksul, nägi meie maadeuurija seda lõunamaist lindu varakevadel, kui järved ja sood olid veel jääga kaetud ja temperatuur langes öösiti kuni -15° -ni.

Prževalski märgib imestusega, et koos iibisega võib seal peaaegu terve kuu jooksul kohata lumekakku, kes pesitseb tundras, aga talvel siirdub lõunasse, kuni Kesk-Jaapanini ja Loode-Indiani. Üldse on loodusteadlased juba ammu juhtinud tähelepanu asjaolule, et Ussuuri- maale on omane põhja- ja lõunamaiste vormide segunemine: seal võime leida siiga — põhjamaa kala — ühes madu-pealasega — kalaga, kes tavaliselt elutseb troopikas.

Sama Hanka järve piirkonnas oli Prževalskil juhus vaadelda jaapani ehk dauuria kurgede omapärast tantsu.

«Kevadel,» jutustab meie uurimisreisija, «korraldab see lind naljakaid tantse. Varahommikul ja eriti õhtu eel lendavad kured varem väljavalitud kohta kokku ja, olles siin veidi kisanud, asuvad tantsu lööma. Üks või kaks kurge hakkavad hüplema, maha kükitama, peaga noogutama, üles hüppama, tiibadega vehkima. Teised kohalviibijad vaatavad seda pealt ja aeg-ajalt asendavad väsinuid, kes omakorda muutuvad pealtvaatajaks. Säärane tants vältab tundi kaks, kuni lõpuks väsinud tantsijad karjuvad kooris kõigest kõrist ja lendavad seejärel ööseks oma elupaikadesse laiali.»

«Need kured,» jutustab Prževalski, «on oma poegadesse ja teineteisesse tugevasti kiindunud. Kord tappis maadeuurija ühe emaslooma. Järelejäänud isaslind lendas kaua ümber jahimehe, kes kandis tema surmatud seltsilist. Kaks

päeva lendles ta, tihti valjusti kisades, kohal, kus oli kaotanud emase, ja viimaks, olles veendunud oma otsingute kasutuses, lahkus ta kolmandal päeval oma kodukohast.»

Varemalt oli Ussuurimaal palju tiigreid. Nende peamiseks toiduks olid hirved ja metssead. Talvel lähenesid tiigrid küladele, kust viisid ära koeri ja lehmi, aeg-ajalt kippusid aga kallale ka inimestele. Mõnikord tungisid nad «fanzadesse» — hiinlaste elamutesse — ja haarasid magajaid.

Aastal 1869 murdis tiiger ühes külas kuu aja jooksul kakskümmend kaks lehma ja hobust.

Peale tiigrite leidub seal pantreid, ilveseid, karusid, soobleid, kährikkoeri ja väga rohkesti metskitsi.

*Esimene uueimisreis Sise-Aasiasse.
Kjahtast läbi Gabi kärke Pekingisse*

Przevalski jõudis Kaug-Idast Peterburi 1870. aasta algul ja pidas Geograafia Seltsis mitu loengut oma rännakuist Ussuurimaal.

Geograafia Seltsis sai maadeuurija kõige soojema vastuvõtu osaliseks: kõik veendusid otsekohe, et on tegemist väljapaistva uurijaga, kellel seisab ees hiilgav tulevik.

Przevalskil oli põhiliseks juhiseks mitte enne asuda uuele uurimisretkele, kui on avaldatud trükis aruanne eelmise üle. 1869. aasta suvel oli ta lõpetanud uurimistööd Ussuuri ääres. Järgmise aasta augustis ilmus tema raamat «Uurimisreis

Ussuurimaal» ja üks kuu hiljem asub ta juba uuele teekon-
nale: Geograafia Selts saadab ta enam kui kolmeks aastaks
Sise-Aiasse.

Saabunud jälle kodumaale, avaldas Prževalski 1873.
aastal trükis aruande oma reisi üle pealkirja all: «Mon-
goolia ja tanguutide maa». See teos osutub reisikirjelduste
alal ületamatuks eeskujuks. Kütkestavas ning ühtlasi ran-
gelt teaduslikus vormis kirjeldab maadeuuriija Sise-Aasia
loodust, kohaliku elanikkonna elu-olu, reisi ajal läbielatud
juhtumeid. See kõik on sõnastatud oivalises keeles, nii et,
alanud raamatu lugemist, pole võimalik seda enne katkes-
tada, kuni oled ta läbi lugenud. See raamat tõlgiti kohe
ilmumise järel mitmesse keelde ja tegi autori tuntuks kogu
maailmas.

Käesoleval ajal on Prževalski raamat Geograafilise Kir-
janduse Kirjastuse poolt uues trükis avaldatuna hõlpsasti
kättesaadav. Kõigile reisikirjelduste harrastajaile soovitame
soojalt tutvuda selle silmapaistva raamatuga. On võimatu
selle sisu edasi anda — peaks ümber jutustama iga peatüki,
nii kütkestavalt on siin kõik kujutatud. Piirdume kuulsa
Sise-Aasia uurija vaatluste lühikese kirjeldamisega.

N. M. Prževalski esimene uurimisreis Sise-Aiasse algas
1870. aasta novembris Kjahtast, Taga-Baikalimaal asetse-
vast piirilinnast. «Võõraste maade lähedust,» jutustab Prževalski,
«tundsime Kjahtas juba esimesest silmapilgust. Tänavatel kaamelite
voorid, mongolite päevitunud näod, pikapatsilised hiinlased, võõras
arusaamatu kõne — see kõik näitas selgesti, et me seisame nüüd sammu eel, mis
lahutab meid kauaks kodumaast ja kõigest, mis meil seal on
kallist. Raske oli selle mõttega harjuda, aga tema karmi
survet leevendas reisi peatse alguse rõõmus ootus, reisi,
millest ma olin unistanud oma nooruse kõige varasematest
aastatest peale...»

Kjahtast otsustati kõigepealt sõita Hiina pealinna (nüüdsesse Hiina Rahvavabariigi pealinna) Pekingisse, et hankida Hiina valitsuselt reisipassid.

Teekonnal, alates Urgast (praegusest Ulan-Batorist — Mongoolia Rahvavabariigi pealinnast) kuni üsna Hiina piirini laiub algul stepp, seejärel aga Gobi poolkõrb. Gobi avaldas oma üksluisuse tõttu Prževalskile rasket, rusuvat muljet. «Terveid nädalaid,» ütleb ta, «on reisija silmade ees ikka ühed ning samad pildid: kord ääretud tasandikud, eelmise aasta kuivanud rohu tõttu kollaka värvusega, kord kühmuliste kaljude mustjad seljandikud, kord jälle lauged kingud, mille harjal mõnikord joonistub väledajalgse mongoolia antiloobi siluett.»

«Rütmiliselt sammuvad raskesti koormatud kaamelid, lähivad kümneid, sadu versti, kuid stepp ei muuda oma ilmet, vaid jääb endiselt süngeks ning ebasõbralikuks... Päike loojub, maad katab öine pimedus, pilvedeta taevaalotusel süttivad miljonid tähed, ja karavan, olles veel veidi maad edasi liikunud, peatub ööbimiseks. Tunnevad heameelt kaamelid, vabanedes raskest koormast, ja heidavad otsekohe ümber kaamelijuhtide telgi magama, kuna juhid ise asuvad valmistama oma lihtsat õhtueinet.»

Linnud ja loomad Gobi kõrbes

Ekspeditsiooni poolt Gobi kõrbes nähtud lindudest on eriti tähelepanuväärne sadža ehk kõrbepüü. Ta pesitseb Volga alamjooksust kuni Mongooliani, kuid teeb aeg-ajalt

oma tavalisest pesitsemispiirkonnast väljapoole kaugeid lende, mis ulatuvad Arhangelskini, Itaaliasse ja Inglismaale, ning isegi pesitseb sealsetes liivastes paikades ja jäätmaadel.

Sadža toitub mitmesuguste taimede seemnetest. Muneb kolm muna otse maa peale, ilma igasuguse pehme aluseta. See lind lendab haruldaselt kiiresti. Kui neid on lendamas terve parv, siis kostab juba kaugelt eriline kõhisev hääl, just kui läheneks marutuul. Jalavarbad on sadžal peaaegu liitunud, moodustades nagu kabja, millest see lind on saanud oma venekeelse nimetuse «kopõtka»¹.

Talvel võib seal tuhandelinnuliste parvedena näha mongoolia lõokesi, Sise-Aasia kuivade piirkondade parimaid lauljaid. Neil on märkimisväärne võime jäljendada teiste lindude häält ning nad liidavad tihti oma laulu stroofidesse võõraid trillereid. Hiinlastele meeldib väga nende lõokeste laul ja nad peavad neid sageli puurides.

Kirjeldatavale Gobi piirkonnale on iseloomulikud kaks imetajate liiki: viiksjänased ja mongoolia antiloop. Viiksjänased — roti suurused loomakesed — kuuluvad näriliste hulka. Nad elavad steppides hulgana üheskoos, uuristades maasse urud. Viiksjäneste tähelepanuväärseks omapärasu-

¹ Venekeelsest sõnast копыто — kabi, sõrg. — Toim.

seks on see, et nad varuvad endale talveks heina, ladudes seda kahe-kolmekilogrammiste kuhjakestena uru sissekäigu juurde. Kuid üsna tihti läheb viiksjänese töö tühja: mongolite kariloomad söövad tema varud ära.

Mongoolia antiloop ehk dzereen on hariliku metskitse suurune. Ta on Mongoolias üsna tavaline, esinedes 15 — 40-pealiste, mõnikord ka palju suuremate — kuni tuhandepealiste karjadena. Dzereenid hoiduvad paremate karjamaade lähedusse ja võtavad sööda otsimiseks ette pikki rännakuid. Nad tulevad ka meie Taga-Baikali lõunapoolsetesse osadesse. Selle antiloobi jooksu kiirus on imestusväärne. Vastsündinud loomad järgnevad juba mõni päev pärast sündimist emale igale poole ja jooksevad niisama kiiresti kui täiskasvanud loomad. Liha ja naha pärast peavad mongolid dzereenidele agaralt jahti.

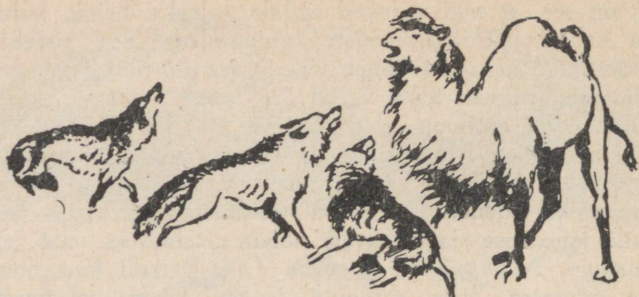
Mongoolias leidub ainult kahe kүүruga kaamelit; ühe kүүruga kaamel, keda Kesk-Aasias näeme üsna tihti, ei esine seal üldse.

Kaameli kodumaaks on kõrb ja poolkõrb. Seal, ütleb Prževalski, tunneb ta end täiesti hästi. Kaamel on niivõrd harjunud vabadusega kõrbes, et ta kinnipeetuna isegi kõige parema sööda juures kiiresti kõhnuv ja viimaks hukub. Kaamel vajab seda sööta, mida ta leiab kõrbes. Kui Prževalski oma kaamelitega jõudis Gansu mägedes parimatele alpi karjamaadele, hakkasid kaamelid seal päev-päevalt lahjenema. Kõrbes on kaamelile eelistatumaks söödaks: lauk, mõned okasmaltsad, kõrstaim tšii, puju, saksaul, nitraaria.

Kaamelid armastavad väga soola ja söövad meeleldi solontšakkidel leiduvat soolakirmit. Üldse tuleb kaamelitele kaks-kolm korda kuus anda soola, muidu hakkavad nad kõhnuma. Mõned kaamelid söövad üldse kõike, kaasa arvatud liha ja kala.

Mongoolia kaamel võib olla söömata kaheksa kuni kümme päeva, joomata, sügisel ja kevadel, ligikaudu seitse päeva.

1870. aasta novembris juhtus, et Prževalski ei saanud kaameleid joota kuus ööpäeva järjest, kuid nad kõik sammusid erksalt. Suvise kuumusega ei talu kaamel aga veeta olekut üle kolme või nelja ööpäeva; suvistel rännakutel ei jätnud ekspeditsioon kaameleid ilma veeta kunagi üle kahe ööpäeva.

Talvel jätkub kaamelitele lumest ja siis ei joodeta neid kunagi.

Kaamel elab üle 30 aasta, heades tingimustes aga ka kuni 40 aastat. Kaamelite mõistuse taset ei hinda Prževalski kuigi kõrgeks. Kaamel on väga arg; hundi kallaletungi korral ta ei mõtlegi end kaitsta, kuigi võiks oma vaenlase ühe jalahoobiga surmata; ta vaid sülitab hundile ja karjub kõigest kõrist.

Kaameli koorma keskmine raskus on kakssada kilogrammi. Säärase koormaga läbib kaamel ööpäeva jooksul hõlpsasti kilomeetrit viiskümmend ja võib nii ilma vaheajata käia kuu aega. Siis, olles puhanud päeva kümme või paar nädalat, on kaamel jälle suuteline samasuguseks teekonnaks ning võib nii käia kogu talve. Olles sel kombel kuus-seitse kuud töötanud, kõhneb kaamel õige märgatavalt ja mongol saadab ta kogu suveks steppi kosuma. Ilma sellise puhkeajata ei pea loom üle ühe aasta vastu. Suvel ei käi mongolid kunagi kaamelitega karavanis. Kuid ekspeditsioonil ei olnud enesestmõistetavalt võimalik kaamelitele puhkeajaga anda ning see pärast hukkus neid rohkesti. Märtsis hakkab kaamel karva ajama ja juuliks langeb karvkate täielikult välja, nii et kaamel jääb üsna paljaks. Seejärel hakkab tema kehale jällegi tekkima lühike karv, mis oktoobri alguseks kasvab pikaks.

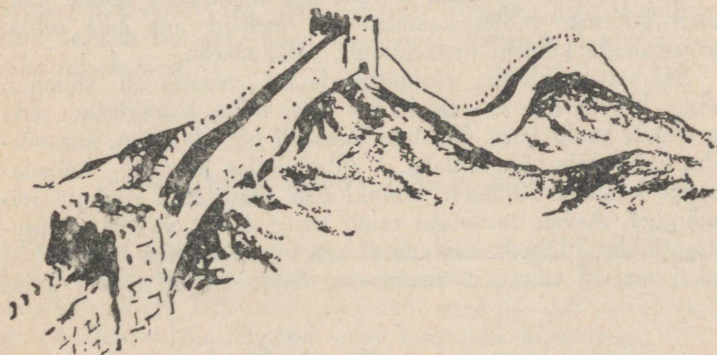
Kalgani linn. Suur Hiina müür

Saabunud detsembri lõpul Kalganisse, leidis meie maade-uurija seal ees juba kevade: see linn on külmade loodetuulte eest mägedega kaitstud. Kalgan oli tol ajal keskuseks, kust teekaravanid siirdusid Venemaale. Sügise saabumisega voolasid sinna kokku pikad voorid hästitoitunud kaameleid. Igale kaamelile laoti neli-viis teekasti, igaüks kaalult viiskümmend kilogrammi.

Kalgani lähedal oli reisijail võimalus näha suurt Hiina müüri, mis ehitati juba enne meie ajaarvamist Hiina valitsejate poolt kaitseks hunnide ja teiste rändrahvaste kallaletungide vastu.

Hiinlaste sõnade järgi on selle müüri pikkus 5000 kilomeetrit; tõeliselt on ta aga poole lühem. Müüri kõrgus on viis kuni kümme meetrit; umbes iga kaheksa meetri järel on püstitatud torn.

Kalganist saabusid meie uurimisreisijad Pekingisse. Tolleaegne Hiina pealinn Prževalskile ei meeldinud.

Ettevalmistus reisiks Sise-Aasia südamikku

Pekingis varustusid uurimisreisijad edasiseks teekonnaks: omandati seitse kandekaamelit ja kaks ratsahobust, osteti relvi ja jahitarbeid.

Ekspeditsioonil oli jahipidamise eesmärgiks lindude ja metsloomade kollektsioonide muretsemine. Peale selle pidi kütmine andma ja tegelikult andiski ülalpidamist külalislahkuseta paikades.

Toiduainetest võeti kaasa 16 kilogrammi suhkrut, üks kott hirssi ja teine riisi.

Peale abilise Põltsovi sõitis Prževalskiga kaasa kaks kasakat. Rahaliste ressursside puudumisel ei olnud võimalik rohkem inimesi ühes võtta. Seepärast tuli meie uurimisreisijal koos oma abilistega laduda kaamelitele koormaid, karjatada loomi, koguda kütteks kuiva sõnnikut («argalit») — ühe sõnaga, teha kõiki lihtsaid füüsilisi töid. Üks kasakatest oli samaaegselt tõlgiks, karjaseks, kokaks ja töömeheks.

Suuri raskusi valmistas Hiinas sealne rahasüsteem. Tol ajal eksisteeris Hiinas rahaühikuna ainult üks teatav kindel münt. See oli tšohh, tehtud vase ja tsingi sulandist, neljakandilise auguga keskel. Arvutamise hõlbustamiseks lükiti tšohhid viiesaja kaupa niidile.

Tšohh on väga väike rahaühik: üks meie hõberubla võrdus ligi kolme ja veerand kilogrammi tšohhidega. Saja rubla eest anti 328 kilogrammi tšohhe, mis moodustas kolme kaameli koorma. Kolm kaamelit ise maksid aga 240 rubla, arvestamata kulusid nendele juhi palkamiseks.

Säärast rahahulka tšohhides kaasa vedada oli võimatu. Aga Hiinas oli rahana käibel veel hõbe kangidena; seda arvestati kaalu järgi. Kaaluühikuks oli hõbedast lan, mis võrdus kahe meie hõberublaga. Valitsus valas jambe — hõbedakange kaaluga 50 lan'i. Jambid olid varustatud riigi proovimärgiga. Arvete tasumisel raiuti kangi otsast vajaliku suurusega tükke. Hõbeda kaalumisel aga tüssasid hiina kaupmehed alati ostjaid valesti arvutamisega. Seejuures oli tšohhi kurss

eri kohtades erisugune: Pekingis anti lani hõbeda eest 1500 tšohhi, Kalganis — 1800.

Kaupmeeste ja rahavahetajate kelmuse tõttu said ka meie uurimisreisijad alati kõige häbematumal kombel tüssata.

Eelseisva reisi eesmärgiks oli Tiibeti külastamine. 1877. aasta kevadel asus Kalganist teele karavan järgmises koosseisus: Prževalski ise, tema abiline Põltsov, kaks kasakat (üks nendest burjaat, teine venelane), kaheksa kaamelit ja kaks ratsahobust.

Ala-Šani kõrb. Mongolid.

Huangho jõe suurest käänakust lääne pool laiub Ala-Šani kõrb. «Paljude kümnete ja isegi sadade kilomeetrite ulatuses,» ütleb Prževalski, «näeme seal lagedat tuiskliiva, mis on alati valmis reisijaid oma kõrvetava kuumusega lämmatama või liivaorkaani alla matma. Seal ei leidu kusagil tilkagi vett; pole näha ei lindu ega looma, ja elutu maha-jätetus täidab õudusega sinna sattunud inimese hinge.»

Taimestik, seal, kus teda leidub, on äärmiselt kehv. Tähtsaim taim on puukujuline okasmaltsaline — saksaul ehk «kõrbepuu», mis kasvab kolme-nelja, mõnikord viie ja poole meetri kõrguseks. Tarbepuiduks see puu ei kõlba, kuid annab väga head küttepuitu, mis laitmatult põleb. Saksauli oksi

söök kaamel meelsasti. Saksaul kasvab ka meil Kesk-Aasias: Turkmeenias Karakumis ja teistes kohtades.

Mongolitele omab suurt tähtsust rohttaim sulhir, mis kasvab liival. Selle okasmaltsade hulka kuuluva okkalise taime kõrgus on veidi üle poole meetri. Tema peenikesed, sügisel valmivad seemned annavad maitsva ning rammusa toidu.

Mongolid korjavad sulhri ja peksavad seemned välja liiva-aladel leiduvatel paljastel saviväljakutel. (Meil, Kesk-Aasias, kannavad need liiva-aladel esinevad väljakud nime-tust «takõrr».) Seemneid küpsetatakse tulel, hõõrutakse need peeneks ja saadakse maitsev jahu, mida süüakse teega keedetult.

Prževalski ja tema reisikaaslased toituisid meeleldi sellest jahust ja varusid seda koduteekonnaks. Sulhir on heaks söödaks ka kaamelitele, hobustele, lammastele ja lindudele.

Väikestest närilistest leidub Ala-Šani kõrbes stepihiir: ta elab saksaulipadrikutes ja õõnestab oma urgudega maapinda sedavõrd, et ratsasõit muutub sageli võimatuks. «Kogu päeva,» kurdab Prževalski, «kostab nende loomakeste piiksumine, mis on niisama igav ja monotoonne kui kogu Ala-Šani loodus.»

Przevalski päevil elutsesid Ala-Šani kõrbes metsistunud hobused. Samas kõrbes avastas Przevalski mägilamba argaali. Lindudest on mainimisväärne saksaulinäär. Üsna tihti leidub sadžat, kellest meil oli juba juttu.

Ala-Šanis elavad mongolid, kes tegelevad kaamelikasvatu-sega.

Przevalski ütleb, et mongolil on palju kiiduväärseid omadusi: ta on heasüdamlik, aus, hea perekonnainimene, külalishakke. Loomult on mongol üsna rahulik: suuri roimi, eriti mõrvu, juhtub nende juures õige harva. Jalakäimisse suhtuvad mongolid üldise põlgusega. Seepärast, kui ainult on võimalus, ei astu ta sammugi ilma ratsahobuseta, kes seotuna alati seisab tema jurta kõrval. Külalisi kostitatakse

esmajoones pressitud teeledetest keedetud teega, suvel aga piima või kumõssiga. On huvitav, et Urga linnas (nüüdses Ulan-Batoris) oli presstee tol ajal käibel rahaühikuna: 600 grammi raskune tükk presstee maksis tolleaegses Vene rahas 60 kopikat; peale selle lõigati neid presstee tükke 30 tükikeseks. Mongolitel on kombeks vahetada külalistega hadakke. Hadak on käterätitaoline väheldane siidriide tükk. Mongolil on haruldane meespidamisvõime; oma äraeksinud oina otsib ta vaevata välja teise omaniku tuhandepealise karja hulgast, mäletab hästi looma värvust ja tunneb ära hobuse, kelle seljas ta hulk aastaid tagasi on ratsutanud. Kõrbes orienteerub ta suurepäraselt ja üldse paneb teraselt tähele ning tunneb paljusid loodusnähtusi.

Hiina linnas Dōngjuaningis. Ala-Šani mägede loomastik

Septembrikuul jõudis ekspeditsioon Dōngjuaningi linna, saades lahke vastuvõtu osaliseks. Päevateekonna kaugusel linnast kohtasid maadeurijaid kolm ametnikku, kes olid saadetud järele kuulama, kes nad niisugused on.

Ametnikkude esimeseks küsimuseks oli, kas võõrad pole ehk misjonärid. Kui sellele küsimusele vastati eitavalt, surusid saadikud venelastel kätt ja seletasid, et juhul, kui reisijad oleksid olnud misjonärid, ei oleks neid lubatud linna tulla.

Dōngjuaningis elas Ala-Šani valitseja, umbes neljakümneaastane mongoli vürst, kes oli täielikult hiinastunud: tema naine oli bogdōhani (hiina imperaatori) sugulane. Prževalski sõnade järgi osutus vürst altkäemaksuvõtjaks ja despoodiks.

Uurimisreisijad peatusid hiina võõrastemajas. Järgmise päeva hommikust saadik täitis võõrastemaja õue jõuk päevavargaid, kes olid tulnud vahtima ennenägematuid võõraid. «Uudishimulised külastajad,» kirjutab Prževalski, «torkisid läbi paberi, millega Hiinas tavaliselt kaetakse aknaid, ja piilusid aukudest sisse. Asjatult olid vürsti korraldusel meie juurde käsutatud mõned sõdurid rahva eemalepeletamiseks ja tõenäoliselt ühtlasi ka meie tegevuse järele valvamiseks.

Kui üks trobikond aetigi välja, kogunes kümne minuti

jooksul uus; nii toimus see iga päev kogu meie Dõngjuaningis viibimise kestel.»

Ekspeditsioonile vastusaa-
detud ametnikud seletasid
juba jutu algul, et vürstile ja
ta poegadele tuleb teha kingi-
tusi. Selleks sobivaid ese-
meid Prževalskil kaasas ei
olnud; seepärast andis ta vürs-
tile taskukella, poegadele aga
binokli ning mitmesuguseid
pisi-asju.

Uurimisreisijad said iga
päev kingituseks korvitäied
arbuuse, õunu ja pirne.

Dõngjuaningi linn asetseb
Ala-Šani jalamil; selle mäe-
aheliku üksikud tipud ulatuvad
üle 3000 meetri. Nendes mäge-
des leidis Prževalski kõrvuka
faasani, keda mongolid nime-
tavad «mustaks kanaks». See
sinakashall faasan on hari-
likust faasanist tunduvalt
suurem; tema pea on külge-
delt kaetud erepunase nahaga,
saba pikkus on pool meetrit.
Kõrvukas faasan elutseb met-
sades, viibib maapinnal ja
kõnnib saba püsti hoides nagu
kukk, ööbimiseks ja toitumi-
seks lendab aga puudele.
Pesa ehitab ta maapinnale ja
muneb viis kuni seitse kana-
munasuurust muna.

Imetajaist leiduvad seal
hirm, mägilammas ja muskus-
hirm, kes annab muskust.
Ala-Šani mägedes väga hul-
galiselt esinev mägilammas,

mongolikeelse nimetusega kuku-jaman («sinine kits»), on harilikust lambast natuke suurem; karv on tal pruunikas, rinna kohal aga must. Elab 5—15-pealiste karjadena; esineb ka suuremaid karju, mis koosnevad kuni 100 loomast. Karjas on üks või mitu juhtlooma. Hädahoju korral annab juht signaali valju ning katkendliku häälistsusega, mis meenutab väga inimese vilistamist. «Ehmunud kuku-jaman tormab ülepeakaela kaljudele, mis sageli seisavad täiesti püstloodis, nii et teda vaadeldes imestad, kuidas ometi see suur loom oskab nii osavalt ronida mööda kõige ligipääsmatumaid kohti.

Kuku-jamanile on küllalt kõige pisemast kaljunukist, et säilitada oma jämedatel jalgadel tasakaalu. Vahel juhtub, et kivi looma keharaskuse all lahti murdub ja mürinal alla vee- reb; mõtled, et nüüd kukkus alla ka kuku-jaman; see aga jookseb mööda kaljusid edasi, nagu poleks midagi juh- tunud.»

Kukunori järv. Järve ja stepi rikkused

Oktoobris 1872. aastal saavutas Prževalski oma palavalt igatsetud eesmärgi: ekspeditsioon jõudis suure Sise-Aasia järve — Kukunori kaldale. See nimi tähendab mongoli keeles «sinine järv». Kukunor asetseb kolme tuhande meetri

kõrgusel ja on kuni sada kilomeetrit pikk. Äravoolu puudumise tõttu on järve vesi soolakas, sisaldades ühe liitri kohta umbes 11 grammi soola.

Vaatamata sellele, et järv asetseb merepinnaga võrreldes väga kõrgel, soojeneb vesi temas suvel kallaste juures kuni 20°-ni.

Kukunori ümbruskonnas elavad mongolid ja hara-tanguudid.

Hara-tanguudid on vähetuntud rahvas; nad on muhamedi usku; mõned teadlased peavad neid mingiks türgi rahvaks. Kukunori piirkonna hara-tanguutide peamiseks tegevusalaks on loomapidamine; kõige rohkem kasvatatakse jakke ja lambaid. Kukunori kaldail oli Prževalskil juhus näha mitmesaja-pealisi jakkide karju. Kodujakid on meie veiste suurused, värvuselt aga mustad või musta-valgelaigulised.

Jakk annab villa, head piima ja liha; ühtlasi kasutatakse teda ka kandeloomana.

Jakile koormat selga laduda pole just kerge töö, aga see-eest käib ta 80—100-kilogrammise kandamiga toredasti mööda kõrgeid järske mägesid, vahel koguni mööda hädahohtlike teeradasid. Kukunori juurest kulgevad suured jakkide karavanid Tiibeti pealinna, Lhasasse.

Jakilehma piim on paks, rasvarikas ning heamaitseline ja sellest valmistatud või on palju parem lehmavõist.

Põhjast ja lõunast on Kukunori järv ümbritsetud mäeahe-

likkudega. Mägede ja järve vahel laiuvad ilusad stepid. Kukurori kallastel pole ei puid ega põõsaid.

Järves elutseb suur kala väärosman. Väikese noodaga püüdis Prževalski 136 kala, igaüks neist üle kilogrammi raske. Selle kala mari ja must kõhukelme on mürgised. Meie reisi-
jad, kes seda ei teadnud, sõid selle kala marja ja haigestusid kõik öösel, kuid paranesid järgmisel päeval. Samasugust mürgise marjaga kala leidub ka meil Pamiiris. Väärosmani liha on aga söömiseks täiesti kõlblik.

Kukurori lõunapoolse kalda mägedes, umbes 3500 meetri kõrgusel, nägi Prževalski hiljem oma imestuseks metsa, mis koosnes kuuskedest ja puukujulistest kadakatest. (Seda kadakat nimetatakse Tjan-Šanis «artšaks», mongolite juures «artsaks».)

Kukurori steppide tähelepanuväärseimaks loomaks on kulaan — midagi hobuse ja eesli vahepealset. Karv on tal helepruun, kõhualune — lumivalge. Seal on nähtud mitmesajapealisi kulaanide karju. Peale selle elutseb Kukurori steppides antiloop dzereen.

Lindudest paistab silma kuldnokast suurem löoke, kes laulab oivaliselt. Rohkearvuliselt pesitseb Kukurori ümbruses mägi- ehk india hani, kes esineb ka meil Tjan-Šanis. Mägi-
haned kõnnivad suvel järve kallastel ja kaldaäärsetes soodes tervete karjadena.

Kukurori kõrgsteppides elutseb näriliste hulka kuuluv viiksjänese, hariliku roti suurune, kuid tõmbisabaline. Tiibe-

tis on viiksjänēs levinud kuni viie tuhande meetri absoluutse kõrguseni. Kukunori ääres oli maapind kohati nende loomakeste poolt üleni läbi uuristatud. Traavi sõita ei saa niisugustes kohtades üldse, sest et hobune alatihti komistab ja urgudesse langeb. Viiksjänēsed ise aga aina sagivad ränduri ees, joostes ühest urust teise. Nad häälitsevad peenikese, kuid küllaltki tugeva häälega.

Viiksjänēseid hävitavad hulgaliselt nii neljajalgsed kui ka tiivulised kiskjad. On huvitav, et viiksjänēsed elavad alati koos mõnede linnuliikidega — maavintidega, kes hädaohu korral poevad peitu nende näriliste urgudesse ja seal ka pesitsevad.

Kukunori ääres ja üldse Tiibetis on laialdaselt levinud väheldane taim roosõieliste sugukonnast — džuma ehk hanijalg, mis kasvab ka Euroopas ja mujal. Hanijalal on väheldased mugulakujulised söödavad juured. Toorelt meenutavad need juured maitse poolest mõnevõrra pähkliit, küpsutatult aga türgi ube või värskeid kartuleid. Või ja soola lisamisel annab džuma maitstva ning toitva roa, millest tiibetlased peavad suurt lugu. Aga ka ekspeditsiooni liikmed sõid seda meelsasti.

Džumast toituvad ka närilised ja kõrvukad faasanid.

Reis Tiibetisse. Tiibeti käre kliima

Kukunorilt suundus Prževalski Tiibetisse, nimelt selle põhjapoolsesse osasse, Burhan-Budda mäeaheliku piirkonda.

See mäeahelik, mis kuulub Kuenluni massiivi süsteemi, moodustab terava piiri maade vahel, mis asetsevad temast põhja ja lõuna pool. Mägede taga tõuseb maastik 4000—5000 meetri kõrguseni. Siin algab Tiibeti mägismaa.

Kuni 5000 meetri absoluutse kõrguseni tõusvale Burhan-Buddale on iseloomustav äärmine viljatus: taimestikku ja loomi pole siin peaaegu üldse. Kliima ja loodus Burhan-Budda ahelikust lõuna pool, ütleb Prževalski, on oma iseloomult lihtsalt hirmsad; sadade kilomeetrite ulatuses puudub rahvastik.

Selle maakoha väga suure absoluutse kõrguse tõttu on õhk seal õige hõre. Lühike teekond või ülesminek väikesele mäele

väsitab isegi tugevat inimest: ilmuvad nõrkustunne, hingeldamine, peapööritus, oksendamine. Tõusul kõrgele mäekurule langes silmapilkselt surnuna maha kaamel Prževalski karavanist.

Ohuhapniku vähesuse tõttu toimub põlemine väga halvasti ja tuletegemine on raske. Vesi hakkab keema tunduvalt madalamal temperatuuril kui merepinna kõrgusel.

Tiibeti kõrbete kliima on talumatu: talvel valitseb hirmus pakane ja möllavad tormid; kevadel on tormid ja tuisud samuti sagedad; suvel sajab vihma, tihti ühes rahega; ainult sügis on võrdlemisi soodsam. Sel aastaajal lähevad siis ka karavanid Mongooliast Lhasasse. Teekonnaks Kukunorilt Lhasani kulub kaks kuud. Koduteele asutakse veebruaris. Seejuures hukkub nendes kohutavates kõrgmäestiku-kõrbetes rohkesti inimesi, eriti aga kaameleid ja jakke.

Prževalski jutustab järgmise juhtumi. Veebruarikuul 1870. aastal väljus Lhasast karavan, mis koosnes kolmesajast inimesest ning tuhandest kandeakaamelist ja -jakist. Sügava lume ja tugeva pakase tagajärjel kaotas karavan kõik kandeloomad ja ligi viiskümmend inimest.

Üks sellest retkest osavõtjaid jutustas Prževalskile järgmisi üksikasju: kui kaamelid ja jakid hakkasid söödapuudusel iga päev kümnete kaupa hukkuma, olid inimesed sunnitud maha jätma kõik kaubad ja liigsed asjad; hiljem jäeti järk-järgult maha toiduainete varud, siis tuli hakata käima jalgsi ning viimaks ka veel enda seljas toiduaineid kandma, kuna lõppude lõpuks oli ellu jäänud ainult veel kolm kaa-

melit, ja üksnes seetõttu, et neid söödeti dzambaga (küpsetatud odrajahuga).

Et kogu argal (suurte loomade sõnnik), mida kasutatakse küttena, oli mattunud sügavale lume alla, siis osutus selle leidmine väga raskeks; tule läitmiseks tarvitasid reisijad omaenese rõivaid, järjekorras rebides neid endalt tükkidena. Peaaegu iga päev suri keegi kurnatuse ja haiguse tagajärjel. Haiged jäid teele maha ja muidugi hukkusid kõik.

Niisugused on need Tiibeti kõrbed, kus Prževalskil tuli reisida 1872/1873. aasta talvel.

Tiibeti kõrbe loomastik. Reisivaskused. Lhasa jääb kättesaamatuks

Vaatamata ebasoodsatele kliimatingimustele ja taimestiku kehvusele on kõrbed Tiibeti põhjaosas erakordselt loomarikkad. «Kui poleks seda oma silmadega näinud,» jutustab Prževalski, «siis oleks võimatu uskuda, et neis looduse poolt vaeslapsena koheldud paikades võib elada nii suurel hulgal metsloomi, kes moodustavad siin mõnikord tuhandepealisi

karju. Ainult paigast paika rännates leiavad need loomadehulgad viletsatel kõrbekarjamaadel endale küllaldaselt sööta.»

Tiibeti kõrbetes esinevad kõige arvukamalt suured imetajad: metsjakk, kaks liiki metsikuid lambaid, kaks liiki anti-loope, kulaan, hunt.

Metsjakk on võimas, kuni kuussada kilogrammi kaaluv loom. Tema keha on kaetud tiheda musta karvaga. Jakil on hiiglasuur jõud ja väga hea haistmine. Ta ronib osavasti ka kõrgeimates kaljumägedes. Hädaohu korral koondab kari noorloomad keskohta. Paigad, kus jakikari sööb ja puhkab, on üleni kaetud sõnnikuga, mis sealsetes kõrbetes on ainsaks kütteaineks, sest puitu andvat taimestikku ei ole Tiibeti kõrbetes üldse. Kui puuduks jakk, oleks reisimine seal võimatu. Prževalski laskis maha 32 jakki, kuid kogu saak läks raisku, kuna liha küpsetamine ja keetmine oli raske: liha külmus väga kõvaks ja ka keetmist polnud suure kõrguse tõttu võimalik nõuetekohaselt toimetada, sest vesi hakkas keema juba 85° temperatuuril.

Öösiti ulatus külm 30°-ni ja isegi üle selle. Lund sadas harva ja ta oli seejuures peenike ning kuiv nagu liiv. Juhatus, et lumi kattis maad õhukese kihina, kuid järgmine torm puhus selle jälle ära ning segas tolmu ja liivaga.

Tiibeti talve iseärasuseks on tolmutormid. Need esinesid alati päeval. Keskpäevaks muutus tuul tormiks, päikest ei olnud üldse enam näha ja algas midagi videvikutaolist.

Isegi kõrgeid mägesid ei olnud mõnesaja sammu kaugusel näha. Sääraste tormide ajal näitas kraadiklaas pisut alla nulli ja tõusis mõnikord koguni üle nulli.

Seda nähtust seletatakse asjaoluga, et talvel kujuneb Tiibeti kohal nn. temperatuuri inversioon: madalamates õhukihtides on külm, kõrgemal aga palju soojem. Tugeva tuule korral õhk seguneb ja ülemised soojemad kihid satuvad madalamale.

Päikese loojakuks vaibus torm harilikult järsku, otsekui katkedes, kuid tolm püsis õhus isegi veel järgmise päeva hommikul.

Oma talvist rännakut Tiibetis kirjeldab Prževalski järgmiselt:

«On paukuv pakane ja lisaks sellele puhub tugev tuul otse vastu. Külma tõttu on võimatu hobuse seljas istuda, kuid ka jalgsi käimine on raske, seda enam et tuleb seljas kanda püssi, jahipauna ja padrunitaskut, mis kokku moodustavad ligi 8-kilogrammise kandami. Kõrge mägismaa hõredas õhus mõjub aga iga poolekilogramminegi raskus üsna jõudukahandavalt. Vähimigi tõus osutus väga pingutavaks, esines hingeldus, süda lõi tugevasti, käed-jalad värisesid, aeg-ajalt algas peapööritus ja oksendus. Kõigele sellele tuleb juurde lisada, et meie soe riietus oli kaheaastase rännaku jooksul sedavõrd kulunud, et kõik oli üleni lapitud ning ei andnud enam küllaldast kaitset külma vastu . . .

Juhtus väga tihti, et keskpäevaks tõusis tugev torm, mis täitis õhu tolmu- ja liivapilvedega; siis oli juba võimatu rännakut jätkata ja me peatusime.» «Peatuskohal oli aga vaja kaamelid koormaist vabastada ja jurta üles seada; see toiming nõudis ligemale tund aega. Seejärel tuli korjata argalit, raiuda vee jaoks jääd ja väsinult ning nälginult senikaua oodata, kuni tee lõpuks valmis saab. Suure isuga söödi siis vastikut rokka dzambast ja õlist ning tänati õnne, et säärasegi toiduga sai oma nälga kustutada.»

Õo ei toonud reisijatele kosutavat und; kõrge kiltmaa hõre õhk tekitas lämbust, huuled ja suu kuivasid.

Kuid muljed, mida uurimisreisijatele pakkus puutumatu põlisloodus, tасasid kõik need viletsused rikkalikult. Kus mujal oleks võinud näha säärast suurte kabiloomade küllust, mida Prževalski kirjeldab Tiibetis Šuga mäestikis (Tsaidamist lõuna pool)?

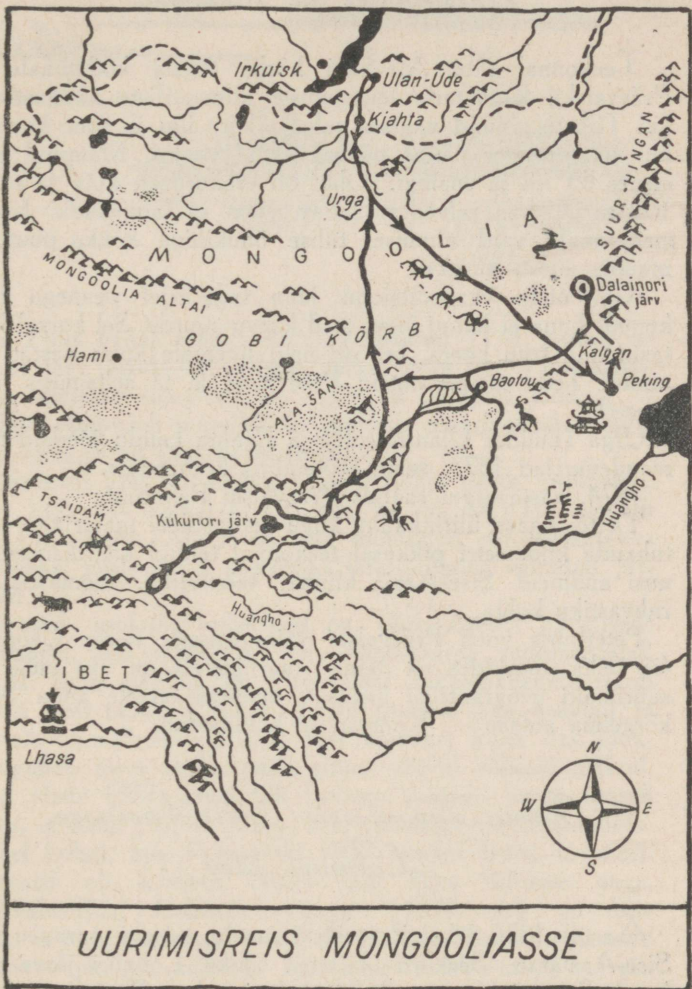
«Head karjamaad Šuga jõe keskjooksu orus meelitavad siia hulgaliselt kokku taimesööjaid metsloomi. Oma teekonnal piki jõge kohtasime vahetpidamatult kulaane, jakke ja antiloope. Imestuse ja uudishimuga vaatasid need usaldavad loomad karavani, peaaegu seda kartmata. Kulaanide (hobuste perekonda kuuluvate loomade) karjad põikasid vaid vähe kõrvale ja, pöördudes siis kõik ümber, lasksid meid enda eest mööduda, vahel aga isegi järgnesid mõne aja kaamelitele. Antiloobid jätkasid rahulikult söömist, vallatlesid meie ümber või jooksid meie ratsahobuste ees edasi-tagasi üle tee.

Pärast söömist ei võtnud aga lamajad metsjakid isegi vaevas üles tõusta, kui karavan veerand versta kaugusel nendest möödus.»

Prževalski rännakute piiriks sel uurimisreisil oli Jangtse jõgi oma ülemjooksul. Lhasa oli sealt vaid 27 päevateekonna, s. o. umbes 850 kilomeetri kaugusel. Rännak sinna oli täiesti võimalik, sest mongolist teejuht oli üheksa korda Lhasas käinud ja tundis hästi teed. Kuid Lhasa jäi Prževalskile sel korral ja ka hiljem kättesaamatuks: kandeloomad vedasid vaevu jalgu järel ja raha oli lõpukorral.

Oldi sunnitud kodumaale tagasi pöörduma.

UURIMISREIS MONGOOLIASSE

Tagasireis Tiibetist.

Vintsutused ja vaskused

Teekonnal läbi Ala-Šani kõrbe tagasi kodumaale tuli Prževalskil kannatada teistsuguste kliimatiliste äärmuste all kui Tiibetis. Nüüd valitses selge pilvitu ilm ja suur kuumus, kus termomeeter näitas päeval 45°C varjus. Maapind kuumenes 63°-ni ja enamgi. Õhk oli erakordselt kuiv ja esines juhtumeid, kus pilvedest sadav vihm ei langenudki kõrbes maapinnale, vaid alumise, tulise õhukihiga kokku puutudes muutus uuesti auruks.

Kord oleks ekspeditsioon janu tagajärjel peaaegu hukkunud, kuna ei leitud õiget teed kaevu juurde. Sel korral kaotasid nad truu koera, kes oli neid ligemale kolm aastat teeninud. Teda mattes nutsid Prževalski ja ta seltsimees nagu lapsed.

Urga (nüüdse Ulan-Batori) ja Kjahta kaudu jõudsid meie maadeuurijad 1873. aasta septembris kodumaale.

1874. aasta algul saabus Prževalski Peterburi.

Ta tõi kaasa ülirikkaliku kogu teaduslikke materjale: kuue tuhande kilomeetri pikkusel teekonnal tehtud kaardistused ja uusi andmeid Sise-Aasia kliima, taimestiku, loomastiku ja rahvastiku kohta.

Peterburis võeti Prževalski vaimustusega vastu. Geograafia Selts, märkides, et tema «uurimisreis on üks meie aja suurimaid geograafilisi üritusi», otsustas temale anda Seltsi kõrgeima autasu — Konstantini kuldmedali.

Teine uurimisreis Sise-Aasiasse.

Lobnori järv

Aastal 1876 läks Prževalski uuele, teisele uurimisreisile Sise-Aasiasse. Seekord oli tema sihiks Lobnori järve piirkond. See laialdane veekogu, kuhu suubub Tarimi jõgi, oli tol ajal veel täiesti uurimata.

Suures kõrbes asetsevat linna (mitte aga järve), nimega Lop, mainib juba XIII sajandil veneetsia maadeuurija

Marco Polo. Hiina maakaartidel, koostatud 1718. aastal, on Lobnori järv näidatud rohkem põhja pool kui Prževalskil. See on seletatav asjaoluga, et Tarim on rändjõgi, Lobnor — rändjärv. Aeg-ajalt muudab Tarim oma alamjooksul suunda ja siis vahetab ka Lobnor asukohta.

Käesoleval ajal on Lobnor uuesti põhja poole nihkunud, asudes ligikaudu samal kohal, kus ta oli XVIII sajandi algul, Prževalski Lobnor on aga muutunud solontšakkideks ja soodeks, mille vahel asetsevad laialipillatult väikesed järvekesed.

Säärased asukoha vahetused on kõrbejõgedel tavalised: meenutagem, kui muutlikud on Amu-Darja suudmeharud.

Nagu juba öeldud, on Prževalski tähelepanekute järgi Lobnori vesi mage. Lobnori järvel puudub aga äravool ja tavaliselt on sääraсте järvede vesi soolane, kuna aja jooksul koguneb järve soola, mida sinna, olgugi vähesel määral, toovad jõed. 1877. aastal oli Lobnor mageda veega ilmselt seetõttu, et tema vesi ei olnud veel jõudnud muutuda soolaseks sel kohal, kus Prževalski 1877. aastal leidis Lobnori. Nähtavasti oli Lobnor olnud seal alles lühikest aega.

Ajavahemikul Lobnori esimese (1877. a.) ja teise (1885. a.) külastamise vahel Prževalski poolt vähenesid selle järve pindala mõõted. Ka meie Kesk-Aasias märgiti sel ajal järvede kuivamist, kuid hiljem ilmnes siiski veekogude tõus.

Lobnor asetseb absoluutsel kõrgusel ligi 800 meetrit, keset kõige metsikumat ja viljatumat kõrbet, missugust Prževalski

veel kunagi ei olnud näinud. Tolleaegse Lobnõri pikkus oli umbes 100 kilomeetrit, suurim laius umbes 20 kilomeetrit, sügavus väike, enamasti üks kuni poolteist meetrit, harva kuni neli meetrit. Vesi järves oli täiesti mäge.

Tarimi jõe alamjooksu kallaste luhal kasvavad kitsa palistusena metsad. Need koosnevad peamiselt erilehelisest paplist ehk turangist, mis kasvab 8—10 meetri kõrguseks. Vähesel hulgal lisandub paplile puu ja põõsa vahepealse kujuga hõbepuu ehk džida, mis õitsemise ajal täidab õhku hurmava lõhnaga. Järvedes ja soodes kasvab külluses kõrge pilliroog, kohaliku nimetusega «kamõšš», samuti ka hundinui ehk «kuga».

«On raske kujutleda,» ütleb Prževalski, «midagi rõõmutumat kui turangimetsad, kus maapind on täiesti paljas ja ainult sügiseti üle puistatud langenud lehtedega, mis siinses väga kuivas kliimas on päris krõbedaks kuivanud. Kõikjal risu, tuulemurd, kuiv jalgade all murduv pilliroog ja soolatom, mida variseb rändurile igalt oksalt. Kohati võib näha terveid väljakuid kuivanud puudega, millel on oksad murdunud ja koor maha langenud. Need puulaibad siin ei mädane, vaid lagunevad vähehaaval ja kattuvad tolmuga.»

«Nii rõõmutud kui need metsad iseendast ka on, naabruses asuv kõrb on veelgi rõõmutum. Maastiku monotoonsus saavutab siin kõrgeima astme. Kõikjal piiritu tasandik, kaetud hiiglasuurte mätaste sarnaste saviküngastega, millel kasvab tamarisk. Teerada lookleb nende küngaste vahel ja kummalgi pool pole midagi näha. Isegi kauged mäed vaevalt sinavad udutaolise tolmu täidetud õhus.»

Metsloomadest elavad Lobnõri piirkonna roostikes seal

tavaline tiiger, siis metssiga, stepikass manul, marall, hirv, antiloop džeiraan, jänes, metskaamel.

Tiiger ja metssiga elutsevad roostikus, marall — osalt sealsamas, osalt turangimetsades ja okastaimest šingilist koosnevas põõsastikus.

Kaladest elutsevad Lobnori järves rikkalikult marinka, siis väheldane poisetega kala golets ning lõpuks kilpnokk — karplaste sugukonda kuuluv suur kala, kes kaalub üle kahekümne kilogrammi. Kõiki neid kalu, eriti marinkat, leidub seal väga arvukalt ja nad moodustavad kohaliku elanikkonna peamise toidu.

Lobnori piirkonna rahvastik. Lindude kevadine vändelend. Jalmutõemid

Tarimi vesikonna rahvastik kõneleb üht türgi keelt, mis on lähedane Nõukogude Kesk-Aasias elavate uiguuride ja usbekide keelega. Kohalik elanikkond võttis venelasi lahkesti vastu.

Elamud ehitatakse siin pilliroost; ainukese ehitusmaterjalina kasutatakse seda nii seinte, põrandate kui ka katuste jaoks. Sellise elamu pikkus on kuue meetri ümber. Pilliroost katus annab vaevalt varju päikese eest, rääkimata halvast ilmast.

Kütuseks tarvitatakse sama pilliroogu. Peale selle kogutakse sügisel pilliroopööriseid magamisaseme jaoks ja kevadel noori kasve toiduks.

Tarimi ümbruse elanikkonna peamiseks tööalaks on kalastus. Võrgud valmistatakse «koeravillast» — kiudtaimest, mida Tarimi ääres kasvab külluses. Koeravillast kootakse ka lõuendit rõivaste jaoks. Koeravill kasvab ka meil Kesk-Aasias ja leiab siingi kasutamist kiudtaimena.

Niihästi mehed kui ka naised on osavad sõiduküna juhtimises.

Leivajätkuna kalatoidu juurde tarvitatakse sama koeravilla juuri; neid juuri küpsetatakse tulel ja süüakse leiva asemel. Maaviljelusega tehti Tarimi alamjooksul algust lühikest aega enne Prževalski reise. Külvatakse nisu, vähemal määral otra, maisi ja puuvilla; kasvatatakse ka arbuuse, meloneid ja

köögivilja. Maad niisutatakse kanalite (arõkkide) abil. Elanikud tegelevad ka loomapidamisega: kasvatatakse suurepäraseid lambaid, veiseid ning vähemal arvul hobuseid ja eesleid.

Kaameleid ei ole. Loomasöödaks kasutatakse pilliroogu.

Tarimi alamjooksul nägi Prževalski omapärast matmisviisi. Nimelt matavad siinsed elanikud surnuid sõidukünades: üks küna moodustab puusärgi alumise poole, teine kaane.

Lobnori ääres oli Prževalskil võimalus veebruarikuu lõpul (uue kalendri järgi) vaadelda lindude kevadist rändelendu. Järv oli veel jääga kaetud. Päevade viisi, peaaegu ilma vaheajata hommikust õhtuni lendasid parvedena pardid. Laskudes jääle katsid nad suuri alasid; lendu tõustes tekitasid nad tormitaolise mühina, lennul aga meenutasid kauguses paistvat tihedat pilve. Mõnes parves oli kuni viis tuhat lindu. Ja niisuguseid parvi võis näha üksteise kõrval. «Mitte kümneid ega sadu tuhandeid, vaid tõenäoliselt miljoneid linde ilmus Lobnori järvele lindude saabumise hooajal, mis kestis nädalat kaks.» Ekspeditsiooni kaheksaliikmeline meeskond vajas iga päev kolm parti igaühe kohta, nii et hommikueineks, lõunaks ja õhtusöögiks keedeti päevas kogusummas kakskümmend neli parti. «Säärane isu,» jutustab Prževalski, «on uurimisreisijail, kes, elades vabas õhus ja alatises liikumises, ei tunne mingisuguseid kõhurikkeid ega unepuudust.»

Suuremale osale lindudest on Lobnor vaid ajutiseks vahejaamaks pikal teekonnal põhja poole, kus nad pesitsevad. Ainult vähesed jäävad pesitsema sellele järvele.

Roostiku äärtel elutseb faasan.

Tarimi alamjooksul valitsesid veebruaris, märtsis ja april-

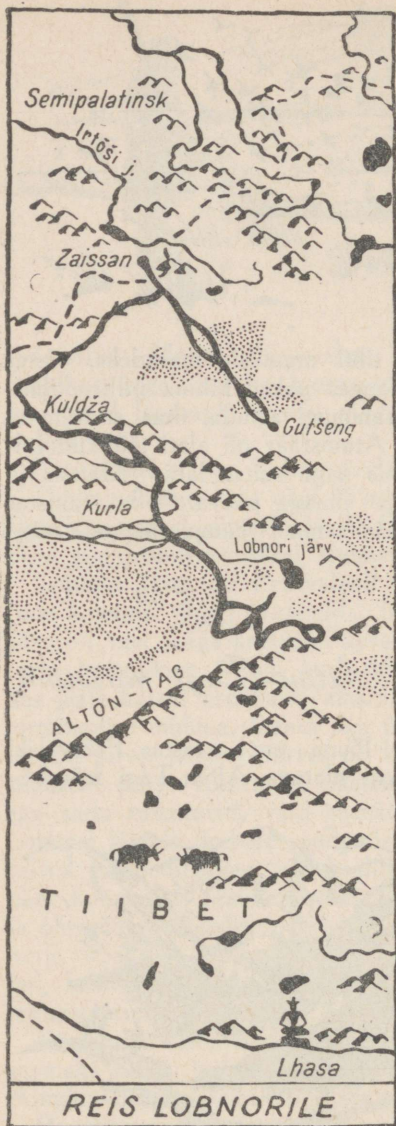

lis tugevad kirdetuuled, mis tihti muutusid marudeks, tõstes õhku tolmupilvi. See tolm langes paksu kihina pillirootihnikuile, kus polnud võimalik sammugi astuda, ilma et tolm ei oleks silmi kinni kleepinud. Atmosfäär oli alati täidetud tolmuga, mille läbi päike paistis nagu suitsu läbi. Märtsis ja aprillis polnud ainustki selge ilmaga päeva. Tihti takistas tolm nägemast isegi mõnesaja sammu kaugusele, mis väga raskendas kaardistamistoid.

Prževalski avastab Altõn-Tagi mäestiku

Tarimi jõe alamjooksust lõuna pool avastas Prževalski võimsa, 6400 meetri kõrguseni ulatuva Altõn-Tagi mäeaheliku.

Selle mäeaheliku avastamine oli Prževalski üks tähelepanuväärsemaid saavutusi: Sise-Aasia kaart muutus nüüd hoopis täpsemaks.

Need mäed paistavad silma oma äärmise viljatusega.

Altõn-Tagis esinevad juba mõned Tiibetile omased metsloomad: mägilammaskuju-jaman, metsjakk, kulaan. Peatumisel mägedes rohkem kui kolme tuhande meetri kõrgusel nägi ekspeditsioon metsikut kaamelit, kuid ei saanud teda kätte.

Seevastu töid Prževalski poolt väljasaadetud jahimehed talle tapetud kaamelite — ühe isas- ja ühe emaslooma — nahad ja kolbad. Metskaamelitel on poole väiksemad küürud kui kodukaamelitel. Metskaamelite peamine asupaik on Lobnori järvest ida pool. Kohaliku elanikkonna hulgast pärinev teejuht jutustas, et ta on paarikümmend aastat enne Prževalski reisi neis paikades tihti kohanud mõnekümnepealisi metskaamelite karju, kord isegi suuremat kui sajapealist. Kogu oma elu jooksul olla ta neid loomi tapnud üle saja.

Talvise rännaku ajal

Altõn-Tagis võis õhtuti pärast päikese loojakut selge ilmaga taeva läänepoolses osas hästi näha zodiaagivalgust, kusjuures see oli Linnuteest heledam. Zodiaagivalguse tekkimine on seletatav sellega, et Maa orbiidi tasapinnas asetseb Päikese ümber hiiglasuur pilv, mis koosneb gaasist või ülipeenest tolmust. See pilv helendab päikesevalguse peegeldusest.

Kuldža kaudu pöörduti tagasi Zaissani.

Kalmas uueimiseis Sise-Aiasse. Džungaaria kärb. Loomastik

Aastal 1879 asus Prževalski oma kolmandale teekonnale Sise-Aiasse. Zaissanist siirdus ta Hami kaudu Tiibetisse ja Huangho jõe ülemjooksu piirkonda. Seekord olid ekspeditsioonil kasutada tunduvalt suuremad summad ja ta võis seetõttu paremini varustuda. Ekspeditsiooni koosseisu kuulus kolmteist inimest. Prževalski lähimateks kaastöolisteks olid kaks ohvitseri — lipnikud Roborovski, hiljem kuulus maadeuuriija, ja Eklon.

Ekspeditsiooni karavan koosnes kolmekümne viiest väga heast kaamelist, kellest kakskümmend kolm kandsid koormaid, kaheksal ratsutasid kasakad ja ülejäänud olid võetud varuks. Peale selle oli viis hobust ohvitseridele, preparaatorile ja tõlgile.

Esimese tähelepanuväärse avastuse tegi Prževalski Džungaria kõrbes. See maa-ala asetseb Lääne-Hiinas, Mongoolia Altai ja Ida-Tjan-Šani vahel. Džungarias avastati väga haruldane, senitundmatu metshobuse liik. See nimetati Prževalski hobuseks. Selle looma topis on välja pandud Teaduste Akadeemia Zooloogiamuuseumis Leningradis. Algul arvati, et see hobune on sugulane koduhobusega ja võib-olla isegi pärineb temast. Nüüd on aga tõestatud, et see on täiesti omaette liik. Prževalski hobune elutseb väikeste, 5—15-pealiste karjadena Džungaria kõrbe kõige metsikumates osades. Jaht neile loomadele on erakordselt raske: nad on väga ettevaatlikud ja lisaks sellele ülihea haistmise, kuulmise ja nägemisega. Hiljem on ainult vähestel maadeuurijatel õnnestunud Prževalski hobust hankida.

Kohati leidus Džungaria kõrbes kartlike kulaanide karju.

Hami ja Satšou oas

Teel Džungariast Hami oasi ületas ekspeditsioon Tjan-Šani idaharu. Kontrast Džungaria kuumade kõrbetega oli hämmastav. Uurimisreisijad sattusid 1800—2700 meetri kõrgusel tihedatesse lehisest ja kuusest koosnevatesse okaspuumetsadesse. Neis metsades elutseb marall. Okaspuumetsadest kõrgemal, alpiinses vööndis, elavad mägilambad ja mägikitsed.

Hami oas asetseb Tjan-Šani idaharu lõunapoolsel jalamil, keset täiesti veetut ja viljatut kõrbet. Kunstlikult niisutatav maa on väga viljakas ja nisu, hirss, oder, kaer, hernes,

arbuus, melon, samuti ka köögiviljad annavad siin rikkalikku saaki. Eriti kuulsad olid melonid, mida Hamist saadeti Hiina pealinna.

Puid ja viljapuuaeda Hami oasis 1879. aastal ei olnud, kuna need kõik olid dunganide ülestõusu ajal hävitatud (dunganideks nimetatakse muhamediusulisi hiinlasi; neid elab ka Kesk-Aasia vabariikides). Hami põliselanikeks on tarantšid (tähendab: «maaharijad»), muistsete uiguuride järglased. Nad on kõik muhamediusulised. Naistel on palju vabadust ja väljaspool kodu liikudes ei kannan nad näokatteid. Tarantšide valitsejaks oli tol ajal naine, sõjas dunganidega langenud kohaliku vürsti (vani) lesk. Vanša (vürstinna) oli 54 aastat vana ja tema valitsuse alla kuulus kaheksa tuhat tarantši. Prževalski kirjeldab Hami piirkonna Hiina sõjaväelise kubeneri poolt tema auks korraldatud lõunasööki. See koosnes kuuekümnest roast ja peolauas teenisid ning pakkusid roogasid nooremates auastmetes hiina ohvitserid.

Viljarikka Hami oaasi taga asetseb metsik taimedeta ja loomadeta kõrb, kus pole isegi sisalikke ega putukaid. Prževalski, kes läbis selle kõrbe juunikuul, kirjeldab seda järgmiselt:

«Igal pool tee ääres vedelevad hobuste, muulade ja kaamelite luud. Päeval tuliseks muutunud maapinna kohal hõljub sombune, otsekui suitsuga täidetud atmosfäär. Sageli kihu-

tavad meist mööda tulised tuuleiilid, viies üleskeerutatud soolatomlust sambaid kaugele kaasa. Ränduri ees ja kõrval mängleb petlik miraaž. Kuumus on päeval väljakannatamatu. Päike kõrvetab otse oma tõusust alates kuni loojakuni. Paljas maapind kuumenes 63° -ni, varjus aga ulatus kuumus keskpäeval vähemalt 35° -ni. Öösel polnud samuti jahedust. Et pääseda päikese kõrvetavate kiirte eest, mis teevad lihtsalt võimatuks pikemat aega käimise nii inimestel kui ka kandeloomadel, teostasime suurema osa oma rännakutest öösel ja varahommikul.»

Hami kõrbe lõunapoolsel äärel, hiiglasuure Nan-Šani mägedesüsteemi jalamil, asetseb Satšou oaas. See tore koht näis meie reisijatele pärast äsjaläbitud kõrbe hirmsat viljatust kahekordselt võluvana. «Ent just kui selleks,» ütleb Prževalski, «et veel kord meenutada kõrbet, tõusis meie saabumise päeva õhtupoolikul väga tugev torm. Õhk mattus soolatomlu pilvede tihedasse loori. Atmosfäär värvus kollaseks, ja peagi läks pimedaks nagu hämariku ajal. Marulised tuuleiilid ähvardasid puid ühes juurtega välja kiskuda. Kuumus tõusis 35° -ni. Nõnda vältas see ööseni. Hommikul algas vihmasadu ja keskpäevaks langes temperatuur 14° -ni.»

Satšou oaasi asukoha absoluutne kõrgus on 1100 meetrit ja tema pindala läbimõõt põhjast lõunasse on 25 kilomeetrit ning läänest itta — 20 kilomeetrit. Kogu see maa-ala on asustatud hiinlastega, kes kasvatavad siin nisu, hernest, otra ja lina, vähemal määral ka riisi, maisi, läätse, türgi uba,

kanepit, arbuuse, meloneid ja köögivilja. Viljapuaedades on rohkesti õuna-, pirni- ja aprikoosipuid; persikuid ja viinamarju siin ei ole. Maad niisutatakse jõest väljajuhtud kanalite (arõkkide) abil. Hiinlaste elamud («fanzad») on peidetud kõrgete pajude, püramiidjate paplite ja maaliliste künnapuude varju. Kõigist meie maadeuurija poolt Sise-Aasias nähtud oasidest on Satšou peale Kuldža kõige viljarikkam.

Metsik fauna pole rikas. Antiloobid džeiraanid tulevad kõrbest hiinlaste põldudele ja hävitavad häbenematult kasvavat vilja. Lindudest kohati siin faasanit.

Satšous õnnestus Tiibeti-teenonnaks kokku osta toiduaineid: küpsetatud nisust dzambat, riisi, hirssi, nisujahu, soola inimeste ja kaamelite jaoks, pressteed, hiina suhkrut, nisu hobuste jaoks; võeti kaasa ka viisteist elusat lammast.

Tuhat koobast. Nan-Šani mäeahelik ja Tsaidami nõgu

Tee Tiibetisse kulges läbi Nan-Šani mägede. Satšoust lõuna pool külastas ekspeditsioon kohta, mis hiinlaste juures on tuntud nimetuse all «tuhat koobast». Kõik koopad on välja kaevatud kuristiku järsakutes; nad paiknevad rõdude kujul kahelt või kolmelt realt. Koobastes leidub Buddha kujusid ja budha usu jumalate kujusid. Üks Buddha kujudest on üle kahekümne viie meetri kõrge; jalapõia pikkus on ligikaudu kuus meetrit. Teises koopas leidub hiiglasuur jumalakuju, ümbritsetud oma lastest, arvult 72; selle pea, käed ja jalad on kullatud. Kõik jumalakujud, niihästi suured kui ka väikesed, on valmistatud pilliroo lisandiga savist. Mõnes koopas ripuvad suured malmist kellad.

Väljunud Satšou oasist, ületas ekspeditsioon metsatu Nan-Šani mäeaheliku. Nan-Šanis oleks peaaegu juhtunud suur õnnetus: jakki küttides eksis ära üks parimaid ekspeditsiooni liikmeid, allohvitser Jegorov. Viis meest lähetati kadunuks jäänut otsima, aga neil ei õnnestunud teda leida.

Kuuendal ööpäeval nähti karavanis juhtumisi, et keegi laskub mägedest alla. Algul peeti seda metsloomaks, hiljem aga nähti binokli abil, et tuleb juba surnuks peetud Jegorov.

Ta oli väga kõhnunud ja tema paljast ihu kattis ainult särk. Jalanõud olid kahe päevaga ära kulunud; õnetu oli pidanud oma jalad kinni mähkima lõuendist pükstega. Ta oli toitunud tooreste jahisaadustega — jänese- ja kaljukanalihaga.

Nan-Šani peaaehelikust lõuna pool avastas Prževalski kaks lumega kaetud mäeahelikku — Humboldti ja Ritteri mäeaheliku, mis samuti kuuluvad Nan-Šani süsteemi. Humboldti mäeaheliku lumepiir asetseb väga kõrgel, nimelt absoluutses kõrguses 4500—4800 meetrit, mis on tingitud siinse õhu suurest kuivusest.

Nan-Šani mägede alpiinse piirkonnas elutsevad metsjakk, mägilammas kuku-jaman, teine mägilammas (arhaar), marall; lindudest leidub väga rohkesti tiibeti kaljukanu — üsna suuri, põldpüüdele sugulasi linde; neid leidub ka meil Pamiiris.

Nan-Šanist läks ekspeditsioon Tsaidamisse; nii nimetatakse laialdast nõgu, mida ümbritsevad põhja poolt Altõn-Tagi ja Nan-Šani süsteem ning lõuna poolt samuti rida võimsaid mäeahelikke. Selle maa kõrgus on merepinnast arva-tes keskmiselt kolm tuhat meetrit.

Tsaidami rahvastik koosneb peamiselt mongolitest; idaosas elab vähesel arvul tiibetlasi (mongoli keeles tanguute).

Tsaidami mongolid tegelevad lamba-, hobuse- ja veisekasvatusega; vähemal arvul peetakse ka jakke ja kaameleid. Kaamelitele pole see paikkond soodne; rohkete soode tõttu on seal palju sääski ja parme, need aga on kaamelitele väga kahjulikud. Kohati külvavad mongolid otra ja osalt ka nisu. Toiduks kasutatakse harmõki magussoolast vilja. Harmõkiks nimetatakse siin kuni kahe meetri kõrgust põõsast — nitraariat, mille septembris valmivaid marju kogutakse ja kuivatatakse talveks tagavaraks. Neid süüakse koos dzambaga keedetuna. Linnud, kaamelid, karud ja teised loomad armastavad samuti harmõki marju.

Tsaidamis leidis ekspeditsioon mongolist teejuhi, kes tundis teed Tiibetisse.

Tiibeti mägismaa loodus

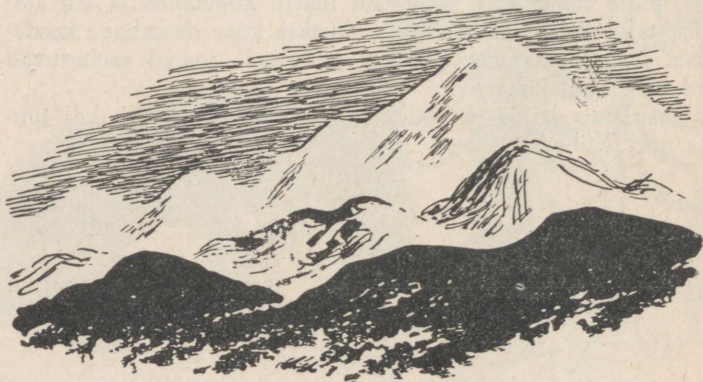
Tiibet on hiiglaslik kiltmaa, mis asetseb 4000—5000 meetrit üle merepinna. Sellel kiltmaal, millele suuruselt pole võrdselt kogu maailmas, kerkivad laialdased mäeahelikud, ulatudes 6000—8000 meetrit üle merepinna.

Enne Prževalskit oli suurem osa Tiibetist peaaegu tundmatu maa. Tiibeti mägismaa kogu põhjapoolne osa, ütleb Prževalski, oli kartograafilises suhtes vähem tuntud kui meie planeedi kaaslane — Kuu nähtav pind.

«Palju igasuguseid hädasid ootab siin rändurit. Tema vastu on nii inimesed kui ka loodus. Väga suur absoluutne kõrgus ja sellest tingituna hõre õhk, mille tulemusena inimese ja kandloomade lihased keelduvad töötamast nii kuidas vaja; kliima äärmused — kord liiga kuiv, kord (suveti) liiga kuum; pakane ja tormid, kütuse puudumine, kehvad karjamaad, lõpuks gigantsed kuristikud ja mäed maa idapoolses osas — need kõik on takistused, millega tuleb võidelda igal sammul. Teisest küljest, asustatud kohtades vaatavad põliselanikud tundmatule võõrale kahtlustavalt või isegi vaenulikult.»

Tiibeti mägismaad kirjeldab Prževalski järgmiselt:

«Aasia grandioosne loodus, mis avaldub kord ääretutes Siberi metsades ja tundras, kord Gobi veetutes kõrbetes,

kord mandri südamikus leiduvates tohututes mäeahelikkudes ja tuhandeverstalistes jõgedes, mis voolavad siit iga ilma-kaare poole, tähistas end samalaadse masendava massiivsuse vaimuga ka laialdases mägismaas, mis täidab lõuna pool asetseva poole Aasia kontinendi keskosast ja on tuntud Tiibeti nime all.

Olles suurimate mäeahelikkudega igast küljest teravalt piiratud, kujutab see maa enesest ebakorrapärase trapetsi vormiga grandioosset, mitte kusagil mujal maakeral sellistes mõõdetes korduvat lavajat massi, mis, välja arvatud vähesed ääremaad, asetseb kohutavas kõrguses — 4000—4500 meetrit üle merepinna.

Peale selle kerkivad sel gigantisel pjedestaalil laialdased mäeahelikud, mis, tõsi küll, on sisemaal võrdlemisi madalad, ääreesades aga seevastu omavad kõige võimsamaid metsikuid alpiinseid vorme. Need hiiglased just kui valvavad siin raskesti ligipääsetavat pilvetaguse mägismaa maailma, mis oma looduse ja kliima poolest on inimesele ebasõbralik ning teadusele suuremalt osalt veel täiesti tundmatu.»

Päris Tiibeti piiriks on põhja pool Kuenluni mäeahelik, lõuna pool aga Himaalaja ahelik. Kui tõmmata joon Tengrinori järvest (mis asetseb Lhasast põhja pool) Huangho ehk Kollase jõe läheteeni, siis see joon jaotab Tiibeti kahte ossa: läänes laiub ühtlase massina Tiibeti platookujuline pind, idas aga on maa liigestatud, alpiinse ilmega.

Võib veel eraldada Tiibeti lõunapoolset osa, mis asetseb Taga-Himaalaja (Trans-Himaalaja) mäeahelikust lõunas ja millest saavad alguse jõed Brahmaputra ja Indus ning viimase lisajõgi Setledž.

Lääne-Tiibet kujutab endast kõrgemäestiku-kõrbet. Nagu juba mainitud, elutseb siin aga taimesööjaid metsloomi muinasjutulises rohkuses.

Tseekond Lhasasse. Uued takistused

Tiibet võttis meie reisijaid vastu ebasõbralikult. Oli sügis ja algasid külmad. Suure vaevaga leidsid kaamelid lume alt toitu ja inimesed kütet («argalit»). Kuid Prževalski püsivus ja tema kaaslaste entusiasm võitsid kõik takistused.

Kuku-Šili mägedes, mis on Kuenluni jätkuks, tuli loobuda teejuhist, kes seda maakohta sugugi ei tundnud, ja reisijad jäid endi hoolde. Õnneks läks neil peatselt korda välja jõuda Kuku-Šili mäeaheliku lõunanõlvale.

Jõudnud Jangtse jõe ülemjooksu piirkonda, leidis ekspeditsioon Lhasasse mineva, hiljuti käidud karavanitee jälgi.

See tee viis mäekuru juurde, mille kaudu käiakse üle Tangla aheliku. See väga lauge mäekuru asetseb üle 5000 meetri kõrgusel, Tiibeti kiltmaast aga ainult 600 meetrit kõrgemal.

Tangla mäeahelikus, mille kõrgus ulatub 6000 meetrini, on

lumega kaetud mägesid ja jääliustikke. Kuni mäekuru kõrgu-
seni võib kohata metsjake ja kulaane.

Teekonnal Tsaidamist kohtas ekspeditsioon inimesi esma-
kordselt Tangla mäeaheliku jalamil. Need olid nomaadid-
tiibetlased, kes elasid jämedast villasest riidest tehtud musta-
värvilistes telkides.

Tõus Tanglale kestis kaheksa ööpäeva, kuigi need mäed
on väga lauged. Loomad, selletagi juba kõhnunud, tundsid
end niisuguses hiigelkõrguses halvasti. Lisaks tuli liikuda
jäätnud jalgradadel, kus kandekaamelid libisesid. Seal hävis
neli kaamelit.

Pakase käes oli väga raske kaardistamist teostada ja Prževalskil külmas mõlemal käel mitu sõrme. Mäekuru kõrgeimal kohal oli budhistide ohverdamispaik; iga budhist jätab sinna oma anni — kivi, luu või oma hobuse või kaameli karvatuti. Ekspeditsioon pani sinna tühja pudeli, kuid tagasi teel seda seal enam ei olnud.

Ületanud mäeaheliku, tegi karavan peatuse umbes 12 kilomeetri kaugusel kõrgeimast kohast. Sinna ilmus 15 tiibetlast, kes oma tuleku ettekäändena tõid müüa võid.

Kuni toimus kauplemine, varastas üks tiibetlastest ekspeditsiooni tõlgilt Jussupovilt noa. Kui Jussupov hakkas nuga tagasi nõudma, haaras tiibetlane saabli ja lõi teda sellega käele, kuid kahjustas ainult kasukat. See oli signaaliks ekspeditsioonile kallale tungida. Kuid püssipaukudega aeti röövlid põgenema. Ööseks tuli korraldada nelinurkne kindlustis, mis koosnes lamavatest kaamelitest ja pagasist. Kaks kasakat valvasid kordamööda. Kõik teised magasid lahti riietumata, püssid käes. Kuid öö möödus rahulikult.

Hommikul hakati ööbimispaigalt edasi liikuma.

Ees käis ekspeditsiooni meeskond täies koosseisus, vintpüssid käes. Tee viis läbi kuristiku, mis oli hõivatud tiibetlaste ratsasalga poolt. Osa röövlitest oli ekspeditsiooni seljataha jäänud. Mõned kogupaugud sundisid tiibetlasi laiali jooksma ja karavan läbis kuristiku õnnelikult.

Tangla lõunapoolsel nõlval avastati soojad mineraalveeallikad temperatuuriga kuni 52 kraadi. Seal, kus temperatuur ei olnud üle 20 kraadi, surusid vee kohal kihulased ja mänglesid kalad — goletsid ja väärosmanid. Neile allikaile sõitsid varemalt haiged Lhasast ja teistest Tiibeti osadest.

Kohati kolme mongolit, kes teatasid ebameeldivaid uudiseid: Lhasas olevat levinud kuuldus, et venelased tulevad eesmärgiga röövida budhistide kõrgeim ülempreester — dalai-laama. Seepärast oli Tiibeti võimude poolt Tangla mäekuruni välja pandud piketid; talveks need eemaldati, sest arvati, et venelased talvel edasi ei liigu. Nüüd aga oli kohalikele elanikele surmanuhtluse ähvardusel keelatud venelastele midagi müüa või üldse nendega suhtlemisse astuda.

Peale selle oli ekspeditsioonile vastu saadetud kaks ametnikku konvoiga ja kümme meest, et venelastega läbirääkimistesse astuda. Sõnumitoojad olid saadetud selle salgaga tõlkidena, kuid nad ruttasid ette ja teatasid Prževalskile kõigest.

Lühikese aja järel ilmusid tõepoolest Tiibeti ametnikud. Nad käitusid väga viisakalt ja pärisid, kes tulijad on ja mill'eks nad tulevad. Prževalski seletas, et ekspeditsiooni eesmärk on puhtteaduslik. Sellele vastasid tiibetlased, et venelased ei ole kunagi Lhasas käinud ja et Tiibeti võimud on otsustanud ekspeditsiooni mitte kaugemale lasta. Sellele vastati, et venelased ei lähe Tiibeti pealinna mitte omavoliiliselt, vaid Hiina valitsuse loal ja et tiibetlastel ei ole õigust keelata ekspeditsiooni edasi minemast.

Siis palusid ametnikud oodata vastust Lhasast, kuhu viibimata saadetakse käskjalg. Vastust loodeti saada kahe- teistkümmne päeva pärast. Prževalski nõustus, seda enam, et inimesed ja loomad olid väga väsinud. Peale selle oli võimatu edasi minna kaamelitel, need tuli asendada jakkidega. Lhasasse minevad palverändurid üürivad seal jakke kohalike't elanikelt, kuid mõistagi ei oleks venelastele jakke antud.

Tiibeti salkkond, ühes nendega ka ametnikud, sõitsid

ära, kuid tõlgid-mongolid jäid kohale. Nad kinnitasid, et venelasi ei lasta Lhasasse.

Ekspeditsioon peatus 250 kilomeetri kaugusel Lhasast, korraldades oma laagri 4700-meetrisel absoluutsel kõrgusel lavamäe juures, mis oli jalalt 500 meetrit kõrgemal. Nende paikkondade kuiva kliima tõttu oli lame mäetipp isegi detsembris lumetu.

Tiibetlased ja nende elu-olu. Dalai-laama ei lase venelasi Lhasasse

Peatuspaiga lähedal rändlesid tiibetlased, kellega meie ekspeditsioon võis nüüd lähemalt tutvuda. Tiibetlastel on pikad mustad juuksed, mis meestel harilikult on palmitsetud patsiks, naistel aga paljudeks patsikesteks. Tiibetlased elavad mustavärvilistes telkides, mille riie on kootud jaki karvadest. Usult on tiibetlased budhistid ja nende peaks on dalai-laama Lhasas.

Põhitoiduks on tiibetlastel lamba- või, harvemini, jakiliha, mida nad üsna sageli söövad toorena. Nad armastavad väga

teed, millele panevad hulka kuivatatud kohupiima, võid ja piima.

Sealsete tiibetlaste ainsaks tegevusalaks on loomakasvatus, Lõuna-Tiibetis aga, mille keskuseks on Lhasa, tegelevad nad maaviljelusega.

Loomadest kasvatavad põhja-tiibetlased peamiselt jakke ja lambaid. Jakk annab tiibetlasele piima, väga head võid, liha ja lõpuks konte, millest keedetakse suppi; peale selle on jakk suurepärase kandeloom. «Järskudel mägedel ja kõige hädaohtlikumail jalgradadel,» ütleb Prževalski, «astub kande- või ratsajakk kindlal sammul ega väärata kunagi. Isegi jääl kõnnib ja jookseb ta hästi; kus on väga libe, seal liugleb ta oma sõrgadel just kui uiskudel.» Kodujakk on enamasti must, mõnikord ka helepruun või kirju; vahel leidub ka päris valgeid. Jaki loomus on metsik ja mõnikord söötsid jakid isegi ekspeditsiooni karavani kallale. Et jakile koormat selga kinnitada, selleks on tarvis suurt oskust, kuid isegi siis puskavad kurjad jakid vahel oma juhte ja heidavad koorma maha. Koorma tavaline raskus on ligi 80 kilogrammi. Jaki hind meie rahas oli tollal 10 rubla. Tiibetis kasutatakse kandeloomana ka lammast; 10-kilogrammise raskusega käib ta tuhandeid kilomeetreid.

Tiibetlaste hobused on väheldast kasvu, pika karvaga. Nad on väga vastupidavad ning vaiksed. Sündinud ja kasvanud hiigelkõrguses, ronivad need hobused isegi järsakutest hõlpsasti üles. Kabjaraudu nad ei tunne.

Tiibetlaste kari sööb aasta läbi karjamaal vabaduses. Sealsete paikade positiivse omadusena märgib Prževalski hammustavate putukate puudumist.

Lhasast vastust oodates tuli ekspeditsioonil viibida peatuspaigal mitte kaksteist, vaid terveni kuusteist päeva.

Tee edasi Lhasasse oli suletud: mitte kaugele peatuspaigast oli koondatud ligi 1000 tiibeti sõdurit. Suhtlemine ümberkaudsete pärismaalastega oli samuti takistatud, osalt keele mittetundmise, osalt tiibetlastele valitsuse poolt sisendatud umbusu tõttu. Ekspeditsiooni ainukeseks meelelahutuseks oli jahipidamine tallekotkastele ja himaalaja kaeluskotkastele. Vahetpidamatult lendasid need linnud peatuspaiga juurde, lootes saada tüki lambaliha. Tallekotkad laskusid mõnikord kahekümne sammu kaugusele toitu keetvatest kasakatest. Himaalaja kaeluskotkad kogunesid vahel kuni 40 kaupa parvedesse.

Ekspeditsiooni juures oli kordamööda viis tiibeti sõdurit kaitsemise ettekäändel, kuid tegelikult venelaste järele valvamiseks. Muide, suurem osa neist sõduritest olid väga abivalmis.

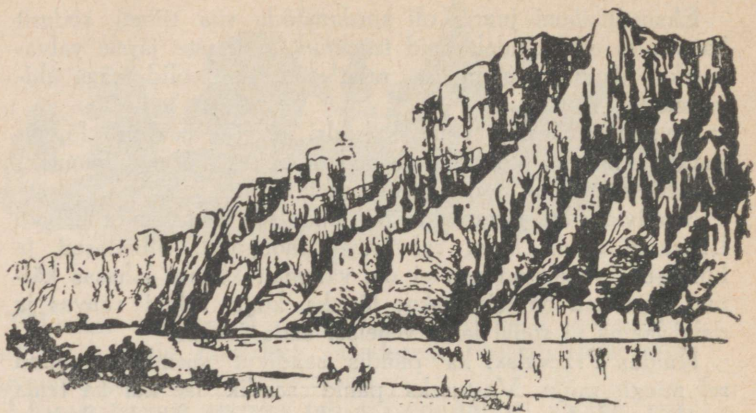
Detsembri keskel (uue kalendri järgi) saabus lõpuks saadik Lhasast, kes tõi ekspeditsioonile halbu sõnumeid: Tiibeti võimud ei soovi lasta venelasi oma pealinna.

Motiivid olid järgmised: põhjapoolset teed kaudu käivad Lhasasse ainult kolm rahvast — mongolid, tiibetlased ja hiinlased; venelased aga ei ole varemalt kunagi Lhasas käinud, sest nad on teist usku; lõpuks, kogu tiibeti rahvas ja dalai-laama ei soovi lasta venelasi enda juurde.

Kuidas Prževalski ka püüdis saadikut veenda, ei olnud sel mingit mõju. Vastuseks panid saadik ise kui ka tema saatjaskond, kes istusid ekspeditsiooni jurtas, käed kokku ja palusid kõige alandlikumal kombel täita nende palvet — mitte minna kaugemale. Nad tegid isegi ettepaneku tasuda kõik ekspeditsiooni kulud, kui venelased pöördusid tagasi. «Ei uskunud oma silmi,» ütleb Prževalski, «et võimsa dalai-laama esindajad võisid ennast niivõrd alandada ja nii karta käputäit venelasi.»

Kulude tasumise ettepaneku lükkas Prževalski muidugi tagasi, kuid katsuda minna Lhasasse, Tiibeti võimude nõudmiste kiuste, oleks olnud mõttetut; ekspeditsioonil tuli alistuda paratamatusele ning pöörduda tagasi. Lhasa osutus ka hiljem meie uurimisreisijale kättesaamatuks. Kuid ajad muutuvad. Varsti pärast Prževalski kirjeldatud reisi algas Inglismaa sissetung Tiibetisse ja sellele vastukaaluks hakkas

dalai-laama otsima lähenemist Venemaaga. Aastal 1900 saatis ta delegatsiooni Vene valitsuse juurde kokkulepet paluma. Inglased omalt poolt saatsid Tiibetisse sõjaväed, kes asusid linna 1904. aasta augustis. Seda mitte ootama jäädes põgenes dalai-laama Mongooliasse, Urga linna (nüüdsesse Ulan-Batorisse). Järgmisel aastal saatis Geograafia Selts Urgasse tuntud reisija P. K. Kozlovi dalai-laamaga kohtumiseks. Kozlov sai dalai-laamalt kingituseks kogu budha usu kultuse esemeid, mis praegugi on hoiul Geograafia Seltsi majas. Mõne aasta pärast sai sama dalai-laama uuesti kokku P. K. Kozloviga, kellele ta ütles: «Loodan, et Venemaa jätkab parimaid sõbralikke suhteid Tiibetiga ja saadab edaspidi oma reisijaid-uurijaid laialdasemaks tutvumiseks Tiibeti looduse ja rahvastikuga.» Seejuures palus dalai-laama ise Kozlovi külastada Lhasat.

Kuid pöördume tagasi Prževalski reisi juurde. Pärast ebaõnnestunud katset dalai-laama pealinna pääseda suunas ekspeditsioon oma tee Huangho ehk, hiina keelest tõlgituna, Kollase jõe (nagu europlased teda varem nimetasidki) ülemjooksu poole. See koht on Kukunori järvest lõuna pool, Tiibeti mägismaa kirdenurgas. Prževalski varustas ennast selleks Siningi linnas, mis asetseb Kukunori järvest ida pool. Siningi kuberner («amban») ütles kohtamisel meie reisijale, et ei lase teda sinna. Prževalski vastas, et ta läheb Huanghole ka ilma ambani loata.

Huangho ülemjooksul elavad tiibetlased, keda mongolid nimetavad hara-tanguutideks, s. o. mustadeks tiibetlasteks, nende mustavärviliste telkide tõttu. On märkimisväärne, et hara-tanguudid kütavad oma telke alati lambasõnnikuga («argaliga»), vaatamata metsade küllusele nende maal. Seetõttu säilivad seal metsad puutumatuina.

Peale lammaste kasvatavad hara-tanguudid ka jakke.

Kuigi hara-tanguudid on budhistid, leidub nende hulgas šamaane, kes kuuluvad laamade seisusse. Prževalski kirjeldab, kuidas selline šamaan nõidus rahet. Tema lausumine kestis veerand tundi, mille järel rahe lakkas, sest rahet sajab tavaliselt lühikest aega. Kuid juuresolijad olid veendunud, et see juhtus šamaani lausumise tagajärel. Nende petiste mõju tanguutidele, ütleb Prževalski, on väga suur.

Sealsetes kuuse- ja kadakametsades kasvab ohtrasti rabarbrit. Tema juured on hiiglasuured; üks selline juur, mis võeti kollektsooni, kaalus toorena üle 10 kilogrammi.

Tagasitee Tiibetist läbi Ala-Šani ja Gobi kõrbe

Seejärel viis Prževalski tagasitee läbi Kukunori järve piirkonna ja Gobi.

Kirjeldades oma teekonda läbi Ala-Šani kõrbe, ütleb Prževalski:

«Ala-Šani kõrb, samuti kui kõik teised kõrbed, jätab teekäija hinge raske, masendava mulje. Rännates oma karavaniga tuiskliivas või laialdastel savi-solontšaki väljadel, näeb teekäija päevast päeva ikka sama maastikku, sama elutust ja tühjust. Ainult harva jookseb kaugel kartlik hara-sulta (antiloop džeraan), lipsab urgu ehmunud kõrbe-hüpikhiir, vilistab tumedalt stepihiir, kädistab saksaulinäär või lendab mööda oma tavalise kisaga kõrbepüüde (sadžade ehk kopõtkade) parv... Siis ei kuuldu tihti tundide viisi ühtejärke ainustki heli, ei ole näha ühtegi elusolendit, välja arvatud lugematu hulk sisalikke. Kuid vahepeal kõrvetab suvine päike talumatult ja ei ole võimalust kuskile palavuse eest peitu minna; ei ole siin metsa ega varju; olgu siis, et juhus-

likult ilmub pilverünk ja kaitseb rändurit hetkeks kõrvetavate kiirte eest. Tuhmis, kollakashallis atmosfääris ei liigu tavaliselt tuuleõhkugi; ilmuvad ainult sagedased tuuleilid ja keerutavad tulist liiva või soolatolmu...

Üsna päikese loojakuni põletab halastamatu kõrbepäike. Kuid ka öösel ei ole siin jahedust. Päeval tuliseks kõetud maapind hingab kuumust välja järgmise hommikuni. Talvel asendab talumatut kuumust niisama talumatu külm.»

1880. aasta novembris saabus ekspeditsioon Kjahtasse ja Prževalski kolmas ekspeditsioon Sise-Aiasse oli jõudnud lõpule.

1881. aasta algul võeti Prževalski ühes kaaslastega Peterburis pidulikult vastu.

Ta valiti Geograafia Seltsi auliikmeks ning Peterburi ja Smolenski linna aukodanikuks. Teaduste Akadeemia korraldas kuulsa uurimisreisija poolt toodud kollektsioonide näituse.

Keljas reis Sise-Aiasse. Huangha jõe lähted. Uued avastused

Prževalski esitas Geograafia Seltsile aruande oma kolmandast reisist Sise-Aiasse 1882. aasta lõpul ja koostas varsti pärast seda projekti uueks ekspeditsiooniks Tiibetisse. Lähtekohaks oli Kjahta, kust ekspeditsiooni karavan väljus

ESIMENE UURIMISREIS TIIBETISSE

1883. aasta novembri algul, koosnedes 57 kaamelist ja 7 ratsahobusest.

Gobi kõrbes, mille reisijad läbisid 1883. aasta novembris ja detsembris, nägid nad peaaegu iga päev oivalist õhtueha ja hommikukoitu. See nähtus oli tingitud hiiglasuurest vul-

kaanilise tolmu kogusest, mille vulkaan Krakatau oli aastal 1883 oma tegevuse ajal välja paisanud. See vulkaan asetseb saarel Sumatra ja Jaava vahel.

Tuttavat teed mööda jõuti Kukunori järveni ja sealt Huangho jõe läheteeni. «Me nägime nüüd oma silmaga,» ütleb Prževalski, «suure Hiina jõe saladuslikku hälli ja jõe vett tema lähetest. Meie röömul ei olnud piiri.»

Jõgi kubises väárosmanitest ja reisijad püüdsid väheldase noodaga korraka tsentneri ja poolteist tsentnerit 30 — 50 sentimeetri pikkusi kalu. Neid ei olnud keegi kunagi püüdnud, sest et mongolid ja tiibetlased ei söö kala, hiinlased aga ei käi seal. Kala külluse tõttu oli seal palju kajakaid ja merikotkaid. Osavate kaluritena leidsid kajakad ilma vaevata toitu, kuid selle võtsid neilt kohe ära merikotkad, kes ainult sel teel toitusedki.

Kalapüügiga tegelesid ka karud.

Sealne karu kuulub tiibeti karude liiki. Pärismaalased ei jälita teda, pidades karu pühaks loomaks. Ta toitub peamiselt viiksjänestest ning mitmesugustest juurtest, kuid ei põlga ka kala. Üldiselt on ta vagur loom.

Seal kui ka teistes paikades tappis Prževalski kasutult loomi ainult jahikire rahuldamiseks: ühel päeval tappis ta koos abilistega kuus karu kolme pojaga. Teine kord, paigast liikumata, tappis ta emakaru ühes kolme pojaga. Üldse hävitati Huangho ülemjooksul ligikaudu 60 karu.

Selles rajoonis märkis Prževalski kaardile kaks järve, milised ta nimetas Russkoje (Vene) järveks ja Ekspeditsiooni järveks. «Tõendagu esimene nimetus,» ütles reisija, «et Kollase jõe (Huangho) saladuslikele lähetele tungis esimesena vene inimene.» Nende järvede kallastel ründasid ekspe-

ditioni kaks korda tanguudid, kuid löödi mõlemal korral kaotustega tagasi.

Sealt suundus Prževalski Tsaidami kaudu läände, eesmärgiga tungida Tarimi basseini. Kuenlunis avastas ta lumega kaetud mäeaheliku, millele andis nimetuse Zagadotšnõi (Mõistatuslik), kuid Geograafia Selts nimetas selle ümber Prževalski mäeahelikuks.

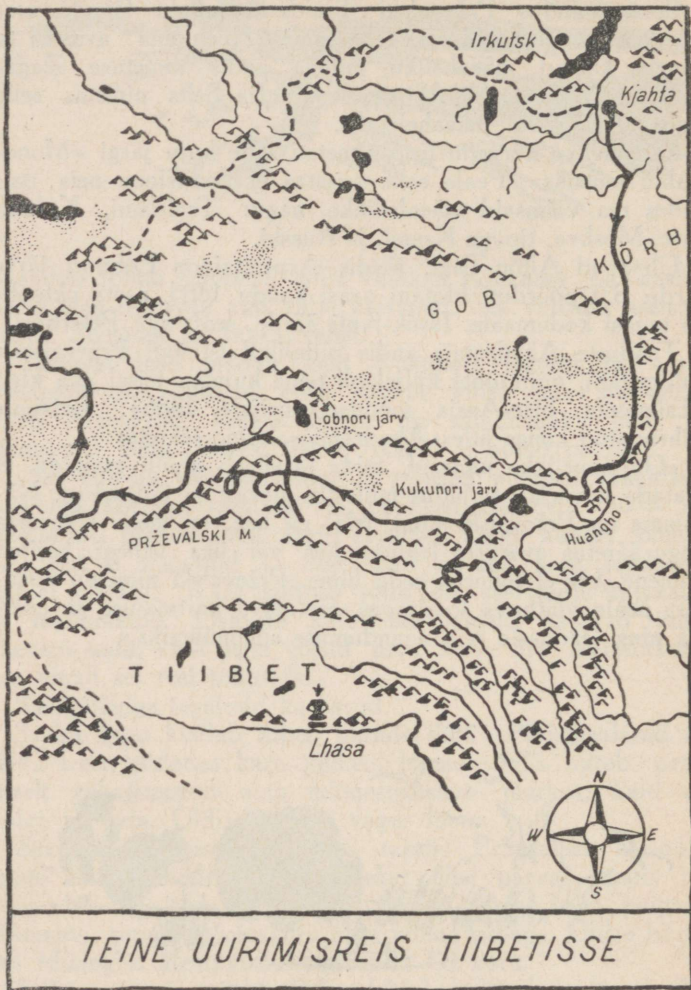
Mäeaheliku kõrgeim tipp nimetati selle kuju järgi «Monomahhi mütsiks». Peale selle avastas ekspeditsioon neis paikades rea võimsaid mäeahelikke, nagu: Tsaidami, Kolumbuse, Moskva, tipuga Kreml, ja Russki.

Ületanud Altõn-Tagi, jõudis ekspeditsioon Lobnori järve äärde. Siit pöörduiti Hotani oasi kaudu 1885. aasta oktoobris tagasi kodumaale, Issõk-Kuli äärde, sealt aga Peterburi.

Teaduste Akadeemia andis pidulikult istungil Prževalskile kuldmedali, mille ühel küljel oli tema kujutis, teisel aga kiri: «Esimesele Sise-Aasia looduse uurijale, 1886». Reisijale pühendatud kõnes ütles Akadeemia alatine sekretär:

«On õnnelikke nimesid, mida tarvitseb ainult mainida, et äratada kuulajais kujutlus millestki ülevast ja üldtuntust. Nii-sugune on Prževalski nimi. Ma ei usu, et meie Venemaa kogu ääretus avaruses leiduks kas või üks vähegi haritud inimene, kes ei tunneks seda nime. Prževalski nimi on nüüdsest peale võitluses loodusega osutatava kartmatuse ja energia ning teadusele piiritu andumuse sünonüümiks.»

Ettevalmistus viiendaks reisiks Sise-Aiasse

Nii kui alati, esitas Prževalski varsti pärast neljanda reisi lõpetamist üksikasjalise aruande pealkirja all «Kjahtast Kollase jõe lähetele, Tiibeti põhjapoolse ääremaa uurimine ja teekond Lobnori kaudu Tarimi vesikonnani». Ühtlasi kavatses suur maadeuurija ette võtta uue, viienda ekspeditsiooni Tiibeti edasiseks uurimiseks ja Lhasasse tungimiseks.

Geograafia Seltsi taotlusel assigneeriti selleks ekspeditsiooniks 80 000 rubla. Osavõtjate koosseisu valiti Prževalski endised kogenud reisikaaslased — Roborovski ja Kozlov.

1888. aasta oktoobri algul jõuti Pišpeki (nüüd Frunze) linna. Seal jõi Prževalski jahil olles keetmata vett, nakatus kõhutüüfusesse ja suri 20. oktoobril (1. novembril ukj.) oma viiekümnendal eluaastal Karakoli linnas (mis nüüd kannab Prževalski nime) maalilise Issök-Kuli järve lähedal.

Kogu haritud inimkonna suureks kurvastuseks oli lahkunud jäädavalt üks kõigi aegade ja rahvaste suurim uurimisreisija.

Vastavalt tema testamendile on Prževalski maetud Issök-Kuli kaldale. Tema hauale on pandud kunstipärane mälestussammas kotka kujul, kes laotab oma tiibu kalju kohal.

Prževalski uurimisreisijana

Prževalski haruldased geograafilised kangelasteod, tema kuju, tema hiilgavalt koostatud teosed, tema traagiline surm uue ekspeditsiooni künnisel, teenitud kuulsuse õitsengul — kõik see avaldab sügavat muljet.

Geograafia Seltsi esimees P. P. Semjonov-Tjan-Šanski ütles, et Prževalski on omandanud koha suurimate uurimisreisijate kõrval. Enne Prževalskit oli Sise-Aasia pind halvemini tuntud kui Kuu pind.

Varem peaaegu ainult nime järgi tuntud Kukunori järv, Tsaidam, Kuenluni mäeahelik, Lobnori järv, Gobi kõrb olid

hoolsasti ja täpselt märgitud kaardile, läbi uuritud ja kirjeldatud.

Prževalskile pühendatud luuletuses kirjutab Tjuttšev, et meie suur uurimisreisija «viis lõpule Maa joonise». Prževalski mitte ainult andis uue Sise-Aasia kaardi, vaid, nagu märkis õigesti Teaduste Akadeemia, valgustas esimesena selle ala loodust, taimestikku ja loomastikku.

Peale muude väärtuslike omaduste oli Prževalskil ka kunstipärase väljenduse anne. Tema teosed jäävad tundmatute maade kirjeldamise parimateks eeskujudeks. Näitena toome lühikese katkendi kolmanda reisi aruandest (1879.—1880. a.). Reisija päeva kõrbes kujutatakse selles järgmiselt:

«Siirduge, lugeja, mõttes Sise-Aasia kõrbesse meie bivaki¹ juurde ja veetke meiega üks ööpäev — siis saate täieliku kujutluse meie rännuelust kogu reisi ajal...

Öö. Meie karavan on asunud väheldase allika juurde kõrbes. Kaks telki seisavad teineteise lähedal; nende vahele

¹ B i v a k k — välileer — puhke- ja ööbimispaik rännakul. — Tõlkija.

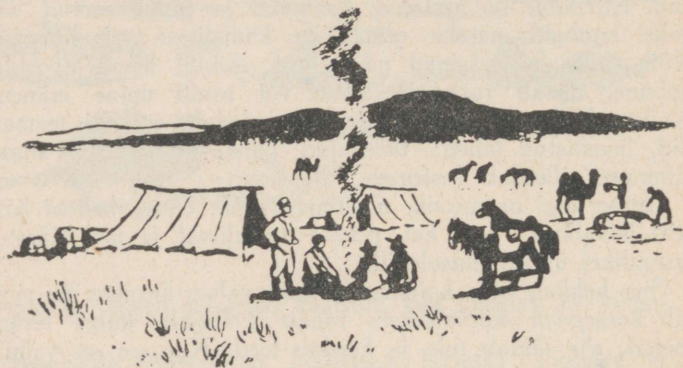
on paigutatud pagas, mille kõrval magavad paariviisi kasakad. Ettepoole on asetatud kaamelid ja kinni seotud salgake lambaid; natuke eemal on kammitsas ratsahobused. Kõik magavad, väsinud päevatööst. Ainult harva nooskleb hobune, ohkab raskesti kaamel või sonib unine inimene. Kuivas läbipaistvas õhus siravad heledalt, otsekui teemandid, lugematud tähed; tähtkujud paistavad teravalt silma; Linnutee sillerdab fosforses valguses.

Ümberringi on metsik, mõõtmatu kõrb. Ükski heli ei häiri seal öövaikust. Just kui poleks tuiskliival ja neil ääretuil tasandikel ühtegi elusolendit...

Siis hakkab idas koitma. Ärkab valvur-kasakas ja riputab kõigepealt kõrvalseisva rauast kolmjala külge termomeetri, siis läidab tule ja keedab teed. Kui see on valmis, tõusevad ka teised kasakad; tõuseme ka meie. Jahe hommikune õhk paneb algul natuke värisema, kuid tass kuuma teed soojendab ruttu ja hästi. Hommikueine aga, tavaliselt õhtul järelejäänud keedetud lambalihatüki või söömata kaku näol, peidetakse hoolega taskusse teele kaasavõtmiseks; kasakad aga söövad «dzambat»¹ kõhu täis, teades, et järgmine söögiaeg on alles järgmisel peatusel. Seejärel algab hobuste saduldamine ja kaamelite koormastamine. Siis relvastume ja istume ratsahobuste selga. Ööbimiskohalt sõidame tavaliselt välja päikese tõusul. Esimene kümme-kond versta möödub alati kuidagi märkamatuks; kuid teisel kümnel, eriti selle lõpupoolel, on tunda juba natuke väsimust, seda enam, et sel ajal tavaliselt algab palavus või tõuseb torm. Vestlemine karavanis vaikib; isegi kaamelid ja

¹ D z a m b a ehk täpsemalt tzamba on küpsetatud odra- või nisujahu. Hautatud kuuma teega kamataoliseks, soola, või (ka lambarasva) lisandiga, asendab see hästi leiba. Seejuures säilib dzamba kaua ja on üsna sobiv seljakoormas kaasaskandmiseks.

hobused sammuvad laisalt, apaatselt. Lõpuks paistab kaugel igatsetud paik — kaev või allikas, mille juures vahel luusib mongolitele kuuluv kari, oodates jootmist. Mõne minuti pärast jõuab kogu karavan kaevu juurde. Kuni toimub bivaki ülesseadmise protseduur, läidab köögijuhataja-kasakas kiiresti tule ja keedab teed. Kütteeneks, nagu peaaegu kõikjal kõrbes, on koduloomade kuiv sõnnik, mongoli keeles argal. Seda kütet peab oskama süüdata, siis põleb see hästi.

Vaevalt sööb mõni gastronoom¹ igasuguseid euroopa köögi peenemaitselisi toite sellise isuga, millisega meie alustame nüüd prestee joomist ja dzamba söömist võiga, viimase puudumisel aga lambarasvaga. Tõsi küll, sulatatuna eraldab viimane vastikut rasvaküünla lehka, kuid rändaja Aasia kõrbes peab jätma igasuguse pirtsakuse koju, vastasel korral on õigem mitte reisida.

Tsiiviliseeritud mugavus on isegi suurte materiaalsete vahendite puhul siin võimatu; mingisugused rahad ei muuda kõrbe soolast vett magedaks, ei kaitse kuumuse, külma ja liivatorimide, mustuse, mõnikord isegi parasiitide eest. Reisija peab iseeneses otsima jõudu igasuguste hädadega võitlemiseks, aga mitte püüdma vabaneda nendest vähemõjuvate abinõudega.

¹ G a s t r o n o o m — spetsialist peenemaitseliste toitude alal. — Tõlkija.

Hommikueinet asendava teejoomise ajal ilmuvad meie juurde harilikult lähedalolevad mongolid, kes kohe sõlmivad tutvust, mõnikord ka sõprust meie kasakatega. Viimased, kes elavad Taga-Baikalis, Mongoolia naabruses, kõnelevad peaaegu kõik mongoli keelt ja tunnevad mongolite kombeid peensusteni.

Lõpetanud teejoomise ja kustutanud nälja, hakkavad kõik tööle. Ühed kasakad lähevad koguma argalit; teised, kelle kord on täna karavani loomi sööta, askeldavad kaamelite juures; kolmandad nülivad lõunaks tapetud oinast. Meie telgis on ka kõik ametis: mina kannan tänast kaardistamist üle puhtale planšetile ja kirjutan värske mälu järgi päevikut, Roborovski joonistab, Eklon ja Kolomeitsev prepareerivad teel tapetud linde. Keskpäeval kell üks tehakse kolmas meteoroloogiline vaatlus.

Lõpuks on lõuna valmis. See on alati sama: lambaliha-supp riisi või hirsiga, harva fintjauzaga (liik nuudleid hernejahust) või guamjaniga (sama nisujahust).

Mõnikord valmistab kasakas-kokk, soovides teha üllatust, lapšaad nisujahu-tagavarast või küpsetab tuhas kakuke si samast jahust; juhtub, tavaliselt puhkepäevadel, et teeme endale pirukaid või keedame riisiputru.

Pärast õnnestunud jahiretke praetakse harilikult metslooma- või -linnuliha või, haruldastel kalapüügijuhtudel, keedetakse kalaleent püütud kaladest. Ühe sõnaga, me ei jätnud kunagi juhust kasutamata sel või teisel viisil maiustamiseks. Kuid niisuguseid juhuseid esineb kõrbes kahjuks väga harva; mägedes või jõel on ses suhtes palju lähedam.

See-eest on lambaliha, millest reisijail Mongoolias tuleb peamiselt toituda, alati väga kõrgevärtuslik ja, mis peasi, sellest ei tüdine kunagi, nagu on muu lihaga, isegi metslooma või -linnu omaga. Küll sõime reisi vältel seda lambaliha! Iga päev hävitati terve oinas, kes annab keskmiselt poolteist puuda liha. Sageli tehti sellisele oinale veel lisandeid lastud faasanite, partide, hanede või põldpüüde näol. Nüüd on mulle endalegi raske uskuda, et meil võis olla säärane hundiisu.»

Millised nõuded Prževa'ski esitas Sise-Aasia uurijale ja elkõige nähtavasti iseendale, võib näha tema sõnadest:

«Kes kavatses pühenduda kaugete maade uurimisele Aasia sügavikus, sellele ei piisa ainult teaduslikust ettevalmistusest;

vajalikud on veel: ühelt poolt, õitsev tervis, tugevad lihased ja, veel parem, atleetiline kehaehitus, teiselt poolt aga tugev iseloom, energia ja meelekindlus.» Teised nõudmised, mis Prževalski esitas uurimisreisijale, on järgmised: ta «ei tohi põlata ühtegi musta tööd, nagu näiteks kaamelite koormastamist, hobuste saduldamist, pagasi korraldamist ja muud, ühe sõnaga, ei tohi mingil juhul karta kehalist tööd; ei tohi olla hellitatud maitsega ja harjumustega, kuna rännakul tuleb elada mustuses ja toituda millest juhtub; ei tohi külmetuda, sest nii talv kui ka suvi tuleb veeta vabas õhus; peab olema väsimatu jalakäija; lõpuks, peab olema tasakaaluka ning leplik iseloomuga, millega kiiresti saavutab oma kaaslaste poolehoiu ja sõpruse.»

Kõik need omadused olid Prževalskil täiel määral olemas. Ta oli täis visadust, energiat ja meelekindlust. Meenutagem, kuidas ta esimesel teekonnal Sise-Aasiasse osutas ainult kolme kaaslasega vastupanu kahesajale hiina sõdurile, kes kavatsesid reisijaid rünnata.

Ütleme mõne sõna tema vahekorra-st kaaslastega, kuna sellest. iseenesest mõista, oleneb iga ekspeditsiooni tulemus. «Kõigepealt on vaja meenutada, et edu saavutamiseks ei tohi mingil tingimusel asetuda paraadiolukorda ega üldse käituda isandana. Vastupidi, mida enam uurimisreisija on nii-öelda «mustas nahas», seda parem.

Ülemuse isiklik eeskuju avaldab alluvatele, nii kui igal pool, maagilist mõju. Meie isiklikult elasime reisidel kasakatega ühteviisi — samades telkides, magasime ühesugustel viltidel, sõime ühest kausist.

Kasakad oskasid seda kõike hinnata ja mõista. Iialgi, isegi rasketel hetkedel mitmesuguste hädade puhul, ei kuulnud ma oma salgas kõige vähematki nurinat, ei ühtegi vihjet liigsetele raskustele.»

Oma kaaslastest — kasakatest, kes võtsid osa esimesest ekspeditsioonist Mongooliasse ja Tiibetisse, ütleb Prževalski järgmist:

«Üks neist oli venelane, 19-aastane nooruk, nimega Panfil Tšebajev, teine aga rahvuselt burjaat, nimega Dondok Irin-tšinov. Meie seltsimehega¹ olime varsti nende heade inimestega

¹ S. o. M. A. Põltsoviga, Prževalski abilisega esimesel Sise-Aasia reisil.

kõige lähemas sõpruses, ja see oli tähtis kindlustus ürituse edukuseks.

Hirmuäratavas kauguses kodumaast, võhivõõraste inimeste keskel, elasime meie lihaste vendadena, jagasime ühiselt raskusi ja hädahoite, muret ja rõõmu. Säilitan hauani tänuliku mälestuse oma kaaslastest, kes piiritu julgusega ja andumusega üritusele kindlustasid suurimal määral ekspeditsiooni kordamineku.»

Seepärast on arusaadav, miks suure maadeuurija kaaslased säilitasid temast tänuliku mälestuse oma elupäevade lõpuni.

Ei saa jätta siin esitamata, kuigi mitte täielikult, tema kuulsat päevakäsku 29. oktoobrist 1885, antud pärast neljanda Sise-Aasia-reisi lõpetamist, kui salkkond parajasti oli ületanud Vene piiri.

«Täna on meil tähtis päev,» kirjutas Prževalski, «me ületasime Hiina piiri ja astusime kodumaa pinnale. Enam kui kaks aastat on möödunud sellest ajast, kui me Kjahtast alustasime oma teekonda.

Me suundusime siis Aasia kõrbete sügavikku, võttes kaasa ainult ühe liitlase — julguse; kõik muu oli meie vastu: loodus ja inimesed. Meenutagem — me kõndisime vahel Alašani ja Tarimi tuiskliivas, vahel Tsaidami ja Tiibeti soodes, siis hiigelmäeahelikkudel, mille ülekäigukohad asetsevad pilvedetaguses kõrguses. Elasime kaks aastat metslastena lahise taeva all, telkides või jurtades, ja kannatasime kord neljakümnekraadist külma, kord veel suuremat kuumust, kord õudseid kõrbetorme. Sellele lisandus aeg-ajalt pärismaalaste ebasõbralikkus, mõnikord isegi nende avalik vaen; meenutagem, kuidas meid ründasid kaks korda tanguudid Tiibetis...

Kuid ei kõrbe metsiku looduse raskused ega takistused vaenulikult meelestatud pärismaalaste poolt ei suutnud meid peatada. Me viisime oma ülesande lõpuni — käisime ja uurisime läbi Sise-Aasias need paikkonnad, mille enamikusse polnud veel astunud eurooplase jalg. Au ja kuulsus teile, seltsimehed! Teie kangelastegudest tahan jutustada kogu maailmale. Emban nüüd igaühte teist ja tänan ustava teenistuse eest — teaduse nimel, keda me teenisime, ja kodumaa nimel, kellele tõime kuulsust.»

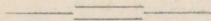
Oma reise ja saavutusi pidas Prževalski kõikide osavõtjate ühiseks asjaks.

Oma raportis neljanda ekspeditsiooni puhul kirjutas Prževalski, et suurem osa ekspeditsiooni teenetest ei kuulu temale, vaid tema kaaslastele. «Ilma nende vapruseta, energiata ja kõikumatu andumuseta üritusele ei oleks muidugi iialgi teostunud väikegi osa sellest, mis nüüd saavutati kaheaastase reisi vältel.»

Kuulsate vene maadeuurijate kohta on eesti keeles ilmunud järgmised populaarteaduslikud teosed:

1. M. Muratov, Suure tee esimesed avastajad, RK „Ilukirjandus ja Kunst“, Tallinn 1947.
2. O. A. Bajan, Esimesed Kesk-Aasia uurijad, RK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu 1948.
3. K. Kuning, Afanassi Nikitini reiseetkond, RK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu 1949.
4. N. Nozikov, Vene ümbermaailmasõitjad, RK „Teaduslik Kirjandus“, Tartu 1949.
5. N. N. Mikluhhov-Maklai, Reised, Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn—Tartu 1950.

SISUKORD

Eessõna	3
Afanassi Nikitin ✓	7
✓ Semjon Dežnev ✓	29
Vladimir Atlassov	43
A. I. Tširikov	63
V. M. Golovnin	85
✓ M. P. Lazarev ja F. F. Bellingshausen ✓	111
✓ P. P. Semjonov-Tjan-Šanski ✓	129
✓ N. N. Mikluhho-Maklai ✓	155
✓ N. M. Prževalski ✓	179

Lisa: N. M. Prževalski uurimisreiside üldkaart

Toimetaja A. Pärn.

Kaanejoonise valmistanud M. Laarman.

Tehniline toimetaja K. Einberg.

Korrektorid L. Golberg ja J. Hansen.

Ladumisele antud 18. VI 1952. Trükkimisele antud 8. VIII 1952.
Trükiarv 5000. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 15,5+1 lisa. Formaadile
60×92 kohaldatud trükipoognaid 12,92. Arvutuspoognaid 11,47. MB-15070.
Trükikoda „Kommunist“, Tallinn, Pikk t. 2. Tellimise nr. 4554.

На эстонском языке.

Hind rbl. 4.45.

Trükivigade õiendus

Lk.	Rida	On trükitud	Peab olema
15	12. alt	juulist	juunist
140	18. "	ssok-Kul	Issök-Kul
145	2. "	kasakate	kasahhide
146	5/6. ülalt	Almatika	Almatinka
162	7/8. alt	orginaalsemat	orginaalsemat

Rbl. 4.407

A-19439

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00312172 2